

/ rijksuniversiteit

rijksuniversiteit
groningen

2016

Verwildering in Nederland

Een onderzoek naar het herintroduceren van twee
iconische zoogdieren in het wild in Nederland

Rijksuniversiteit Groningen
Faculteit Ruimtelijke
Wetenschappen
Environmental and Infrastructure
Planning
Masterscriptie
Eppie Silvius: s1613316
Begeleider: dr. F.M.G. van Kann
Inleverdatum: 13-01-2016

Voorwoord

Van jongs af aan ben ik al gefascineerd geraakt door natuur en met name haar 'wilde' dieren. Dit uitte zich niet alleen in het lezen en bestuderen van boeken en plaatjes, maar vooral in het houden van een breed scala aan (huis)dieren. In mijn gehele studieloopbaan heb ik, totdat ik mijn laatste jaar inging, nooit gedacht dat mijn afstudeeronderwerp zo dichtbij mijn oorspronkelijke interesse lag. Dat maakte het onderzoek in deze thesis des te interessanter en het schrijven ervan een leuke bezigheid. Dat is tegelijkertijd een advies wat ik iedereen zou willen meegeven, mits dat mogelijk is: kies vooral een onderwerp wat je boeit, dan gaat het je nooit tegenstaan.

Na een fenomenale valse start van mijn studieloopbaan, ergens lang geleden, ben ik uiteindelijk tot op dit punt beland en dat is uiteraard niet zonder hulp geweest. Een voorwoord biedt de kans om mensen te bedanken en daar maak ik graag gebruik van.

In de eerste plaats wil ik uiteraard dr. Ferry van Kann bedanken om samen met mij dit 'wilde' avontuur aan te gaan. Er zijn in de loop van het onderzoek vaak relatief onbekende terreinen onderzocht en dankzij zijn deskundige begeleiding ben ik telkens weer op het goede pad gezet. Een volwaardig afstudeeronderzoek was anders absoluut onmogelijk geweest.

Daarnaast wil ik drs. Niels Rambags bedanken als studieadviseur tijdens het opnieuw opstarten van mijn studieloopbaan. Het allereerste gesprek zal ik niet snel vergeten en was van te voren het moeilijkste wat ik gedaan heb. Na afloop bleek het de start te zijn van een nieuw begin en vooral dankzij zijn betrokkenheid heb ik mij opnieuw een weg weten te vinden in mijn studie.

Tot slot wil ik graag mijn ouders bedanken. Het is niet gemakkelijk om te zien dat je kind er eerst en vooral weinig van bakt, terwijl er wel in hem geïnvesteerd wordt. Dit zijn ze blijven doen tot op dit moment en mijn studie tot een goed einde brengen is het minste wat ik voor ze terug kan doen.

Ik heb een schitterende studietijd gehad in Groningen en heb vele bijzondere mensen mogen ontmoeten. Ik ben vanuit een diep dal teruggekomen, maar dat maakt de piek misschien wel des te mooier.

Eppie Silvius

Groningen, januari 2016

Samenvatting

Verwildering is een opkomend fenomeen in het hedendaagse natuurbeheer, met name in Europa. Veel landbouwgronden in de minder welvarende gebieden, waar op traditionele wijze landbouw bedreven wordt, worden door boeren achtergelaten vanwege de grootschalige, commerciële massaproductie in vooral West-Europa. Deze braakliggende gronden zijn een ideale mogelijkheid om de natuur haar gang te laten gaan en daarmee verwildering te initiëren. Vaak zijn deze gebieden echter dermate aangetast dat de veerkracht ontbreekt om te herstellen naar een voormalige toestand van voor menselijke bewoning. Organisaties als *Rewilding Europe* zetten in op verwildering door de natuur in eerste instantie op gang te helpen. Om deze missie beeldende kracht bij te zetten, wordt gerefereerd aan het terugbrengen van grote, iconische zoogdieren.

In Nederland is geen sprake van grootschalige, achtergelaten landbouwgebieden. Toch zijn enkele grote zoogdieren op weg naar de Nederlandse grens en het is de vraag of er in Nederland plaats is voor zulke dieren. In dit onderzoek is daarom gekeken of verwildering in Nederland haalbaar is aan de hand van twee grote, iconische zoogdieren: de Europese grijze wolf en de Euraziatische eland. Hierbij is niet alleen gekeken of er in de fysieke ruimte plaats is voor beide dieren, maar is vooral onderzocht of er in de institutionele context de mogelijkheid bestaat door middel van herintroductie verwildering toe te passen. Aan de hand van de casestudy Nationaal Park de Hoge Veluwe zijn beide factoren verder uitgewerkt.

De wetgeving wat betreft het Nederlandse natuurbeheer is complex. Het beslaat verschillende schaalniveaus en bovendien zijn er veel actoren bij betrokken. Dit zorgt ervoor dat, ondanks dat er wellicht in fysieke zin ruimte is voor de wolf en de eland, verwildering in de huidige institutionele context weinig kans van slagen heeft. De Natura 2000-wetgeving van de Europese Unie heeft reeds bewezen dat een sterk centraal aangestuurde overheid een positief effect heeft op de natuurontwikkeling en daarmee belangrijke aspecten van verwildering stimuleert. In Nederland is dit juist niet het geval en er wordt door de overheid aangestuurd op verdere decentralisatie naar provincies, om de 'maatschappij dichter bij de natuur te brengen.' Verwildering is daarom op dit moment ver weg in het Nederlandse natuurbeleid, maar vanuit een planningsperspectief zijn er wel degelijk mogelijkheden. De toekomst zal moeten uitwijzen of een krachtige overheid bereid is de teugels van de huidige maakbaarheid in de Nederlandse natuur daadwerkelijk iets te laten vieren.

Sleutelwoorden: verwildering, Natura 2000, Europese wolf, Euraziatische eland, verwilderingsmodel, Nationaal Park de Hoge Veluwe (NPDHV), Ecologische Hoofdstructuur (EHS), natuurbeheer, post-contingentiebenadering

Lijst van tabellen, figuren en afbeeldingen

Figuur 1:	Locaties in Europa met verlaten landbouwgebieden	- pagina 4
Figuur 2:	Bloom's Taxonomie	- pagina 7
Tabel 1:	Overzicht stappen van het onderzoek	- pagina 7
Afbeelding 1:	Russische wolf	- pagina 9
Afbeelding 2:	Iberische wolf	- pagina 9
Afbeelding 3:	Europese wolf met prooi	- pagina 10
Figuur 3:	Leefgebied Europese wolf in 2011	- pagina 11
Figuur 4:	De mogelijkheid tot settelen voor wolven uit Duitsland en Frankrijk	- pagina 13
Afbeelding 4:	Aanval Europese grijze wolf op everzwijn	- pagina 14
Afbeelding 5:	Ontmoeting elandstier en koe in paringstijd	- pagina 16
Afbeelding 6:	Schoffelgewei	- pagina 17
Figuur 5:	Verspreidingsgebied eland begin 20 ^e eeuw	- pagina 18
Afbeelding 7:	Bedreigde elandstier	- pagina 20
Figuur 6:	Dierenpaspoort Europese wolf	- pagina 21
Figuur 7:	Dierenpaspoort Euraziatische eland	- pagina 21
Figuur 8:	Model van actoren m.b.t. Nederlandse natuurontwikkeling	- pagina 23
Figuur 9:	Verhouding biodiversiteit en landbouwgebruik	- pagina 24
Figuur 10:	Verhouding landbouwgebruik op andere functies	- pagina 24
Figuur 11:	Conceptueel model	- pagina 29
Figuur 12:	Beoordelingskader Europese wolf	- pagina 31
Figuur 13:	Beoordelingskader Euraziatische eland	- pagina 33
Figuur 14:	Overzichtskaart 20 Nationale Parken in Nederland	- pagina 36
Tabel 2:	Beoordelingstabel Europese wolf	- pagina 37
Tabel 3:	Beoordelingstabel Euraziatische eland	- pagina 38
Tabel 4:	Overzichtstabel actoren, uitvoerders, beleid en wetgeving	- pagina 40
Figuur 15:	Schema van alle actoren, uitvoerders, beleid en wetgeving	- pagina 41
Tabel 5:	Beleidsvormen en wetgeving m.b.t. Nationaal Park de Hoge Veluwe	- pagina 41
Tabel 6:	Sleutelfiguren	- pagina 44
Figuur 16:	Overzicht landschappen in Nationaal Park de Hoge Veluwe	- pagina 47
Figuur 17:	Het verwilderingsmodel	- pagina 68
Figuur 18:	De contingentiebenadering	- pagina 72
Figuur 19:	De post-contingentiebenadering	- pagina 73

Lijst met afkortingen

RE: Rewilding Europe

Een organisatie die inzet op het herstellen van gebieden die zijn verlaten door de voormalige bewoners, vaak in rurale gebieden waarin voorheen marginale landbouw voorkwam . Dit moet niet alleen ten gunste zijn van de natuur, maar ook voor de mens.

EU: Europese Unie

Een uit 28-landen bestaand statenverband. Het bepaalt de overkoepelende wetgeving in de vorm van Natura 2000. Hierin zijn alle doelen voor het Europees natuurbeheer beschreven wat betreft soorten- en habitatbescherming.

SNP: Samenwerkingsverband Nationale Parken

In deze koepelorganisatie werken de parken samen met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, De 12 Landschappen, de Federatie Particulier Grondbezit en het IVN (Vereniging voor Natuur- en Milieu-educatie). Naast het bevorderen van samenwerking tussen de parken onderling, is het de bedoeling de kwaliteit van de parken te verhogen en ze beter te profileren.

NPDHV: Nationaal Park de Hoge Veluwe

Eén van de 20 Nationale Parken in Nederland. Onderdeel van de Veluwe zelf, het grootste laaglandnatuurterrein in Noordwest Europa. Oudste Nationaal Park (sinds 1935) en vooral bekend vanwege haar biodiversiteit en de jacht op hoefdieren.

VHR: Vogel- en Habitatrichtlijn

Richtlijnen van de EU waarin aangegeven wordt welke soorten en welke typen natuurgebieden (als leefgebieden voor soorten, habitats) beschermd moeten worden door de lidstaten.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	i
Samenvatting.....	ii
Lijst van tabellen, figuren en afbeeldingen	iii
Lijst met afkortingen	iv
1. Verwildering in een dynamisch Europa.....	4
1.1 Aanleiding.....	4
1.2 Probleem- en doelstelling	5
1.3 Onderzoeksvragen.....	6
1.4 Relevantie van het onderzoek.....	6
1.5 Leeswijzer	7
2. De Dierlijke Basis Voor Verwildering	9
2.1 De Europese wolf	9
2.2 Fysieke kenmerken.....	9
2.2.1 Omvang	9
2.2.2 Vacht.....	10
2.2.3 Kaak.....	10
2.2.4 Zintuigen.....	10
2.3 Leefgebied	11
2.3.1 Europa in het algemeen.....	11
2.3.2 Noord Europa	11
2.3.3 Centraal Europa.....	12
2.3.4 De wolf in Nederland	12
2.4 Habitateisen	14
2.4.1 Fauna.....	14
2.4.2 Flora.....	14
2.5 De mens en de wolf.....	15
2.5.1 Aanvaringen met vee.....	15
2.5.2 Aanvaringen met mensen.....	15
2.6 De Euraziatische eland	16
2.7 Fysieke kenmerken.....	16
2.7.1 Omvang	16
2.7.2 Vacht.....	17
2.7.3 Gewei.....	17

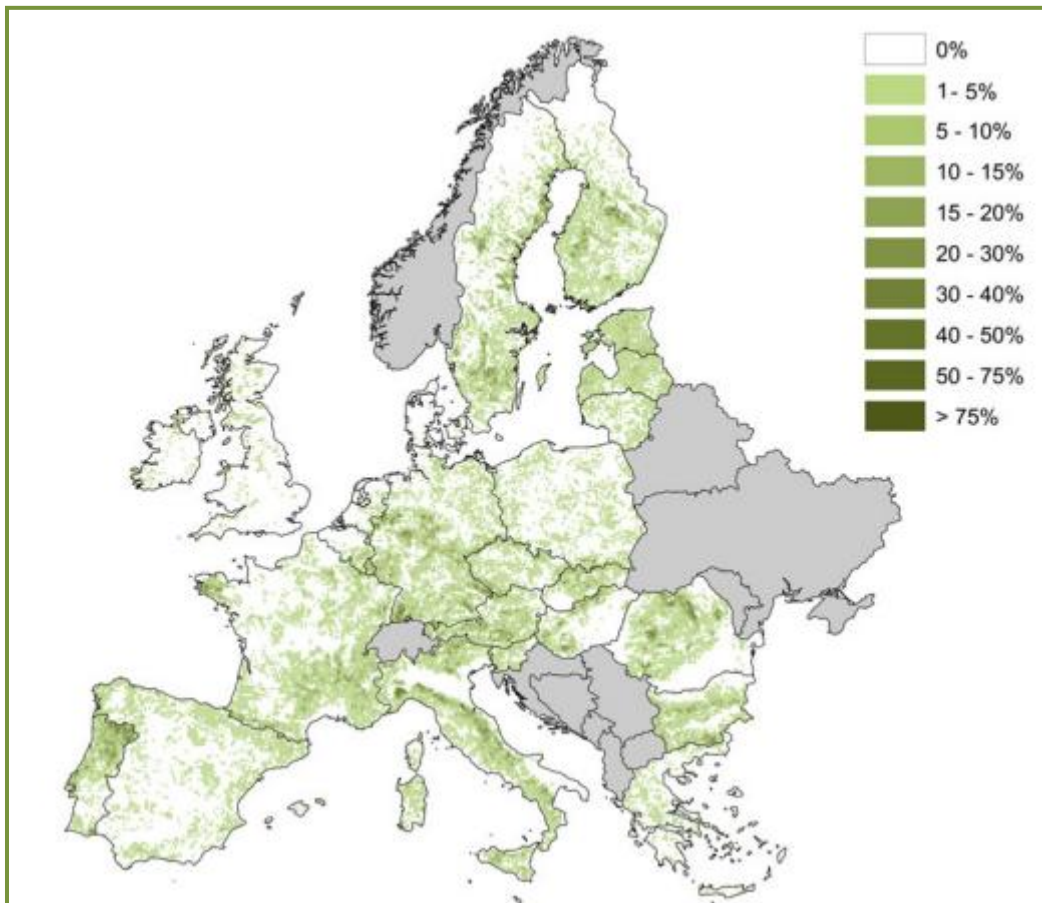
2.8 Leefgebied	17
2.8.1 <i>Europa</i>	18
2.8.2 <i>Opmars in Europa</i>	18
2.8.3 <i>Herintroductie in Europa</i>	18
2.8.4 <i>De eland in Nederland</i>	18
2.9 Habitateisen	19
2.9.1 <i>Fauna</i>	19
2.9.2 <i>Flora</i>	19
2.10 De mens en de eland	20
2.10.1 <i>De jacht</i>	20
2.10.2 <i>Het verkeer</i>	20
2.10.3 <i>Confrontaties</i>	20
2.11 Dierenpaspoort	21
3. Natuur in Nederland	22
3.1 Natuurontwikkeling in Nederland	22
3.2 Verwildering in Nederland	23
3.3 Impact verwildering	25
3.3.1 <i>Economische en sociale impact</i>	25
3.3.2 <i>Politieke impact</i>	26
3.3.3 <i>Institutionele impact</i>	26
4. Onderzoeksaanpak	29
4.1 Conceptueel raamwerk	29
4.1 Ontwikkeling nieuwe theorie	30
4.2 Beoordelingskader	31
4.2.1 <i>Beoordelingskader Europese wolf</i>	31
4.2.2 <i>Toelichting</i>	31
4.2.3 <i>Beoordelingskader Euraziatische eland</i>	33
4.2.4 <i>Toelichting</i>	33
4.3 Potentiële locaties voor herintroductie in Nederland	35
4.4 Beoordelingstabel	36
4.4.1 <i>Beoordelingstabel Europese wolf</i>	37
4.4.2 <i>Toelichting</i>	37
4.4.3 <i>Beoordelingstabel Euraziatische eland</i>	38
4.4.4 <i>Toelichting</i>	39

4.4.5 Toespitsing op één Nationaal Park.....	39
4.5 Nationaal Park De Hoge Veluwe: actoren, beleid en wetgeving.....	40
5. Methodologie.....	42
5.1 Casestudy	42
5.2 Beleidsanalyse	43
5.3 Interviews.....	43
5.4 Afname interviews.....	44
6. Nationaal Park De Hoge Veluwe	45
6.1 Fysieke ontstaanswijze	45
6.2 De oprichting	46
6.3 Huidige situatie.....	46
6.3.1 Landschappen.....	47
6.3.2 Natuur.....	48
6.3.3 Beheer.....	49
7. Resultaten en Analyse	51
7.1 De Europese regelgeving.....	51
7.2 Het Nederlandse perspectief	57
7.3 Het lokale initiatief	61
7.4 Het verwilderingsmodel	67
7.5 Toelichting op het verwilderingsmodel.....	69
8. Conclusie en Discussie	70
8.1 Conclusie	70
8.2 Een planningsperspectief	72
8.3 Discussie	73
8.4 Aanbevelingen.....	74
8.5 Reflectie.....	75
Literatuur	77
Bijlagen	82

1. Verwildering in een dynamisch Europa

1.1 Aanleiding

Europa is aan vele veranderingen onderhevig. Vanwege de alsmaar toenemende intensiteit in de landbouw is de huidige rurale uitstraling die van een grootschalige, commerciële massaproductie (Henle et al., 2008). Omdat in de huidige economische context deze vorm van landbouw de meest rendabele is, vinden er veel ingrijpende veranderingen plaats in het Europese landschap. Anders dan wellicht voor de hand zou liggen, betekent dit niet dat landbouw perse meer grond in gebruik neemt (Navarro & Pereira, 2012). In tegendeel: doordat landbouw steeds grootschaliger en intensiever wordt, blijven de kleinere boeren met lege handen achter. De traditionele vorm van landbouw die veel wordt bedreven in economisch minder welvarende regio's van Europa, verdwijnt gestaag. Dit laatste gebeurt op dusdanige schaal dat veel relatief hoogwaardige landbouwgrond braak komt te liggen (figuur 1). Het eindresultaat hiervan is dat veel gebieden die buiten gebruik zijn geraakt, significant zijn veranderd door menselijke invloed. Dit heeft als gevolg dat ze niet de veerkracht hebben zichzelf te herstellen in een voormalige toestand waarbij er op dergelijke locaties nog geen landbouw plaats vond (Antrop, 2005).

Figuur 1: Locaties in Europa waarbij verlaten landbouwgebieden zijn te zien in 2030, ten opzichte van 2000. De percentages duiden de hoeveelheid grond aan die geschikt is voor herinrichting van natuurlandschappen per vierkante kilometer (Verburg & Overmars, 2009).

Rewilding Europe (RE) is een organisatie die inzet op het herstellen van gebieden die zijn verlaten door de voormalige bewoners (Gross, 2013). Dit moet niet alleen ten gunste zijn van de natuur, maar ook voor de mens. Het motto luidt dan ook:

Making Europe a wilder place. For the benefit of man and nature alike (Rewilding Europe, 2015).

RE zet in deze achtergelaten gebieden in op verschillende facetten om achtergelaten gebieden de statuur van weleer terug te geven. Zo wordt, om de missie beeldende kracht bij te zetten, gerefereerd aan het terugbrengen van iconische, grote zoogdieren. Dit zijn zowel carnivoren zoals de wolf en de bruine beer, alsmede herbivoren, zoals de eland en het rode hert. Veel van deze diersoorten leven nu alleen nog in het wild op geïsoleerde plaatsen in Europa, vaak binnen een beschermd reservaat (Brauman et al., 2007). De waarde van natuur wordt als belangrijkste pijler genoemd en de nadruk ligt op de vitale rol van de natuurlijke processen die ons landschap vormen. Zo wordt niet alleen het belang voor de natuur zelf aangeduid, maar ook de positieve effecten die het meebrengt voor de mens. RE geeft aan dat het herinrichten van voormalige landbouwgebieden in natuurlandschappen voor zowel ondernemers, individuele burgers, alsook gemeenschappen positieve gevolgen heeft.

1.2 Probleem- en doelstelling

In Nederland is tot nu toe geen plaats gebleken voor dergelijke interventies in het landschap. Toch klopt de wolf nadrukkelijk op de deur om ons land voor het eerst sinds begin 19^e eeuw weer te bevolken. Ook de eland maakt zijn opmars richting de Nederlandse grens en is vanuit Polen alweer in verschillende delen van voormalig West-Duitsland gesignaleerd (Creel et al., 2005). Beide dieren zouden, gezien het patroon van de laatste decennia, de Nederlandse grens binnen enkele jaren permanent kunnen oversteken. De vraag is daarbij niet zozeer of er ruimte voor de wolf en eland is in Nederland, aangezien het territorium van een wild dier zich niet aan landsgrenzen houdt. In de totale maakbaarheid van Nederland, waar geen 'echte' authentieke natuur meer over is (Karel, 2013) is de vraag of Nederland de wolf, de eland en wellicht andere oorspronkelijke nieuwkomers überhaupt terugwil binnen de landsgrenzen. Pas dan kan er worden gekeken naar geschikte locaties en hoe dat eventueel gepland wordt.

In dit onderzoek wordt gekeken of verwildering in Nederland mogelijk is, aan de hand van twee iconische zoogdieren die ooit al in Nederland te vinden waren: de Europese grijze wolf en de Euraziatische eland. Er wordt gezocht naar een geschikte plek door middel van een beoordelingskader, dat wordt samengesteld op basis van de karakteristieken van de geselecteerde dieren. De eisen van beide zoogdieren worden daarna tegen het licht gehouden om zo te kijken waar in Nederland plek is voor (één van) beide dieren. Vervolgens worden de impact en de gevolgen die het herintroduceren van twee grote zoogdieren in het wild met zich meebrengt, onderzocht. Naast de fysieke barrières is met name de institutionele context van belang in Nederland (Lorimer et al., 2015). Niet alleen formele instituties als wet- en regelgeving spelen hierbij een rol, maar ook informele instituties als normen en waarden kunnen van significante invloed zijn op een uiteindelijke realisatie van verwildering. Met andere woorden: dit onderzoek belichaamt een ruimtelijke effectrapportage van de verwildering van Europa op Nederland.

1.3 Onderzoeksvragen

Uit de probleem- en doelstelling komt de hoofdvraag naar voren, met de bijbehorende deelvragen om de hoofdvraag te beantwoorden. De focus van de probleem- en doelstelling ligt op verwildering en de twee componenten die hieraan verbonden zijn: de fysieke ruimte en de institutionele context. De beantwoording van de hoofdvraag is daarom gericht op het ontleden van verwildering in Nederland door de twee componenten nader te bestuderen. De hoofdvraag luidt daarom als volgt:

Is verwildering in de fysieke ruimte en binnen de huidige institutionele context haalbaar in Nederland?

De deelvragen die hierbij horen zijn als volgt:

1. Wat zijn de voorwaarden voor verwildering in Nederland met betrekking tot het (her)introduceren van groot wild?
 - Wat zijn de habitateisen voor de Europese grijze wolf?
 - Wat zijn de habitateisen voor de Euraziatische eland?
2. Hoe ziet natuurontwikkeling in Nederland eruit: wat zijn de actoren en wat is de impact op het Nederlandse landschap?
3. Wat zijn, in termen van fysieke ruimte, potentiële locaties binnen de Nederlandse grenzen om de wolf en/of de eland te herintroduceren?
4. Wat zijn de institutionele barrières van een geschikte locatie om de wolf en/of de eland te herintroduceren binnen de context van een potentiële locatie?

Bij de bovenstaande deelvragen zijn deelvraag 1 en 2 afzonderlijk van elkaar te beantwoorden. In de daaropvolgende synthese tussen beide vragen kan deelvraag 3 beantwoord worden. Tot slot wordt in de uitgekozen casestudie gekeken naar deelvraag 4, wat uiteindelijk tot het antwoord op de hoofdvraag moet leiden.

1.4 Relevantie van het onderzoek

Ingrepen in het landschap zijn een eeuwenoude traditie in Nederland. Ruimtelijke planning op een schaalniveau waarop *Rewilding Europe* zich richt in het kader van natuurbelang is echter bijzonder (Gross, 2013). Eerder zijn sinds de ingang van Natura 2000 op kleinere schaal gebieden heringericht, waarbij zowel positieve als negatieve effecten aan het licht werden gebracht. In Nederland is de Oostvaardersplassen een goed voorbeeld van het verwilderen van ingericht landschap, waarbij grote zoogdieren zoals heckrunderen en Schotse hooglanders hun intrede hebben gedaan (Lorimer & Driessen, 2014). Echter, de eerste verwildering die optrad, was toen het gebied voor langere tijd braak bleef liggen (Jans & Drost, 1995). Pas na menselijk ingrijpen door het planten van riet en waterpeilregulering werden de grote grazers toegelaten. Het bijvoeren van deze dieren in de winter staat elk jaar weer ter discussie. Is het aantal sterfgevallen een natuurlijk proces waarbij de zwakkeren afvallen, of is er simpelweg te weinig voedsel voor het grote aantal planteneters? Daar komt bij dat de planteneters die er zijn geen natuurlijke vijanden hebben waardoor de populatie een natuurlijk evenwicht zou kunnen behouden. De intrede van de wolf zou hier een oplossing voor kunnen zijn.

De opkomst van de wolf in Nederland is daarom een veelbesproken item in recente media. Er zijn verschillende Milieueffectrapportages opgesteld die een specifiek gebied als uitgangspunt nemen, echter niet vanuit het perspectief van het plaatsen van grote zoogdieren zelf. Dit onderzoek richt zich daarom niet op een bepaald gebied, maar redeneert vanuit de eisen die de wolf en eland stellen aan

hun habitat. Vanuit dat standpunt wordt er door middel van een beoordelingskader een locatie gekozen en gekeken welke institutionele barrières er zijn en wellicht overwonnen moeten worden om een herintroductie daadwerkelijk te realiseren.

1.5 Leeswijzer

De leeswijzer is bedoeld om een duidelijk beeld te schetsen hoe deze thesis is opgebouwd. Omdat dergelijk onderzoek in Nederland op dit vlak nog niet uitgevoerd is, is het belangrijk in acht te nemen dat de uiteindelijke resultaten vooral gefocust zijn op nieuwe theorie. Vanwege deze opzet zijn verschillende facetten in dit onderzoek in een andere volgorde te vinden en zijn er inhoudelijk ook enkele aspecten anders dan gewoonweg het geval zou zijn.

Een goede leidraad in dit onderzoek is de taxonomie van Bloom, waarin zes stappen onderscheiden worden die uiteindelijk leiden tot nieuwe inzichten (Bloom, 1971). In zijn onderzoek naar het 'leren van een student' onderscheidt Bloom de zes stappen in twee verschillende denkniveaus: het lagere- en hogere orde denken (figuur 2).

Figuur 2: Bloom's Taxonomie: De piramide waarin de verschillende stappen van het leerproces uitgelegd worden. Onderop de 3 lagere orde denkniveaus: onthouden, begrijpen en toepassen. Bovenaan de 3 aspecten van het hogere orde denken: analyseren, evalueren en creëren. Bron: www.wereldverkenning.nl naar: Bloom, 1971.

De 6 verschillende niveaus die hieruit volgen zijn een goede hulp bij het begrijpen van de opbouw van deze thesis en het tot stand komen van nieuwe inzichten. Hieronder daarom een tabel waarin per denkniveau aangegeven staat welk niveau aan welk deel van dit onderzoek.

Denkniveau	Stappen	Onderzoek	Deel
Lagere orde denken	Onthouden	Beschrijving habitateisen wolf en eland	hoofdstuk 2
	Begrijpen	Beleid in Nederland m.b.t. natuurontwikkeling	hoofdstuk 3
	Toepassen	Potentiële locaties in Nederland voor wolf en eland	hoofdstuk 4
Hogere orde denken	Analyseren	Casestudie De Hoge Veluwe, beleidsanalyse, interviews	Hoofdstuk 6,7
	Evalueren	Beantwoording hoofdvraag: verwildering in Nederland	Hoofdstuk 8
	Creëren	Nieuwe inzichten m.b.t. verwildering in Nederland	Hoofdstuk 8

Tabel 1: Overzicht van de verschillende stappen in dit onderzoek op basis van het leermodel van Bloom (1971).

De meest significante verschillen ten opzichte van een regulier onderzoek zijn de volgende:

- Het theoretisch kader (hoofdstuk 2) is veelal beschrijvend en heeft het karakter van een feitenrelaas. Echter, de genoemde aspecten van beide dieren zijn onderdeel van de theorie en worden toegepast in hoofdstuk 4.
- Hoofdstuk 4 omvat een relatief uitgebreide onderzoeks aanpak, waarin de synthese tussen de voorafgaande informatie leidt tot een tussenevaluatie. Hierdoor kan vervolgens een goed toepasbare methodologie worden opgesteld.

- De resultaten en conclusie zijn gefocust op nieuwe inzichten binnen het onderzoekskader (verwildering in Nederland) en geven verschillende kanten van verwildering weer. Vanwege het brede kader worden hierin echter niet alle kanten belicht en er is daardoor ruimte voor verder/aanvullend onderzoek.

Tot slot dient de leeswijzer ook als houvast bij het lezen van deze thesis. Zo zijn er hoofdstukken die met name op feitenkennis gebaseerd zijn en voor een expert op die betreffende gebieden daardoor wellicht overbodig zijn. De hoofdstukken 2, 3 en 6 komen hiervoor met name in aanmerking.

- Hoofdstuk 2 gaat specifiek over de karakteristieken en habitateisen van de Europese wolf en de Euraziatische eland. Hierbij is met name relevante informatie in het kader van dit onderzoek beschreven. Hierdoor zijn aspecten weggelaten die niet direct met verwildering geassocieerd worden. Experts op het gebied van wolven en elanden zullen op dit vlak wellicht tot weinig nieuwe inzichten komen.
- Hoofdstuk 3 gaat over het natuurbeleid in Nederland en de actoren die hiermee gemoeid zijn. Ook hiervoor geldt dat de focus met name gericht is op verwildering. Experts op het gebied van natuurbeheer en –beleid in Nederland zullen deze informatie reeds paraat hebben.
- In hoofdstuk 6 wordt de casestudie Nationaal Park De Hoge Veluwe verder uitgelicht. Voor diegene die bekend is met het park en zich verdiept heeft in de ontstaanswijze en de huidige situatie, is dit hoofdstuk overbodig.
- Hoofdstuk 1, de inleiding, hoofdstuk 3 en 5, de onderzoeks aanpak met methodologie en hoofdstuk 7 en 8, de resultaten en conclusies, bieden allemaal unieke informatie binnen het kader van dit onderzoek en zouden voor een goed begrip van deze thesis ten minste gelezen moeten worden.

2. De Dierlijke Basis Voor Verwildering

Vanuit het perspectief van de twee gekozen dieren wordt er in dit hoofdstuk verder gebouwd aan de habitateisen van de Europese grijze wolf en de Euraziatische eland. Hierbij worden alle facetten uitgebreid besproken zodat er een goed en realistisch beeld ontstaat waar een geschikt gebied in Nederland daadwerkelijk aan moet voldoen.

2.1 De Europese wolf

De Europese wolf (*canis lupus lupus*) is een ondersoort van de wolf (*canis lupus*). De Europese wolf komt in grote delen van Europa (en Azië) voor en leeft in een grote variëteit van leefomstandigheden. De Europese wolf komt voor in de uitgestrekte toendravlakten in Lapland tot aan voorsteden in Roemenië. (Mladenhoff et al., 1999).

2.2 Fysieke kenmerken

De Europese wolf komt qua fysieke kenmerken nauw overeen met die van de wolf in het algemeen. De relevantie van het noemen van deze aspecten is belangrijk met het oog op onder andere het vermogen van de wolf. Zo zijn reuk en zicht belangrijke zintuigen bij de jacht, maar ook bij het vermijden van mensen. Ook de vacht is een voornaam kenmerk van de wolf en van wezenlijk belang om een inschatting te maken of wolven daadwerkelijk kunnen gedijen in gebieden waar ze nu niet (meer) voorkomen. Daarnaast is het gebit en de handelingen die het dier daarmee kan verrichten van belang voor het type prooi dat een wolf kan doden en verorberen.

2.2.1 Omvang

De omvang van de Europese wolf varieert tussen beide geslachten en is mede afhankelijk van de leefomgeving (Uhlenbroek, 2008). In het algemeen valt te zeggen dat wolven in Rusland en de Scandinavische landen vaak groter en zwaarder zijn dan hun verwanten in het Westen en Zuiden van Europa (afbeelding 1 & 2). Wolven uit Rusland en Scandinavië behalen een totale lengte van 105 tot 160 centimeter, een schouderhoogte van 80 tot 85 centimeter en een gemiddeld gewicht tussen de 32 en 50 kilo. Er zijn echter uitschieters bekend waarbij wolven tot ver boven de 80 kilo wogen. De Westelijke en Zuidelijke wolven behalen een totale lengte van 110 tot 148 centimeter en een schouderhoogte van 50 tot 70 centimeter. Ze zijn daarmee dus aanmerkelijk kleiner in vergelijking met hun Noordelijke en Oostelijke soortgenoten. Ook het gewicht (25 tot 35 kilo) geeft hierin dezelfde indicatie. De zwaarste exemplaren komen daarbij ook zelden boven de 45 kilo uit.

Afbeelding 1 & 2: Het duidelijke verschil qua postuur tussen een Russische wolf (links) en een Iberische wolf (rechts). De Russische wolf oogt daarbij ook compacter/dikker vanwege zijn dikkere vacht en vetlaag om goed te gedijen in extreem koude temperaturen (-40 graden Celsius).

2.2.2 Vacht

De vacht van de Europese wolf bestaat uit drie verschillende lagen. De wintervacht, de buitenste laag van de vacht van de wolf is zeer dicht en zacht waardoor het dier goed bestand is tegen de kou. De ondervacht is de onderlaag onder de wintervacht en wordt elk jaar afgeworpen en groeit vervolgens binnen een half jaar weer terug. Tot slot zijn er de dekharen waarvan ook een gedeelte afgeworpen wordt. Deze zijn onder ander verantwoordelijk voor de kenmerkende kam op de rug van de wolf. Ook de lange haren op de staart van de wolf zijn onderdeel van de dekvacht. De kenmerken van de vacht verschillen, net als de omvang, in de geografische verspreiding van de Europese wolf. In de koudere klimaten, het Noorden en Oosten van Europa, is de vacht dikker en fijner waardoor een wolf goed in temperaturen tot -40 graden Celsius kan gedijen. De vacht van De Westelijke en Zuidelijke wolf is dunner en grover, aangezien de isolatiefunctie minder van belang is. De kleur van de vacht varieert sterk: van wit tot zwart en van bruin tot rood. De functie van de kleuren is daarbij nog niet geheel duidelijk, alhoewel camouflage onwaarschijnlijk lijkt.

2.2.3 Kaak

De kaak van een Europese wolf bestaat uit een scala aan verschillende tanden met ieder een aparte functie. Een wolf kauwt niet maar scheurt met zijn scheurkiezen het vlees aan stukken om het vervolgens in één keer door te slikken. De bijtkracht van een wolf is dermate sterk dat het met één hap het been van een hertachtige kan doorbijten (afbeelding 3).

Afbeelding 3: Een Europese grijze wolf met een stuk onderbeen van een rood hert

2.2.4 Zintuigen

De zintuigen van een wolf zijn, met name in vergelijking tot de mens, sterk ontwikkeld. De reukzin is daarbij het krachtigste hulpmiddel. Wolven kunnen bij een gunstige wind andere dieren ruiken die op meer dan 300 meter afstand van hen verwijderd zijn. Daarnaast kan een wolf het geurspoor volgen van een mogelijk prooidier en daarbij meteen vaststellen in welke toestand het dier verkeert. Ze kunnen hierbij kilometers lang een doelwit volgen zonder zicht te hebben op het dier zelf. Vanwege de sterk ontwikkelde reukzin kunnen ze van de geur van een dier ontleden of het ziek is en daarbij de inschatting maken of het een potentiële prooi kan opleveren.

Ook het zicht van de wolf is beter ten opzichte van de mens. Wolven hebben een gezichtsveld van 250 graden en ze kunnen binoculair zien. Dit wil zeggen dat ze de mogelijkheid hebben om met beide ogen afzonderlijk hun zicht scherp te stellen. Wolven kunnen daarnaast, net als katachtige, goed zien in het donker. De mogelijkheid om dat te doen, is te danken aan het feit dat wolven een aparte laag

achter in hun ogen hebben die het minimale licht opvangt. De ogen gloeien daarmee op, wat zorgt voor de karakteristieke beelden van opglimmende wolvenogen in het donker.

Naast goede reukzin en zicht hebben wolven ook een uitstekend gehoor. Ze hebben een groter gehoorbereik dan mensen en kunnen daarmee tonen horen die voor mensen onhoorbaar zijn. Het gehoor is in combinatie met de reukzin een belangrijk zintuig met betrekking tot de communicatie tussen de wolven.

2.3 Leefgebied

De Europese wolf leeft, net als de wolf in het algemeen, in veel diverse habitats. Zo komen ze veelal voor in graslanden, steppes, toendra's, woestijnen en recentelijk zelfs in voorsteden (Mladenhoff et al., 1999). Het aanpassingsvermogen naar verschillende leefomstandigheden van een wolf is daarom dus groot. Toch zijn er enkele cruciale factoren die bepalen of een wolf kan gedijen in een gebied en in hoe grote getale ze dat doen.

2.3.1 Europa in het algemeen

De Europese wolf kwam, net als vele andere grote zoogdieren, ooit voor in alle uithoeken van Europa (Fritts et al., 2003). Omdat de wolf werd gezien als bedreiging, met name voor het vee, wordt er al sinds de Middeleeuwen fanatiek op gejaagd. Tot en met de 70'er jaren van de 20e eeuw (en in sommige streken vandaag de dag nog) werd de wolf gezien als bedreiging en moest volledig worden uitgeroeid. In figuur 3 is te zien waar de wolf zich nu nog bevindt binnen de grenzen van Europa.

Figuur 3: Het leefgebied van de Europese wolf in 2011. Een vergelijking met een kaart waarin wolven voorheen voorkwamen is overbodig aangezien ze, op IJsland na, in heel Europa voorkwamen (Bron: Kaczensky et al., 2015)

2.3.2 Noord Europa

In Noord Europa wordt al eeuwenlang jacht gemaakt op de wolf. Hierdoor zijn er geen exemplaren meer te vinden binnen het Verenigd Koninkrijk. In Scandinavië werd er een prijs gezet op elke geschoten wolf. Dit resulteerde in het uitroeien van de wolf in Zweden (1966), Denemarken (1972), Noorwegen (1973) en een massale jacht in Finland. Dat wolven in Finland nooit helemaal zijn uitgeroeid is met name te danken aan de nieuwe aanwas vanuit Rusland (Fritts et al., 2003). Inmiddels stagneert het aantal wolven in Finland rond de 140, terwijl er in eerdere jaren al over de 200 exemplaren waren geteld.

Het herstel in Noorwegen en Zweden is sinds 1978 ingezet. Naar schatting leven er nu weer ruim honderd wolven in het grensgebied tussen beide landen. In Zweden worden wolven hierbij volledig beschermd, in Noorwegen gedeeltelijk. In Finland blijft het jagen op de wolf problematisch (Boitani, 2003). Meer dan 90% van de omgekomen wolven is te wijten aan de jacht. Ondanks dat de Finse overheid inzet op een genetisch sterk en verspreid wolvenbestand is illegale stroperij aan de orde van de dag. Sinds 2011 zijn er ook enkele exemplaren waargenomen in Denemarken maar is er nog geen sprake van een vaste terugkeer.

2.3.3 Centraal Europa

Net als in Noord Europa werd in de Centraal Europese landen massaal jacht gemaakt op de wolf. In Frankrijk is rond 1800 een speciaal korps, het *louveterie*, aangesteld om de wolf uit te roeien in het land (Fritts et al., 2003) en met succes: in 1886 waren er 1386 wolven afgemaakt en geschat wordt dat een nog veel groter aantal is omgekomen door de wijde verspreiding van vergif om doelbewust de wolf te elimineren. Ook in Duitsland is de wolf volledig uitgeroeid. Alhoewel het land de wolf als eerste wetmatig beschermde (1934) was 30 jaar voor de maatregel de laatste wolf al doodgeschoten. In andere Centraal Europese landen als Zwitserland, Tsjechië en Slowakije zijn wolvenaantallen sterk teruggedrongen maar hebben nooit het nulpunt bereikt.

In Polen is het aantal wolven nooit drastisch verminderd en zij spelen een cruciale rol in de 'herverdeling' van wolven in Centraal Europa. Vanaf het moment dat rurale gebieden in heel Europa worden achterlaten verspreiden wolven zich weer voorzichtig richting gebieden waar ze voorheen ook voorkwamen (Boitani, 2003). Het feit dat menselijke activiteit afneemt zorgt ervoor dat de wolf in mindere mate een bedreiging vormt voor het vee. Niet alleen de wolf kan daarom terugkeren in dergelijke gebieden, ook de prooidieren floreren en vullen de niche op die het vee achterlaat. Deze wisselwerking tussen roofdier en prooi zorgen voor een sterke, hernieuwde ecologische balans, voor zowel de flora als fauna in het gebied. Dezelfde balans waarnaar *Rewilding Europe* op zoek is in haar aanpak naar grootschalige herinrichting van natuurgebieden. Dergelijke processen hebben gezorgd dat de wolf inmiddels weer permanent gesetteld is in delen van Duitsland en Frankrijk.

2.3.4 De wolf in Nederland

De laatste wolf die permanent in Nederland verbleef is in 1869 in Schinveld gedood (de Rijk, 1985). Daarvoor is de wolf systematisch vanuit het (Noord)Westen richting het Zuidoosten uitgeroeid. In 1897 is voor het laatst een (verdwaalde) wolf gesignaleerd in Heeze, Noord Brabant.

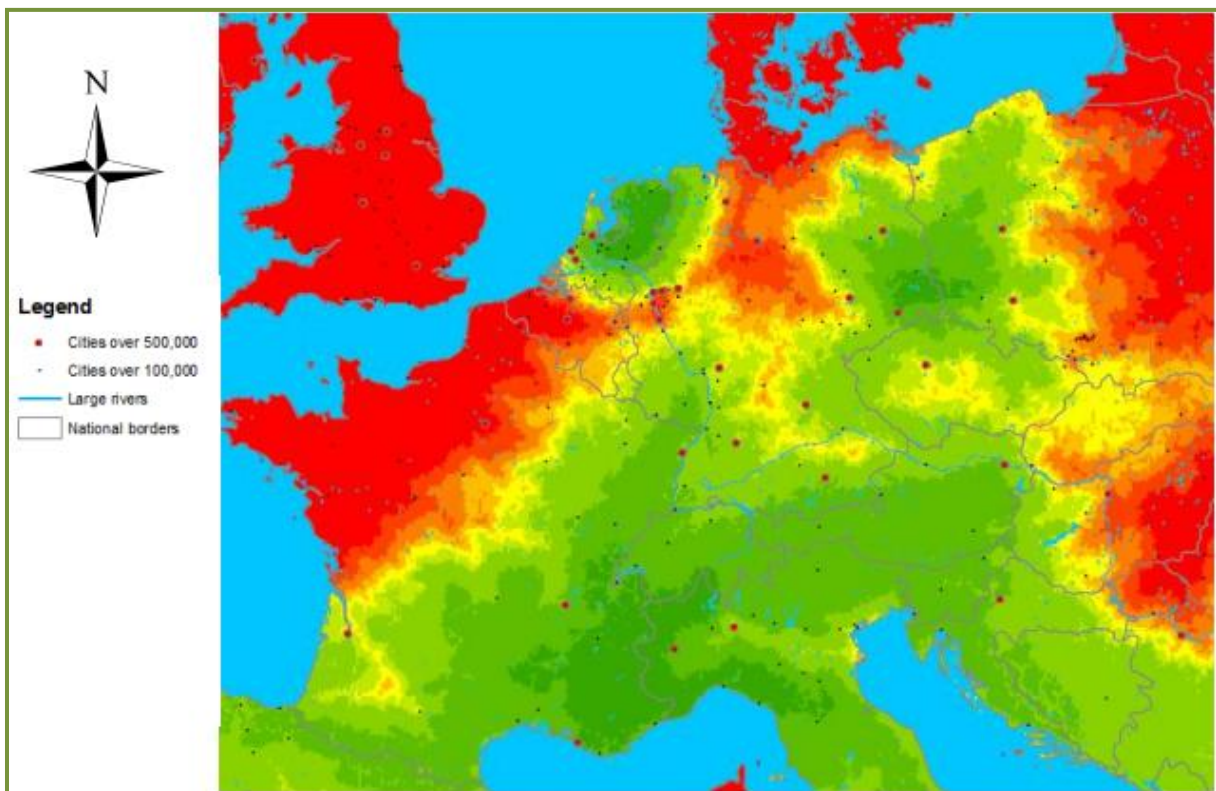
In 1982 is bij de Conventie van Bern besloten grensoverschrijdende bescherming te bieden voor het behoud van natuur (Epstein, 2013). In dit verdrag staat onder andere dat grote zoogdieren beter beschermd moeten worden. Aangezien de wolf in het Noordwesten van Europa minder plek heeft omdat de bevolkingsdichtheid aanmerkelijk hoger ligt, heeft dit verdrag er mede voor gezorgd dat de wolf alsnog weer richting Nederland komt. Sinds die tijd zijn er enkele waarnemingen van wolven geweest in Nederland, waarvan één daadwerkelijk zeker is gesignaleerd.

- Op 27 augustus 2011 in Duiven is een mogelijke wolf gesignaleerd. Deze zou afkomstig zijn uit Frankrijk maar foto's die zijn genomen waren niet duidelijk genoeg om uitsluitsel te geven.
- Op 4 juli 2013 werd langs de weg in Luttelgeest een dode wolf gevonden. Het bleek echter een neergelegd, doodgeschoten exemplaar uit Oost-Europa te zijn. Vanwege de

belangstelling van de landelijk media wakkerde het gevoel dat wolven daadwerkelijk Nederland zouden kunnen bereiken hevig aan.

- Ten slotte werd in maart 2015 op verschillende plaatsen in Groningen en Drenthe een wolf gezien. De wolf, afkomstig uit Neder-Saksen in Duitsland was het eerste geverifieerde dier in Nederland na een afwezigheid van een kleine 150 jaar.

Gezien de toename van het aantal wolven in zowel Noord- als Centraal Europa is het geen toeval dat de wolf Nederland ook heeft aangedaan. In een onderzoek naar de kans op de terugkeer van de wolf in Nederland in 2012 is al gebleken dat er daadwerkelijk een goede mogelijkheid voor een 'comeback' zou zijn (Lelieveld, 2012). Kijkend naar de geografische ligging van Nederland en de aanwezigheid van wolven elders in Europa is de kans het grootst dat wolven vanuit Duitsland en/of Frankrijk terug zouden kunnen keren. De waarnemingen van 2011 (wolf uit Frankrijk) en 2015 (wolf uit Duitsland) onderstrepen dit nogmaals. In figuur 4 is te zien hoeveel weerstand een wolf zou kunnen ondervinden om ergens een roedel te starten, georiënteerd vanuit Duitsland en Frankrijk.

Figuur 4: De mogelijkheid voor wolven afkomstig uit Duitsland en Frankrijk om elders te settelen. Rood is daarbij het meest onwaarschijnlijk, groen geschikt. Nederland heeft daarbij genoeg 'groen', maar is lastig te bereiken (Lelieveld, 2012).

Nederland zou dus prima te bereiken zijn en dat is 3 jaar na het onderzoek reeds gebleken. De barrière om de grens te bereiken wordt met name door het Westelijk deel van Duitsland bemoeilijkt. Het landgebruik, de dichtheid qua inwoners en de daaraan gekoppelde menselijke activiteit zorgt voor een obstakel. Dat Nederland toch te bereiken is vanuit het Oosten werd door de Duitse wolf uit 2015 al aangetoond.

Ter verduidelijking: Het leefgebied dient niet verward te worden met de habitat van de wolf. Het leefgebied is de geografische ligging van waar het dier voorkomt, terwijl de habitat de specifieke aspecten van het leefgebied beschrijft. Zo komt de wolf voor in Duitsland, maar is zijn habitat daar louter bos.

2.4 Habitatieisen

De Europese wolf wordt in Duitsland een *cultuurvolger* genoemd. Het dier past zich makkelijk aan, zowel aan veranderende als nieuwe omstandigheden. De wolf is één van de meest succesvolle landroofdieren en is op Oceanië na op elk continent te vinden. De habitatieisen variëren daarom enorm en er wordt toegespitst op de leefgebieden waar wolven zich rondom Nederland bevinden.

2.4.1 Fauna

De wolf heeft een breed scala aan prooidieren. Wolven in een roedel jagen met name op grote hoefdieren. In Duitsland betreft dit naast elanden ook reeën, wilde zwijnen en edelherten (Parquet & Carbyn, 2003). Voor de wolven in Frankrijk geldt hetzelfde, zij het dat er geen elanden in Frankrijk voorkomen. Daarnaast bestaat het dieet onder meer uit knaagdieren, vogels, aas en afval (Mladenhoff et al., 1999). Onderzoek naar de maaginhoud van wolven uit Polen en Duitsland meldt dat 50% bestaat uit ree, 30% uit edelhert en 15% uit wild zwijn (afbeelding 4). Slechts 5% van de prooien bestaat uit vlees van kleinere prooidieren (Parquet & Carbyn, 2003). Wolven die dichterbij menselijke activiteiten leven voeden zich ook met het vee. Onbeschermde vee is voor wolven een makkelijk hapje. Dat laatste is met name voor veeboeren een heikel punt en wordt verder besproken bij het hoofdstuk over de mens en de wolf.

Afbeelding 4: Een aanval van een Europese grijze wolf op een wild zwijn. Alhoewel wilde zwijnen qua omvang en met name gewicht vaak niet onderdoen voor wolven zijn ze een gewilde prooi. Wilde zwijnen delven vaak het onderspit wanneer wolven in een roedel op jacht zijn (bron: hdwallpapers.net).

2.4.2 Flora

Zoals eerder besproken past de wolf zich gemakkelijk aan bij verschillende leefomstandigheden. Wolven rondom Nederland zijn qua habitatieisen kenmerkend door een aantal factoren: een (loof)bosrijke omgeving, weinig menselijke activiteit en de beschikbaarheid over een relatief groot territorium van maxima rond de 350 vierkante kilometer (Fritts et al., 2003). Gebieden waar meer voedsel aanwezig is zorgen doorgaans voor een kleiner territorium. Ook de jaargetijden hebben hier invloed op. Zo jagen wolven in koudere streken in de zomer binnen een kleiner gebied dan in de winter, waarin voedsel schaarser is. Deze seizoensgebondenheid is in gematigde zones zoals Nederland, waar voldoende prooidieren zijn, niet het geval. De benodigde flora voor wolven beperkt zich hiermee met name tot het voedsel van hun prooidieren en de beschutting van een bos.

2.5 De mens en de wolf

Wolven hebben in Europa in het wild geen natuurlijke vijand. Ze staan bovenaan als toppredator in het ecosysteem. Alleen in gebieden waar de bruine beer leeft heeft de wolf tegenstand te duchten, zei het om het voedsel van een karkas. Wolven en beren zijn in normale omstandigheden geen natuurlijke vijanden van elkaar. De enige vijand is, net als bij zoveel grote zoogdieren in Europa, de mens (Boitani, 2003).

2.5.1 Aanvaringen met vee

De meest voornamelijk reden waarom wolven al eeuwenlang opgejaagd worden is vanwege de aanvaringen met vee. Wolven die in de buurt van mensen wonen gebruiken regelmatig vee als aanvulling op hun voedselpatroon. Wolven komen niet snel binnen omheinde gebieden maar slaan vooral toe wanneer het vee aan het grazen is buiten afgeschermd gebied. Gedomesticeerd vee wordt al eeuwenlang beschermd door de boer en het afweermechanisme van deze dieren is nauwelijks meer aanwezig (Boitani, 2003). Wolven hebben daardoor weinig moeite een prooi te verschalken. Bij grote zoogdieren zoals koeien en paarden wordt vaak maar één exemplaar gedood, maar bij kleiner vee zijn grote slachtpartijen bekend. In Noord- en Centraal Europa betreft dit vooral schapen, waarbij wolven ook uit een 'plezieroogpunt' lijken te doden. Niet alleen het doden van dieren heeft een negatief effect op het vee hebben. De aanwezigheid van wolven kan leiden tot stress, miskramen en een daling in de kwaliteit van het vlees. Genoeg redenen voor boeren om de wolven op veilige afstand te houden. Hiervoor is echter nog geen oplossing gevonden waarbij zowel het vee als de wolven gespaard worden. Met andere woorden: de enige oplossing om het gevaar van de wolf te elimineren is ze uit te roeien. In landen waar wolven streng beschermd worden, wordt de boer financieel gecompenseerd voor verlies wat te wijten valt aan wolven. Ondanks deze maatregelen wordt er nog steeds intensief (illegaal) gestroopt en gejaagd.

2.5.2 Aanvaringen met mensen

Wolven worden al sinds mensenheugenis beschreven en zijn veelal onderdeel van oude verhalen, mythen en sagen. De bekende verhalen als roodkapje en jungle boek dragen bij aan het hedendaagse cultuurerfgoed wat de wolf nog steeds met zich meebrengt. De mens heeft ontzag voor de wolf, wat resulteert in twee duidelijke opvattingen: respect en angst.

De mens staat niet op het normale menu van de wolf (Linnell et al., 2002). De reactie van een wolf met mensen is daarom afhankelijk van eerdere aanvaringen met mensen. Een wolf valt normaal gesproken geen mensen aan, tenzij ze in de buurt van hun jongen komen en er een verdedigingsmechanisme optreedt. Vaak zijn dit niet dodelijke beten om te zorgen dat mensen uit de buurt blijven. Echter, wanneer wolven langere tijd in aanraking komen met mensen en gewend raken aan hun gezelschap, kunnen aanvallen voor voedsel doelgericht uitgevoerd worden. Dit wordt generaties lang doorgegeven en de enige manier om deze aanvallen te verhelpen is om de betreffende roedel uit te roeien (Boitani, 2003).

Een andere oorzaak van aanvallen op mensen is hondsdolheid. Er wordt in verschillende landen, onder andere Frankrijk, Italië en geheel Scandinavië duidelijk onderscheid gemaakt tussen aanvallen van wolven en wolven met hondsdolheid. Alhoewel hondsdolheid niet vaak voorkomt onder wolven, is het wel voor grofweg de helft van de aanvallen op mensen verantwoordelijk (Linnell et al., 2002). In de geschiedenis zijn dan ook duizenden dodelijke aanvallen gedocumenteerd. Echter, in de recente geschiedenis is slechts één dodelijk geval van een wolf bekend binnen Europa, in Zweden in 2006.

2.6 De Euraziatische eland

De Euraziatische eland (*alces alces*) is de grootste voorkomende hertensoort ter wereld. Alhoewel er twijfel bestaat of er daadwerkelijk een significant verschil is tussen het Amerikaanse neefje van de Euraziatische eland, de *alces alces americanus*, is voor dit onderzoek de eland op het Euraziatische continent als enige relevant. De soort (of: soorten) komt van nature alleen voor op het Noordelijk halfrond. Elanden zijn met name te vinden in boreale/naaldbossen en gematigde bossen, die een combinatie tussen naald- en loofbomen herbergen.

2.7 Fysieke kenmerken

De eland heeft een imposant gestalte. De fysieke kenmerken van het dier verschillen behoorlijk van andere hertensoorten in zijn naaste omgeving. Niet alleen de grootte, ook de verhoudingen tussen poten en lijf, het gewei en de kop van de eland zijn geheel anders dan die van herten en reeën in hetzelfde leefgebied.

2.7.1 Omvang

De eland heeft een lengte van 200 tot 290 centimeter, van kop tot romp. Het vrouwtje, de koe, is doorgaans een kwartslag kleiner ten opzichte van het mannetje, de stier (Geist, 1999). Stieren hebben een schothoogte van 180 tot 220 centimeter tegenover 150 tot 170 centimeter voor een koe. Het gewicht van een stier is op volwassen leeftijd op zijn minst 320 kilo maar kan oplopen tot een imposante 800 kilogram. Elandkoeien bereiken een gewicht van 275 tot 375 kilo. Op afbeelding 5 is de duidelijke verhouding in grootte tussen beide elandgeslachten te zien. Daarnaast hebben elanden lange, steltachtige poten. Deze komen zowel in de sneeuw als in waterrijke gebieden goed van pas. Doordat de lange poten het lijf ontzien van aanraking met koude temperaturen (water en sneeuw), kost het een eland minder energie om het lijf warm te houden.

Afbeelding 5: Een ontmoeting van een stier met een koe in de paringstijd. Duidelijk is te zien dat de romp van de stier (rechts) veel robuuster oogt. De hoeveelheid spiermassa die een stier meedraagt, draagt bij aan het gigantische gewicht wat een mannelijke eland kan bereiken. Dit is vooral duidelijk te zien in het verschil in aanhechting van de voorpoten van beide dieren. Op het punt waar de voorpoot overgaat in de romp van beide dieren is de mannelijke aanhechting zichtbaar dikker.

2.7.2 Vacht

De vacht van een eland is doorgaans grijsbruinachtig van kleur maar kan variëren tot een zeer donkere, bijna zwarte kleur. De haren van een eland zijn hol, net als bij andere hertensoorten (Geist, 1999). De holtes van haren, lijkend op belletjes, worden continu gevuld met lichaamswarmte. In combinatie met de dikke vacht van een eland zorgt dit voor een hechte isolatie, waardoor de eland bestand is tegen zeer koude temperaturen. De vacht van een eland is vanwege zijn holle structuur niet erg geschikt voor kleding en ander lederdoeleinden. Dit is dan ook niet een voorname reden waarom er jacht gemaakt wordt op de eland.

2.7.3 Gewei

Het gewei is, in tegenstelling tot de vacht, misschien wel de hoofdreden waarom elanden op grote schaal bejaagd worden. Bij elanden groeit het gewei, net als bij andere hertensoorten, alleen bij de stieren. Er zijn twee varianten bekend betreffende de vorm van het gewei: het *stanggewei* en het *schoffelgewei* (Solberg & Saether, 1994). Het stanggewei komt meer voor in het zuidelijk deel van Scandinavië en de verdere uitloop richting Europa, het schoffelgewei (afbeelding 6) juist in het noorden. Het schoffelgewei is een zeer geliefde trofee en er wordt om die reden dan ook fanatiek gejaagd op noordelijke elandstieren.

Afbeelding 6: De reden van de jacht op elanden met een schoffelgewei: een trofee voor aan de muur. (Bron: myhomegarden.xyz)

Het gewei van een stier is de basis waarop een koe haar partner kiest. De grootte van het gewei is daarbij doorslaggevend. Deze is afhankelijk van de leeftijd en het voedsel van de stier en representeert daarom de sterkte van het dier. De mate van symmetrie van het gewei geeft daarbij de goede gezondheid aan. Een stier zal in eerste instantie een gevecht uit de weg gaan maar liever zijn dominantie tentoon spreiden door met de grootte van zijn gewei de concurrentie te imponeren (Rogers, 2001). Stieren gaan pas een gevecht aan wanneer ze niet voor elkaar willen wijken na een eerste intimidatieronde. De winnaar van het gevecht krijgt de meeste vrouwtjes in de paartijd. Na de paartijd, richting de herfst, vervalt de functie van het gewei en stoot het mannetje het gewei af. De groei van het gewei kost veel energie en deze is nodig om de koude winters te overleven. In het voorjaar begint vervolgens de groei van een nieuw gewei, in een terugkerende jaarlijkse cyclus.

2.8 Leefgebied

Het natuurlijke leefgebied van de eland beperkt zich tot het noordelijk halfrond. Gedurende de laatste ijstijd kwam de eland voor in een groot deel van Europa. Het leefgebied liep van het Verenigd Koninkrijk tot aan de Kaukasus en van Lapland tot aan de Pyreneeën (Geist, 1999).

2.8.1 Europa

De eland heeft sinds zijn hoogtepunt gedurende de laatste ijstijd veel leefgebied verloren. Al rond het jaar 1000 verdween de eland uit Frankrijk, Nederland en Zwitserland (Schmölke & Zachos, 2005). In 1600 verliet de eland Duitsland en het laatste bolwerk in Hongarije en de Kaukasus, liep in de 18e en 19e eeuw leeg. Vanaf het begin van de 20e eeuw (figuur 5) beperkte het leefgebied van de eland zich tot de Scandinavische landen en enkele flarden in Rusland, Estland en Litouwen.

Figuur 5: verspreiding eland in begin 20e eeuw in Europa. (Bron: mooseworld.com)

2.8.2 Opmars in Europa

Sinds 1900 is de eland stilaan bezig zich te vestigen in gebieden waar het zich voorheen ook bevond. Nadat er verschillende populaties in Rusland, Wit-Rusland en Polen zich succesvol handhaafden maar niet verder uitbreiden, is de natuurlijke uitbreiding van de eland wel in andere delen van Europa gaande (Schönfeld, 2009). Populaties die zich in Litouwen en Estland handhaafden hebben zich verder uitgebreid richting het zuiden. Daarbij hebben ze eerst verschillende grote natuurgebieden in Polen herbevolkt en recentelijk ook Duitsland, na een afwezigheid van ruim 400 jaar. Via Rusland maakt de eland ook weer een opmars richting de Kaukasus.

2.8.3 Herintroductie in Europa

Naast de natuurlijke uitbreiding en het herstel in verschillende gebieden in Europa is de eland ook door herintroductie in verschillende gebieden uitgezet. Naast de eerder genoemde herintroducties in Rusland, Wit-Rusland en Polen halverwege de 20e eeuw zijn er ook in de buurt van Berlijn 2 pogingen gedaan om de eland te herintroduceren. Deze zijn, in tegenstelling tot andere herintroducties, niet succesvol gebleken. Het is daarbij ook de vraag of een herintroductie die zich alleen handhaaft binnen een bepaald gebied gekenmerkt mag worden als een succesvolle herintroductie. Meer recentelijk zijn er ook weer elanden in het Verenigd Koninkrijk te vinden. In 2008 zijn 2 elanden vrijgelaten in de Schotse Hooglanden, in het Alladale Wildernis Reservaat (BBC, 2009). Elanden keren zodoende na een afwezigheid van 2000 (!) jaar weer terug in het wild in Schotland.

Dat elanden bij vrijlating in een nieuw gebied succesvol kunnen zijn blijkt uit een opmerkelijk verhaal uit Nieuw-Zeeland (King & Mammal Society, 1995). Na een mislukte vrijlating in 1900 werden er in 1910 vier stieren en zes koeien losgelaten in Fiordland. Alhoewel men dacht dat de uitzet een mislukking was ondanks een waarneming van een eland in 1952, werd er in 1972 toch een gewei aangetroffen. Dertig jaar nadien, in 2002, is er uit een haaronderzoek gebleken dat er nog steeds elanden rondlopen in Nieuw-Zeeland. Samen met de (her)introducties in het Oosten van Europa bewijst de eland dat het zich kan handhaven op zeer uiteenlopende plekken, zonder direct in grote getale toe te nemen.

2.8.4 De eland in Nederland

De eland heeft in Nederland een korte geschiedenis. Al sinds het jaar 1000 zijn elanden voorgoed verdwenen en er is om die reden ook weinig documentatie van elanden die zich in Nederland staande hielden. Vanwege de toenemende bevolking werd steeds meer moerasland leeggepompt om voor landbouwgebruik te worden ingezet (Schmölke & Zachos, 2005). Hetzelfde proces gebeurde voor de bossen, die ook werden gekapt om plaats te maken voor landbouwgrond. Zodoende verdween in rap tempo geschikt leefgebied voor de eland.

Alhoewel er vandaag de dag wellicht weer ruimte is voor de eland in Nederland, is het onwaarschijnlijk dat ze zich hier snel gaan vestigen door natuurlijke uitbreiding. De dichtstbijzijnde elanden in het wild leven in het Oosten van Duitsland en vooral de barrière van het druk bevolkte westen verhindert de uitbreiding richting ons land.

2.9 Habitatieisen

In de voorgaande beschrijving van de eland zijn al verschillende aspecten voorgekomen die noodzakelijk zijn voor de eland om zich in een gebied permanent te kunnen settelen. De eland mag dan de grootste hertachtige zijn, het dier is gevoelig voor veranderende omstandigheden. In de gematigde bosgebieden in Amerika neemt het aantal elanden drastisch af (Robbins, 2013). De exacte oorzaak is onbekend maar wetenschappers vermoeden dat met name de gevolgen van het broeikas-effect een grote impact hebben op de gezondheid van de populatie. Omdat elanden in Nederland onder soortgelijke omstandigheden zouden gaan leven, is het van belang rekening te houden met dergelijke processen en de gevoeligheid van de eland.

2.9.1 Fauna

De eland is buiten de paartijd een solitair dier en leeft daarom voornamelijk op zichzelf. Alleen in de winter komt het voor dat dieren in kuddes bij elkaar komen op zoek naar voedsel (Geist, 1999). Elanden zijn tolerant ten opzichte van andere herbivoren. Dit is met name te danken aan het unieke dieet van het dier (zie 2.9.2 flora). De natuurlijke vijanden van de eland beperken zich in Europa tot de wolf en de bruine beer. Een beer zal daarbij doorgaans eerder een prooi buitmaken van de wolf dan zelf jacht maken op een eland (Parquet & Carbyn, 2003). Elanden staan bekend om hun felle verdediging en het gebeurt regelmatig dat wolven en zelfs beren dodelijk gewond raken bij een aanval op een eland. Om dezelfde reden staan elanden vaak niet bovenaan het lijstje bij wolven als prooidier. Alleen in gebieden waar elanden als enige hertachtige voorkomen, zoals in Noord Scandinavië, jagen wolven primair op elanden. Een roedel wolven heeft het daarbij vooral gemunt op de zwakkere delen van de eland: de poten en de neus. De lange poten van het dier zijn lastig te beschermen en een beet in de neus kan het dier verlammen van de pijn waardoor het een makkelijke prooi wordt (Graves, 2007). In gebieden waar sprake is van een afname van natuurlijke vijanden schijnt de eland kwetsbaarder te worden. Wanneer een eland minder vaak in gevaarlijke situaties komt, leert het zich minder goed te verdedigen. Zodoende worden elanden bij minder frequente aanvallen juist kwetsbaarder als prooi (Berger et al., 2001)

2.9.2 Flora

De eland heeft een specifiek dieet, gepaard met een paar unieke habitatieisen in vergelijking tot andere hertachtige. Het dieet van de eland bestaat uit vele soorten planten en vruchten (Geist, 1999). Een groot deel van het dagelijks voedselpatroon bestaat uit het eten van grondmossen. Deze bevatten een laag zoutgehalte en voor de aanvulling van dit tekort eet een eland met name waterplanten. De typische snuit van een eland is dermate ontwikkeld dat het als enige hertachtige waterplanten op de bodem van meren en rivieren kan verorberen, zonder water binnen te krijgen (Rodgers, 2001). In de winter zijn elanden daarom ook vaak in de buurt van wegen te vinden om hun zouttekort aan te vullen met het strooizout dat gebruikt wordt om wegen sneeuw- en ijsvrij te houden. Verder eten elanden met name verse scheuten van wilgen, grove dennen en berken om te voldoen aan de suikerbehoefte. Elanden zijn belangrijke 'boomgrazers' en kunnen hoogtes bereiken tot ruim boven de vier meter. Vanwege hun voedselbehoefte gedijen elanden daarom het beste in bos- en waterrijke gebieden.

2.10 De mens en de eland

Al eeuwenlang wordt er jacht gemaakt op de eland. Al sinds de steentijd wordt er voor het vlees gejaagd op elanden met speren door het opzetten van valkuilen. De jacht op elanden was dermate succesvol dat al in de 16e eeuw geprobeerd werd dit aan banden te leggen. Desalniettemin wordt er nog steeds veel gejaagd, voor verschillende doeleinden.

2.10.1 De jacht

In Europa worden elanden met name beschermd in landen waar ze in relatief kleine aantallen voorkomen. In Scandinavië, waar elanden in grote getale voorkomen, wordt echter massaal jacht gemaakt op het dier (Geist, 1999). Dit is deels te danken aan het feit dat elandenvlees traditioneel onderdeel is van onder andere de Zweedse keuken. Alleen daarom al worden jaarlijks 150.000 elanden afgeslacht.

Daarnaast zijn elanden populair als jachttrofee vanwege hun indrukwekkende gewei. Alhoewel jagen voor het gewei in veel landen verboden is, blijft stropen aan de orde van de dag (Solberg & Saether, 1994). Voor jagers is het gewei van de eland een statussymbool, als blijk van het overmeesteren van de grootste hertachtige ter wereld.

2.10.2 Het verkeer

De eland is vanwege zijn fysieke kenmerken het gevaarlijkste dier wat betreft dodelijke verkeersslachtoffers (Storaas et al., 2005). Bij een botsing met een personenauto zorgen de hoge poten van de eland ervoor dat het lichaam zich over de motorkap verplaatst, tegen het voorruit. Vaak functioneert de airbag niet vanwege de lage impact van de poten en ook al zou hij toch uitklappen heeft het weinig effect. Het gewicht van een volwassen eland is dermate zwaar dat de impact op de bovenkant van de auto ervoor zorgt dat constructie het niet houdt. Dit resulteert in de meeste gevallen in een dodelijke afloop.

2.10.3 Confrontaties

Wellicht één van de meest onderbelichte aspecten van de eland zijn de confrontaties met mensen. Elanden zijn als gezegd niet territoriaal maar kunnen zich agressief uiten richting mensen. Vanwege een hoger hormoonniveau kunnen stieren in de paartijd (afbeelding 7) en koeien met kalveren hun verdedigingsmechanisme gebruiken om menselijke dreiging te elimineren (Geist, 1999). Wanneer men zich terugtrekt is dit meestal afdoende omdat een eland geen belang heeft een mens te doden voor bijvoorbeeld voedsel. Elanden zijn na het nijlpaard het landdier wat de meeste confrontaties heeft met de mens. Elanden verwonden jaarlijks meer mensen dan wolven en beren bij elkaar opgeteld.

Afbeelding 7: een stier die zich bedreigd voelt. Hij buigt zijn kop voorover om het gevaar te intimideren met zijn gewei en zet zijn nek haren recht overeind. Bij verdere provocatie zal een eland overgaan tot verdediging.

2.11 Dierenpaspoort

In de onderstaande dierenpaspoorten is een overzicht gemaakt aan de hand van de theorie in de voorgaande hoofdstukken. Zodoende kan snel worden gekeken welke gebieden in Nederland geschikt zijn voor de dieren. Op deze manier kunnen gebieden worden getoetst aan voorwaarden, waardoor het overzichtelijk blijft in welke gebieden de Europese wolf en Euraziatische eland wellicht geherintroduceerd kunnen worden. Daarnaast bieden de dierenpaspoorten een basis voor het beoordelingskader wat volgt in hoofdstuk 4, waarin de meest waarschijnlijke karakteristieken van de dieren in een Nederlandse context getoetst worden aan de mogelijke locaties voor herintroductie.

Europese Wolf	Omvang: 105-160 cm lengte. 80-85 cm hoogte. 32-50 kilo.
	Leefgebied: Door heel Europa. Met name Noordoost, Zuidoost en Zuidwest Europa.
	In Nederland: Laatste permanente wolf in 1869. In maart 2015 opnieuw in Nederland. Meest nabij in Oost Duitsland en Noord Frankrijk.
	Habitatieisen: 35-350 vierkante kilometer
	Flora: Past zich makkelijk aan. Vaak in bosrijke gebieden met weinig menselijke activiteit
	Fauna: Elanden, herten, reeën, knaagdieren, vogels, aas en afval.
	Menselijk contact: Veel op gejaagd. Vee is een geliefd doelwit. Valt normaal gesproken geen mensen aan, tenzij uit verdediging.

Euraziatische Eland	Omvang: 200-290 cm lengte. 150-220 cm hoogte. 275-800 kilo.
	Leefgebied: Noord Europa. Door heel Scandinavië, Rusland en de Baltische staten.
	In Nederland: Voor het laatst rond het jaar 1000. Meest nabij in het Oostelijk deel van Oost Duitsland.
	Habitatieisen: Zeer lokaal. Geen territorium.
	Flora: Vele soorten (water)planten en vruchten. Grondmossen, berken en grove dennen. Prefereert bos- en waterrijke gebieden.
	Fauna: Solidair met andere hertachtige. Roofdieren nodig voor sterke natuurlijke selectie.
	Menselijk contact: Geliefde jachttrofee vanwege gewei. Agressief bij menselijke confrontaties.

Figuur 6 & 7: De dierenpaspoorten van beide onderzochte dieren in het eerste deel van het theoretisch kader.

3. Natuur in Nederland

3.1 Natuurontwikkeling in Nederland

Nederland kent een lange geschiedenis wat betreft de inrichting van het land. Door de eeuwen heen is Nederland omgevormd tot een nauwkeurig gepland stuk grond (De Vries, 2003). Lange tijd was natuur ondergeschikt aan het streven naar economische en sociale voorspoed en het oppervlak aan natuurgebieden nam drastisch af. Halverwege de 20e eeuw bestond natuur in Nederland uit *versnipperde eilanden*: stukjes natuurgebied die drastisch in grootte geslonken waren en bovendien ver uit elkaar lagen met steeds grotere barrières als spoor- en snelwegen tussen de gebieden in (Van Baalen, 1995). Internationaal werden verschillende verdragen afgesloten om flora en fauna beter te kunnen beschermen. In de Europese context was met name de EU-vogelrichtlijn (1979) voor Nederland van belang, gezien het feit dat veel grond in Nederland door trekvogels gebruikt wordt als foerageergebied (Noordhuis, 2010). Andere verdragen zoals de Bern-conventie (1979) waarbij vooral flora en fauna tussen landen de aandacht kregen, zorgden in Nederland voor weinig aandacht doordat er geen grote zoogdieren de grens op regelmatige basis passeerden. Na een rumoerige aanloop werd er in 1990 een nationaal plan opgesteld om bestaande natuur te behouden en daar waar mogelijk uit te breiden (De Vries, 2003). Het Natuurbeleidsplan werd ingezet met als doelstelling:

De duurzame instandhouding, herstel en ontwikkeling van natuurlijke en landschappelijke waarden.

Om deze doelstelling te realiseren werd de focus gelegd op het verminderen van de milieudruk op de bestaande gebieden. De kwaliteit van water, lucht en bodem zou in de meeste gevallen fors verbeterd moeten worden om er voor te zorgen dat bestaande flora en fauna ten minste gewaarborgd wordt en waar mogelijk uitgebreid in diversiteit (Ministerie van LNV, 1990).

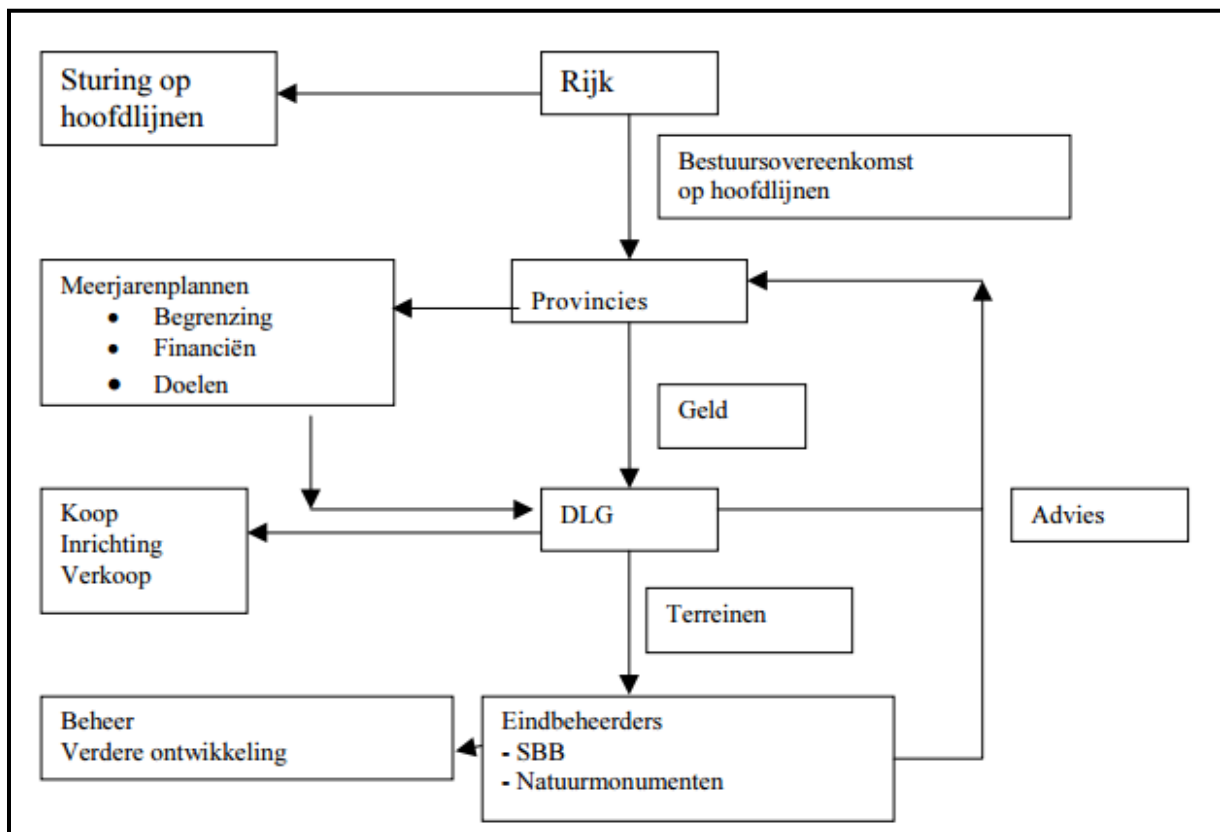
Niet alleen verbetering van bestaande natuurgebieden was noodzakelijk, maar ook de versnippering tussen deze gebieden moest tegen worden gegaan. Wellicht het bekendste onderdeel van het Natuurbeleidsplan is de lancering van het realiseren van een Ecologische Hoofdstructuur (EHS). In de EHS is een balans opgemaakt om een doel op te stellen hoeveel hectare natuur Nederland zou moeten hebben (De Vries, 2003). In totaal zou Nederland 750.000 hectare aan goed verbonden, robuuste natuur moeten hebben: een toename van 300.000 hectare op het bestaande aantal sinds de opzet van het plan (450.000). Van de 300.000 hectare bestond 100.000 hectare uit grond die op dat moment geen natuurlijk functie had en gebruikt zou worden om verbindingzones te creëren (Ministerie van LNV, 1990).

Het uitvoeren van deze taak ligt in eerste instantie bij de Rijksoverheid (De Vries, 2003). Om een betere aansturing op provinciaal niveau te krijgen stuurt de overheid alleen aan als overkoepelend orgaan. Provincies hebben de directe zeggenschap over specifieke projecten. Zij stellen een meerjarenplan op om zo te kunnen laten zien hoe dergelijke ontwikkelingen in het kader van de EHS gerealiseerd worden. De uitvoer hiervan wordt veelal gedaan door de Dienst Landelijk Gebied. Zij zijn de uitvoerende instelling van de overheid en daardoor verantwoordelijk voor de realisatie van geplande projecten, zoals de EHS.

Tot slot zijn er nog de eigenaren van de betreffende gronden. Het beheer van de natuurgebieden in Nederland bestaat uit vele organisaties. Om de EHS van de grond te krijgen is het daarom van belang verschillende organisaties, net als hun bijbehorende grond, goed met elkaar te verbinden. Van deze

organisaties zijn er drie die nadrukkelijk op de voorgrond treden vanwege de omvang qua grond die ze in beheer hebben: Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en de provinciale landschappen.

Om alle spelers in deze complexe samenstelling van actoren overzichtelijk te krijgen, is door het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu een rapport opgesteld met onderstaand schema als gevolg (figuur 8). Het geeft een duidelijk overzicht hoe onderlinge relaties liggen met betrekking tot het realiseren van de EHS. Zo ontstaat ook een goed beeld van de institutionele context wat betreft natuurontwikkeling in Nederland.

Figuur 8: Model waarin alle voornaamste partijen zijn weergegeven aangaande de realisatie van de EHS. Opgesteld in een rapport voor Natuurontwikkeling van het RIVM (De Vries, 2003).

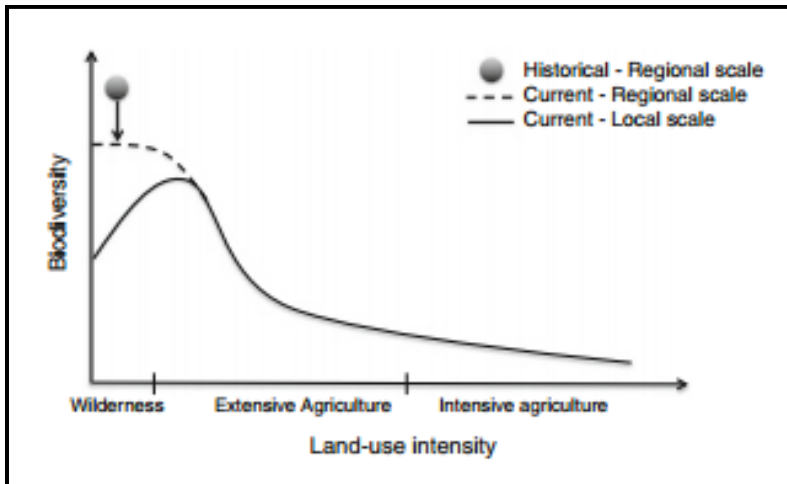
3.2 Verwildering in Nederland

In Nederland zijn op dit moment geen processen bezig die direct verbonden zijn met de projecten van *Rewilding Europe*. Toch zijn er sinds de ingang van het Natuurbeleidsplan ontwikkelingen gaande die gelijkenissen tonen met enkele pijlers van het programma van RE (PBL, 2010). In de toekomstvisie voor 2040 zijn vier pijlers opgenomen waarop gefocust wordt: biodiversiteit, beleving, gezondheid en welvaart. Er is daarbij een streefbeeld gemaakt voor 2040 met doelstellingen die moeten bijdragen aan een klimaatrobuuste natuur. Een scheiding van functies, het bevorderen van natuurlijke processen en oriëntatie buiten eigen landsgrenzen zijn onderdeel van een proces om de grootste uitdaging te lijf te gaan: het achteruitgaan van de biodiversiteit.

De kenmerken die genoemd worden als streefbeeld in 2040 worden als volgt omschreven: *veel grootschalige natuurgebieden en landschapselementen, groot genoeg voor duurzame populaties en natuurlijke processen; natuur is vooral verbonden met kust, rivieren en stuwwallen (Veluwe); verschillende natuurgebieden zijn verbonden met die in de buurlanden: klimaatcorridors; enkele*

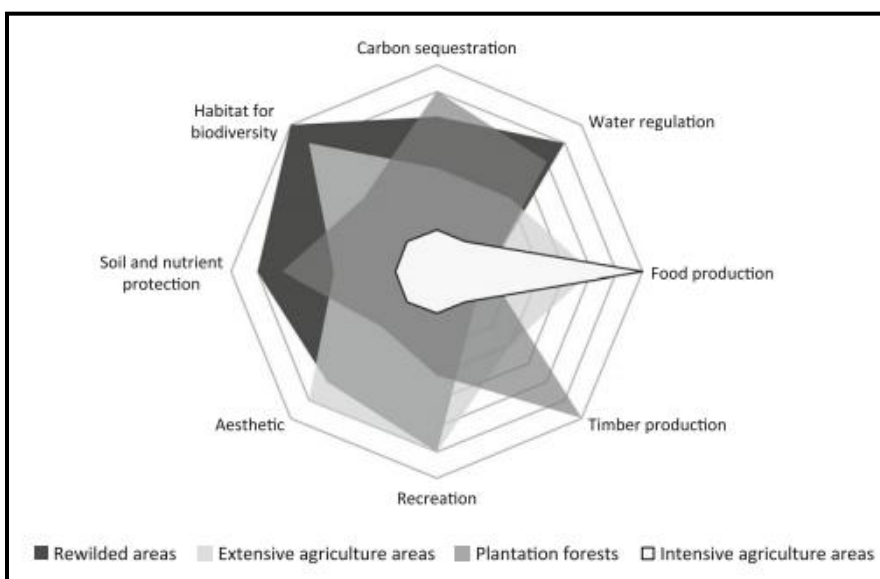
verdwenen soorten zijn teruggekeerd (eland, wisent); rivieren en beken meanderen grotendeels; veel zoetzoutgradiënten zijn hersteld (PBL, 2010).

Om de biodiversiteit te waarborgen en te versterken wordt ook aangegeven hoe de relaties zich met betrekking tot andere functies ontvouwen: *weinig verweving met andere functies, omdat medegebruik biodiversiteit niet mag aantasten; sommige (delen van) natuurgebieden zijn vrijgesteld van menselijk gebruik*. Deze relatie wordt bevestigd in onderzoek naar de verhouding tussen landbouwgebruik en de aanwezigheid van wildernis (Brauman et al., 2007). Hierin wordt aangegeven dat de intensiteit van landbouwgebruik van invloed is op de mate van biodiversiteit (figuur 9).

Figuur 9: De verhouding tussen biodiversiteit en landgebruik (Brauman et al., 2007).

Dat functiescheiding van belang is, hoeft niet te impliceren dat daarmee maar één functie per gebied toegewezen kan worden. Het Planbureau voor de Leefomgeving geeft aan dat in sommige gebieden menselijke activiteit zou moeten worden uitgesloten, maar dat dit niet voor alle gebieden geldt. In een onderzoek naar verschillende functies van landgebruik gekoppeld aan de activiteiten van de grond blijkt dat er een divers patroon ontstaat. Wel zijn deze afhankelijk van het doel waarvoor de grond wordt gebruikt (Heink & Kowarik, 2010). Zo is er op intensieve landbouwgronden weinig ruimte voor biodiversiteit en zijn plantagebossen met name geschikt voor houtproductie (figuur 10).

Figuur 10: Het effect van landgebruik op de verschillende functies die het kan uitvoeren (Heink & Kowarik, 2010).

In figuur 10 is goed te zien dat verwilderde gebieden (*rewilded areas*) niet alleen habitat voor biodiversiteit verschaffen, maar ook bodembescherming, waterregulering en recreatie bieden.

Ook bij extensieve landbouw (*extensive agriculture areas*) is er ruimte voor biodiversiteit. Gebieden die met name gespits zijn op grote productie hebben zoals eerder gezegd geen ruimte voor natuur. Het is daarmee niet verwonderlijk dat 'nieuwe' natuurlijke functies in Nederland daardoor weinig verweven zouden moeten zijn met andere functies. De enige directe relatie met menselijke activiteit zou daarom recreatie zijn.

3.3 Impact verwildering

Het verwilderingproces brengt verschillende gevolgen met zich mee. Fysieke veranderingen spreken wellicht voor zich, maar ook de maatschappelijke impact is relevant (Navarro & Pereira, 2015). De impact van verwildering brengt naast een fysieke impact zowel economische, sociale als politieke veranderingen met zich mee (Lorimer et al., 2015). Eens te meer moet daarbij ook rekening gehouden worden met de aanpassing en impact van bestaande instituties. Regeling en wetgeving zijn ingesteld op de huidige context en kunnen in het geding raken wanneer bovenstaande veranderingen door het herintroduceren van wilde dieren plaats vinden. Dergelijke impacts zijn nauwelijks in generieke mechanismes te vangen. Alhoewel wetgeving op nationaal niveau geanalyseerd kan worden, zijn veel regelingen specifiek lokaal verbonden aan het betreffende gebied. Hetzelfde kan gezegd worden voor de impact van de herintroductie zelf: een wolf introduceren in Polen brengt andere consequenties met zich mee dan in Noord Nederland. De genoemde aspecten van verandering gelden echter in veel gevallen en zullen daarom in algemene zin toegelicht worden.

3.3.1 Economische en sociale impact

Zoals in de introductie al vermeld wordt, belooft *Rewilding Europe* gouden bergen: *Making Europe a wilder place. For the benefit of man and nature alike*. De economische en sociale voordelen worden vaak onderkend (Merckx & Pereira, 2015). Zo zou natuurlijke begrazing door geherintroduceerde dieren laagintensieve landbouw kunnen vervangen. Deze vorm van landbouw strijkt nu veel subsidiegeld op om deze vorm van landbouw te behouden. Geld wat daardoor dus bespaard kan worden. Daarnaast zorgt verwildering voor een sterkere, meer robuuste natuur, die goed bestand zou kunnen zijn tegen onder andere overstromingen en een hogere mate van koolstofopname genereert (Navarro & Pereira, 2012). Tot slot hebben de verwilderde gebieden meer veerkracht met betrekking tot klimaatsveranderingen. Al deze veranderingen hebben economische besparingen tot gevolg, wat kan leiden tot een positieve economische impact op langere termijn.

Op sociaal vlak lijkt ook genoeg winst te behalen. Verwilderung draagt bij aan de connectie tussen mens en natuur, die langzamerhand verwaterd is door het moderne, stedelijk industriële leven (Louv, 2008). Daarnaast draagt een verhoogde connectie tussen mens en natuur bij aan verbeterde mentale en fysieke gezondheid (Hartig et al., 2010). Mensen zijn geneigd landschappen gekoppeld aan verwildering hoger te waarderen wat de verbondenheid verhoogt. Ze raken meer gehecht aan lokale natuur wat het bewustzijn voor duurzame natuurontwikkeling verhoogt.

Bovenstaande effecten hebben veel weg van een droomscenario waardoor niets in de weg hoeft te staan voor verwildering, maar er is een aantal kanttekeningen. De belangrijkste daarbij is misschien wel het verwilderen zelf. Zoals eerder genoemd, zijn er tot nu toe geen grootschalige projecten gerealiseerd. Dergelijke informatie over positieve effecten worden vooral gehaald uit individuele

casestudies, waarbij dieren geïntroduceerd zijn binnen een bepaald gebied en effecten daaruit geëxtraheerd worden. Zo heeft het herintroduceren van de grijze wolf in Yellowstone Park in de Verenigde Staten louter positieve effecten teweeg gebracht (Ripple & Beschta, 2012). Effecten die allemaal te plaatsen zijn in de eerdergenoemde positieve gevolgen van verwildering. Echter, Yellowstone Park is al een erkend, beschermd natuurgebied wat wolven herintroduceren vergemakkelijkt. Verwildering in Europese context zou betekenen dat laagintensieve landbouwgrond plaats moet maken voor herontwikkeling van natuur. Juist het proces van verloren gaan van traditionele cultuur (en landbouwgronden) leidt tot een negatieve waardering van de lokale bevolking (Hochtl et al, 2005). Dat de impact op economisch en sociaal vlak positief kan zijn is evident, maar de keerzijde is niet minder waar. Of verwildering zich daadwerkelijk kan etaleren als een positief fenomeen moet de toekomst daarom uitwijzen.

3.3.2 Politieke impact

Het introduceren van grote zoogdieren in zowel 'nieuwe' gebieden als gebieden met (verwilderde) natuur gaat gepaard met een verscheidenheid aan politieke uitdagingen. Veelal hebben deze een aard van belangenverstrengeling. Met andere woorden: verwildering wordt regelmatig gezien als een externe invloed die de lokale belangen ondermijnt (MacKenzie, 2008). In veel gevallen wordt in dergelijke cases de lokale bevolking achtergesteld, wat leidt tot politieke spanningen. Dit heeft als gevolg dat een daadwerkelijke herintroductie vaak onsuccesvol is, omdat lokale draagkracht ontbreekt om daadwerkelijk verwildering te realiseren. Ter illustratie: in het Bitterroot reservaat in Idaho, Verenigde Staten werd een poging gedaan grizzlyberen te herintroduceren (Hintz, 2007). De lokale bevolking kreeg geen inspraak in het debat over de herintroductie en voelde zich politiek buitengesloten. Ze kregen het gevoel de zeggenschap over hun eigen land te verliezen. Het project eindigde in een mislukking omdat de faciliterende rol van de bewoners zich juist tegen de komst van grizzlyberen keerde. Er werd alles aan gedaan om in het gebied de leefomstandigheden van de grizzlyberen te bemoeilijken, wat resulteerde in een onvruchtbare voortzetting waardoor de herintroductie faalde.

Bij gebieden waar al langere tijd geen sprake is van cohabitatie tussen de mens en grote zoogdieren zijn de politieke gevolgen nog lastiger in te schatten. Zolang verwildering significante impact blijft houden op lokale belangen is het lastig om een herintroductie te verwezenlijken. De lokale context is en blijft daarom van enorm belang.

3.3.3 Institutionele impact

De institutionele impact duidt het speelveld waarin verwildering plaats kan vinden. Het trekt de grenzen en geeft aan waar grenzen wellicht verlegd moeten worden. Wet- en regelgeving in kansrijke gebieden voor verwildering of herintroductie geven dikwijls beperkingen bij een daadwerkelijke realisatie. Ook hierbij spelen belangen een grote rol, is (intra)nationale wetgeving een belangrijk aspect, maar zijn er ook informele institutionele beperkingen aan verbonden.

In Nederland moet men zich, sinds de EU-vogelrichtlijn in 1979, houden aan bepaalde eisen volgens de wetgeving van de Europese Unie. Hieraan zijn strikte doelen gesteld die onder andere de diversiteit aan soorten, gekoppeld aan hun leefomgeving, scherp monitoren (Lorimer et al., 2015). Oftewel, wanneer een bepaalde habitat een label heeft gekregen dient dat in het kader van de EU-vogelrichtlijn in stand te worden gehouden om de vogelsoorten die zich in het gebied vestigen te beschermen. Het (her)introduceren van grote zoogdieren zou hierin problematisch kunnen werken. Grote zoogdieren kunnen in verschillende mate veranderingen aanbrengen in een landschap.

Landschappen die dus in bepaalde gevallen aan banden zijn gelegd en daarom behouden zouden moeten worden in de staat waarin ze nu verkeren. Alhoewel het dus niet hoeft te betekenen dat een nieuw zoogdier vogels belemmert, kan het wel de betreffende habitat dermate veranderen wat volgens de EU-richtlijnen niet is toegestaan (Merckx & Pereira, 2015).

Daarnaast blijkt (het implementeren van) verwildering vaak in strijd met het behoud van culturele landschappen. Veel van de subsidiegelden die de EU distribueert steunen daarin tegenstrijdige belangen (Kleijn & Sutherland, 2003). *Agri-environmental schemes* zijn een instrument dat de EU gebruikt voor het tegengaan van negatieve effecten op biodiversiteit door landbouw. Ze zijn gefocust op de extensieve vorm van landbouw en subsidiëren deze zodat deze vorm van landbouw blijft behouden. Dit soort gronden zijn zonder subsidie niet meer rendabel en daarom vaak beter geschikt voor verwilderingprocessen. Door de regelgeving van de EU kan dit dus niet gerealiseerd worden. De keerzijde is dat er ook subsidies zijn voor het planten van bomen, bescherming van vogelbroedplaatsen en het faciliteren van geschikte gronden voor herten en reeën. Financiële middelen die er juist op gericht zijn biodiversiteit te vergroten en versterken. De formele instituties zijn daarom erg context afhankelijk en kunnen zelfs binnen die context tegenstrijdig zijn. Voor specifieke situaties zijn daarom lokaal, provinciaal, nationaal en zelfs internationaal verschillende regelingen van belang (Lorimer et al., 2015).

Tot slot zijn er de informele instituties. Normen en waarden die vanwege publiek draagvlak vaak veel invloed kunnen uitoefenen op de politiek en daardoor sturend kunnen werken. Één van de meest opblazende discussies met betrekking tot herintroductie van grote zoogdieren is daarbij het welzijn van de dieren. In Europa is met de conventie voor dierenbescherming in 1976 opgenomen dat dieren die gedomesticeerd gehouden worden, vrij moeten zijn van honger, dorst, discomfort, pijn, verwonding en ziekte (EC, 2015). Er zit hierbij dus een dunne scheidingslijn tussen dieren die daadwerkelijk gehouden worden en dieren die vrijgelaten worden in het wild. Factoren die hierin onderscheid maken zijn onder andere: het type landschap, de grootte van het gebied, de diersoort, de mate van wildernis en de mate van zelfredzaamheid van het betreffende dier (Lorimer & Driessen, 2014). Dat het vaak lastig is te bepalen of dieren gedomesticeerd gehouden worden of niet en hoe het publieke debat zich erin kan mengen blijkt wel uit de volgende twee voorbeelden.

In de introductie werd reeds vermeld dat in de Oostvaardersplassen na verloop van tijd verschillende runderen, paarden en reeën zijn geïntroduceerd in het wild. Vanwege voedseltekort in de winter sterft ieder jaar een deel van de dieren van de honger. Omdat het Nederlandse gerechtshof de dieren heeft gekenmerkt als 'gededomesticeerd', is dit een rechtmatige gang van zaken. Met andere woorden: er is geen antropogene inbreng nodig om de dieren eventueel onnodig lijden te besparen. Dit leidde tot hevig verzet bij de Nederlandse bevolking. De breed gedragen opinie dat de huidige situatie niet gewenst was, resulteerde in een compromis: dieren waarvan vooraf al zou blijken dat ze de winter niet zouden overleven zouden preventief worden geschoten (Klaver et al., 2002). Ironisch genoeg wordt het ontbreken van een toppredator voor een betere balans in dit gesloten ecosysteem nogmaals onderstreept door de benaming van dit proces: het uitsélectioneren van zwakke exemplaren wordt in de volksmond 'met het oog van de wolf' genoemd. Voorstanders van deze methode prijzen de manier waarop met de wildernis van de toekomst wordt omgesprongen, terwijl tegenstanders de onnatuurlijke begrenzing van het reservaat aanduiden als oorzaak van het hoge sterftecijfer (Kymlicka & Donaldson, 2014). De dieren zouden op zoek naar meer voedsel niet de kans krijgen het gebied te verlaten.

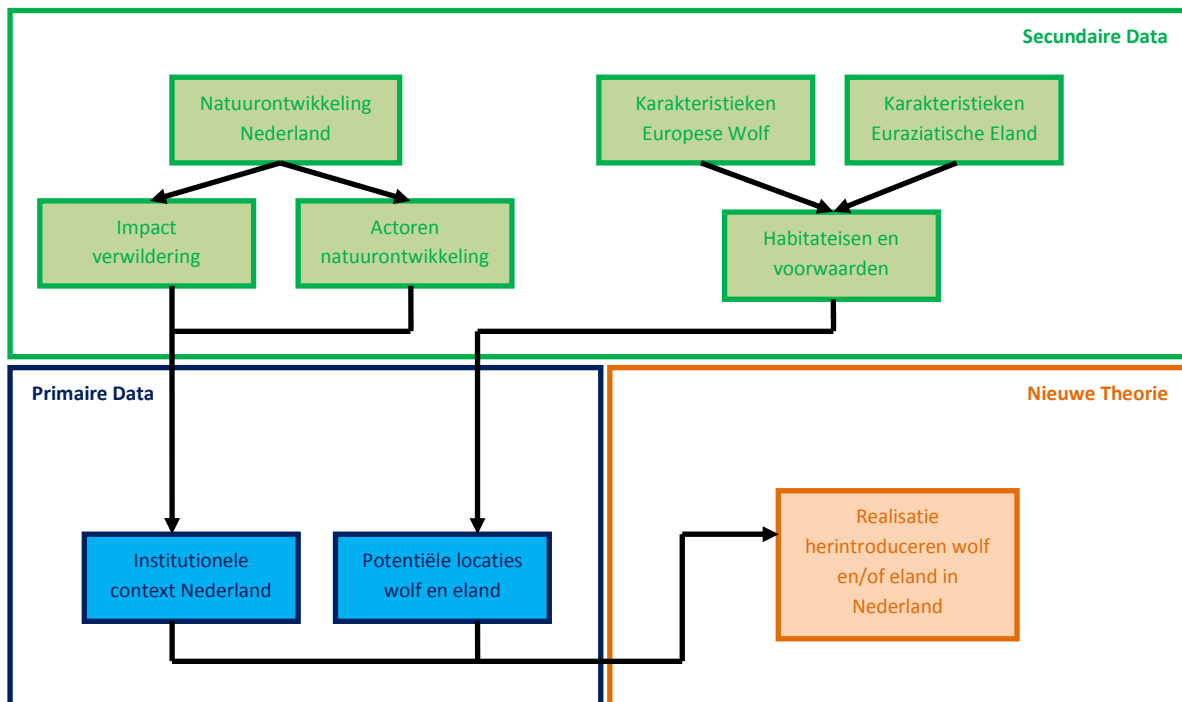
Een ander voorbeeld waarbij wetgeving nog stuitender kan werken is in het Alladale Wildernis Reservaat in Schotland (Sandom et al., 2012). Elanden werden hier, zoals eerder genoemd, geherintroduceerd na een afwezigheid van 2000 jaar. Juist om de gemoederen preventief te bedaren is het gehele reservaat omheind met een groot hekwerk. Het uiteindelijke doel is om het gigantische reservaat te bevolken met dieren die voorheen ook de Schotse Hooglanden bevolkten. Bruine beren, lynxen, elanden, wilde zwijnen en damherten zouden binnen het reservaat voor een spectaculaire en authentieke comeback moeten zorgen. Echter, het begrensde reservaat stuit een deel van de bevolking tegen de borst. In de grondwet van het Verenigd Koninkrijk staat dat in de Schotse Hooglanden *freeroaming* is toegestaan: de gehele Schotse Hooglanden zijn vrij toegankelijk voor iedereen die het wil bezoeken en je mag gaan en staan waar je wil. Juist het omheinen van het Alladale Wildernis Reservaat verhindert dit. Door een aanpassing in een lokale wet is deze begrenzing uiteindelijk toegelaten. Het Alladale Wildernis Reservaat wordt nu erkent als dierentuin. De eland heeft inmiddels zijn herintrede gedaan maar moet in een apart afgesloten gebied blijven. Immers, in dierentuinen mogen roof- en prooidieren niet bij elkaar in één verblijf zitten (Gooden, 2014). Hierdoor is het uiteindelijke doel van het reservaat nog steeds ver weg: het creëren van een robuust ecosysteem, toegankelijk voor de betalende bezoeker, om te laten zien dat er ook geld en werkgelegenheid uit natuur gegenereerd kan worden zonder meteen op dieren te jagen.

De voorbeelden van de Oostvaardersplassen en het Alladale Wildernis Reservaat laten zien dat wet- en regelgeving voor dergelijke gebieden op maat gemaakt moet worden. Zelfs al voldoen gebieden aan de fysieke kenmerken om grote zoogdieren te (her)introduceren, dan nog zijn er veel factoren die een succesvolle implementatie kunnen verhinderen. Om op alle verschillende schaalniveaus een goed beeld te krijgen van deze factoren, wordt er in de onderzoeksaanpak eerst gezocht naar een meest geschikte locatie. In de methodologie en de dataverzameling zal vervolgens specifiek naar aspecten als wet- en regelgeving worden gekeken. Er wordt zodoende naast de haalbaarheid van een eventuele comeback van de wolf of de eland, gekeken naar de institutionele context van een specifieke locatie om te kijken of een uiteindelijke terugkeer op alle fronten haalbaar is.

4. Onderzoeksaanpak

4.1 Conceptueel raamwerk

Het conceptueel raamwerk (figuur 11) is bedoeld om een duidelijk beeld te krijgen hoe dit onderzoek vormgegeven wordt. Het is een schematische weergave waarin aangegeven wordt welke informatie op wat voor manier verzameld wordt. Het geeft daarmee een overzicht hoe de verschillende stappen uiteindelijk zorgen voor nieuwe theorie.

Figuur 11: Conceptueel raamwerk waarin de stappen zijn uitgelegd hoe door primaire en secundaire data nieuwe theorie ontwikkeld kan worden.

In het conceptueel model is te zien dat de relevante theorie, besproken in het theoretisch kader, met name terug te vinden is in het vlak van de secundaire data. Aan de rechterkant is een nauwkeurige beschrijving van de karakteristieken van de wolf en de eland te vinden die een beeld hebben gecreëerd wat betreft de habitateisen van beide dieren. Zodoende is in de dierenpaspoorten een overzicht gemaakt wat de belangrijkste voorwaarden zijn om deze dieren leefgebied te geven binnen de Nederlandse grenzen. Vervolgens is de natuurontwikkeling in Nederland beschreven die aan de linkerkant in het vlak van secundaire data te vinden is. Vanuit de natuurontwikkeling is gekeken welke actoren er gemoeid zijn met het in stand houden en ontwikkelen van natuur. Daarnaast is er gekeken naar de impact van verwildering, zowel in fysieke als maatschappelijke context.

De secundaire data dient als fundament voor het vergaren van primaire data waarin potentiële locaties onderzocht worden en de institutionele context voor verwildering in Nederland blootgelegd wordt. Met andere woorden: welke aspecten komen er bij kijken om een wolf of een eland los te laten in de natuur? Kwesties als verantwoordelijkheid, bestaande- en ongeschreven wetten worden daarbij nagegaan door middel van interviews met sleutelfiguren (actoren/experts). Tot slot moet er in het vlak Nieuwe Theorie een concreet beeld zijn of er in Nederland plek is voor de wolf en/of de eland en zo ja: waar? Hoe kan een situatie ontstaan waarbij er genoeg draagkracht is om op een duurzame manier twee grote zoogdieren ruimte te bieden in de Nederlandse natuur.

4.1 Ontwikkeling nieuwe theorie

Het plan van aanpak wordt ruwweg in twee delen opgesplitst. Wanneer gekeken wordt naar het conceptueel raamwerk (figuur 11), wordt in het plan van aanpak gefocust op de onderste helft van het schema. De twee aspecten die zich binnen het kader van primaire data bevinden worden onderzocht. Het gaat hierbij om:

In de eerste plaats wordt er gekeken naar de potentiële locaties waar een herintroductie van de wolf en de eland plaats zouden kunnen vinden. Hierbij worden de grotere natuurgebieden en parken in Nederland geselecteerd en vervolgens getoetst aan een beoordelingskader. Vanuit die toetsingsronde wordt één locatie uitgezocht die het meest geschikt lijkt voor een herintroductie van de wolf en/of de eland. Wanneer de keuze voor de meest geschikte locatie gemaakt is, wordt er gekeken naar de institutionele context. Er is in hoofdstuk 3.3 al een algemeen kader geschetst met de institutionele barrières bij het verwilderingsproces. Bij de primaire dataverzameling wordt specifiek naar de institutionele context gekeken waaraan de betreffende locatie onderhevig is. In hoofdstuk 3.1, 3.2 en 3.3 is reeds gebleken dat zowel het lokaal, nationaal als internationaal institutioneel niveau van invloed kan zijn op de wet- en regelgeving binnen een natuurgebied. Uiteindelijk moet de primaire dataverzameling leiden tot een beeld voor:

De realisatie van een herintroductie op een specifieke locatie, waarbij alle factoren en actoren zijn blootgelegd. Vanuit deze opzet kan een dergelijk haalbaarheidsmodel dienen voor andere locaties, waarbij ook gedacht wordt aan herintroductie. Immers, uit hoofdstuk 3.1 is gebleken dat de betreffende actoren binnen de Nederlandse context beperkt blijven tot een aantal hoofdrolspelers. Deze opzet zou daarom kunnen dienen als standaardmodel om dergelijke vormen van verwildering of herintroductie te toetsen aan een specifiek gebied.

Onderstaand nogmaals een overzicht hoe de verschillende stappen in de onderzoeksopzet uiteindelijk moeten leiden tot nieuwe inzichten, die verder uitgewerkt worden in de resultatensectie:

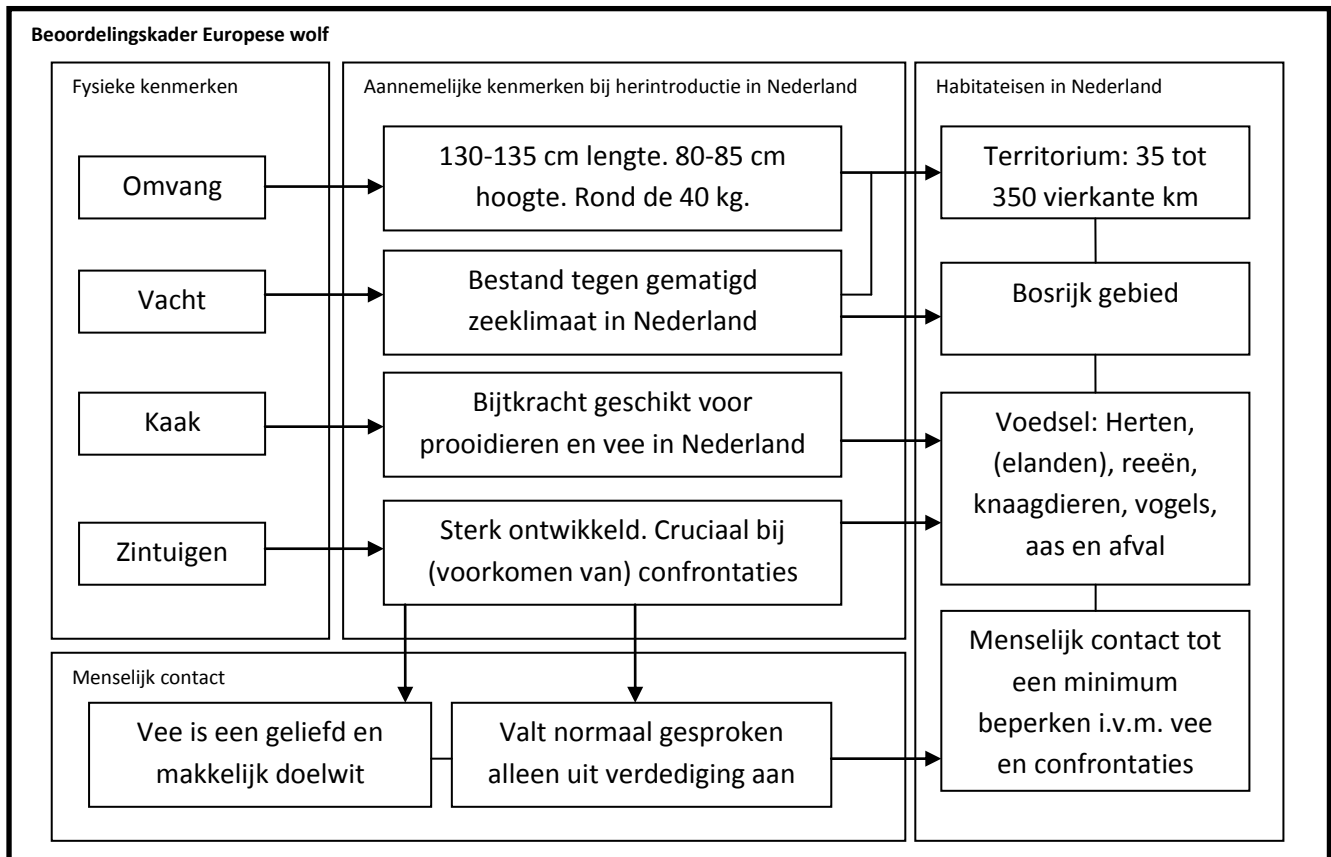
1. Een beoordelingskader ontwikkelen waaraan potentieel geschikte locaties getoetst kunnen worden
2. Potentiële locaties binnen de Nederlandse grenzen selecteren
3. Toetsing van het beoordelingskader aan de potentiële locaties om de meest geschikte locatie te selecteren voor een herintroductie van de wolf en/of de eland
4. De institutionele context blootleggen van de geselecteerde locatie: de actoren en de regel- en wetgeving

Wanneer bovenstaande stappen zijn afgerond kan er geconcludeerd worden of er daadwerkelijk ruimte is om (één van de) twee zoogdieren te herintroduceren in Nederland. Dit hangt daarom niet alleen van fysieke kenmerken af, maar van alle bovengenoemde factoren.

4.2 Beoordelingskader

In het beoordelingskader wordt een schematisch overzicht gevormd om overzichtelijk te krijgen waar potentiële natuurgebieden aan moeten voldoen. Voor zowel de Europese grijze wolf als de Euraziatische eland wordt gekeken naar alle beschreven statistieken in het theoretisch kader en wordt met behulp van de dierenpaspoorten (paragraaf 2.11) een toetsingsmodel gemaakt. Aan de hand van dit model worden potentiële locaties voor een herintroductie getoetst en wordt het meest geschikte natuurgebied uitgekozen. Het beoordelingskader geeft de karakteristieken van beide dieren weer die in Nederland aannemelijk zijn, met aanvullende habitateisen.

4.2.1 Beoordelingskader Europese wolf

Figuur 12: Beoordelingskader van de Europese wolf waarin alle kenmerken beschreven in het theoretisch kader zijn opgenomen

4.2.2 Toelichting

De fysieke kenmerken van de Europese wolf die in het beoordelingskader zijn toegepast zijn aangepast op wolven die op dit moment de minste weerstand zouden ondervinden om Nederland op natuurlijke wijze te herbevolken (zie 2.3.4). De karakteristieken van deze Duitse wolven (en de wolf die in Nederland is geweest) brengen specifieke habitateisen met zich mee. Ondanks dat een wolf een cultuurvolger is, kan een individuele wolf, levend in de uitgestrekte toendra's van Rusland, zich niet ineens aanpassen binnen de Nederlandse natuur (Lelieveld, 2012). De fysieke kenmerken van de 'Nederlandse wolf' leiden vervolgens tot verschillende habitatvoorwaarden.

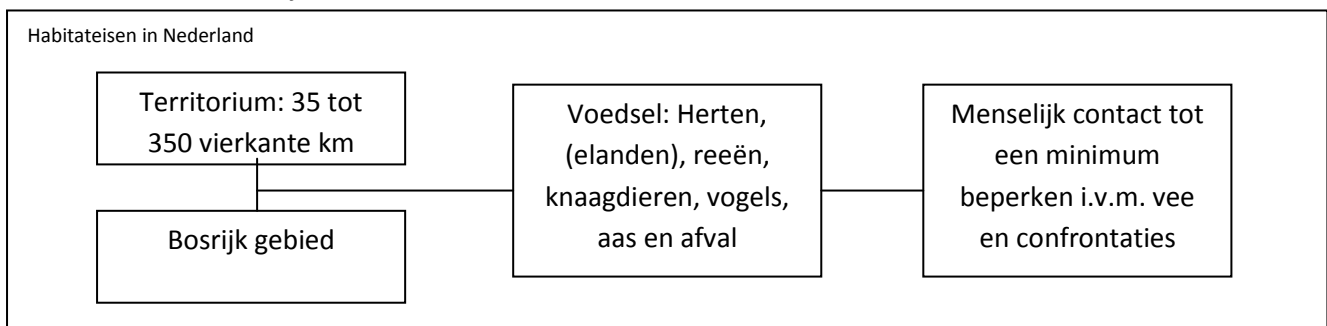
De omvang van de Nederlandse wolf zal, in vergelijking met alle uiterste waarden, ergens in het midden liggen. De wolf heeft niet de robuustheid nodig van zijn Russische aanverwant, maar moet wel bestand zijn tegen vrieskou (Uhlenbroek, 2008). De capaciteiten die de vacht van de wolf bij zich draagt om extreme weersomstandigheden te verdragen zijn daarbij ruimschoots geschikt voor het

Nederlandse klimaat. Zodoende zal een territorium in de Nederlandse context ergens tussen de 35 en 350 kilometer beslaan. Gezien het Duitse leefgebied is een bosrijke omgeving daarbij voor de hand liggend. Niet alleen vanwege het normaal gesproken schuwe karakter van de wolf, maar met name ook omdat in de bossen de meeste natuurlijke prooidieren zijn te vinden.

De kaak van de wolf is als gezegd één van de krachtigste in het dierenrijk. De prooidieren in Nederland zijn daarbij uitermate geschikt. Alle soorten herten, reeën, knaagdieren en vogels kunnen in theorie qua bijtkracht ten prooi vallen aan de Nederlandse wolf (Parquet & Carbyn, 2003). De sterk ontwikkelde zintuigen zijn daarbij uiteraard een handig hulpmiddel. Deze helpen de wolf echter vooral om zwakkere prooidieren te selecteren vanwege een hogere pakkans. Dit heeft voor de natuurlijke selectie van prooidieren een positieve impact omdat op deze wijze de sterkere exemplaren overblijven. Echter, in de buurt van vee zal een wolf eerder geneigd zijn vee te doden omdat de kans op succes aanmerkelijk groter is ten opzichte van wild (Boitani, 2003).

Het contact tussen mensen en wolven is normaal gesproken miniem. Wolven zien de mens niet als prooidier en vermijden het confrontaties zoveel mogelijk. Omdat de zintuigen van een wolf dermate beter ontwikkeld zijn zal een wolf zich ook sneller uit de voeten maken. Een wolf zal alleen zijn territorium verdedigen wanneer er jongen in de buurt zijn. Op dat moment zijn confrontaties agressief en wordt er vanuit een afweermechanisme gebeten. Confrontaties met mensen en met hun bijbehorende vee zijn daarom beslist ongewenst.

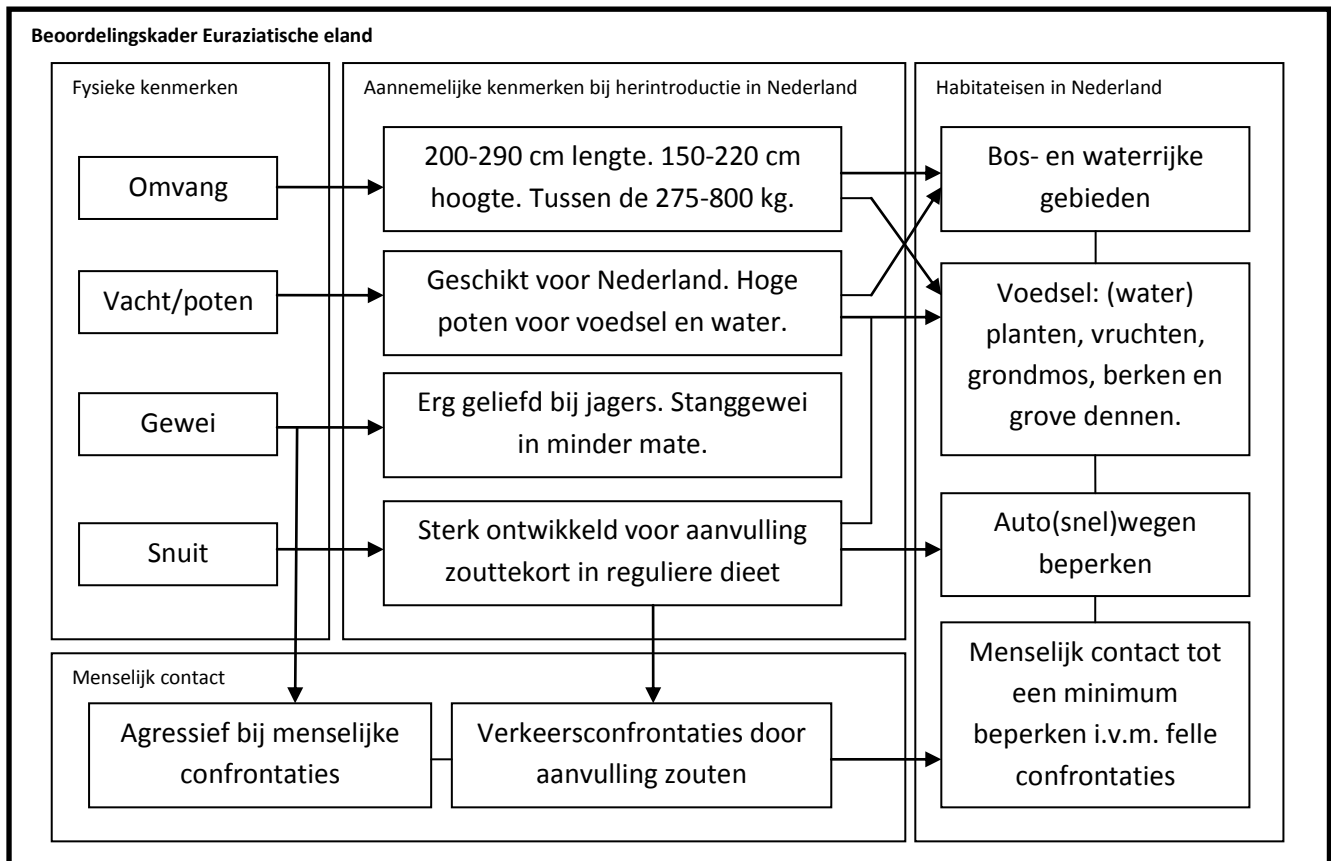
De fysieke kenmerken van een wolf, afgewogen aan wolven die in de buurt leven, gecombineerd met de belangrijkste statistieken uit de dierenpaspoorten, leiden tot vier voorwaarden waaraan een natuurgebied ten minste zou moeten voldoen. Deze vier aspecten zullen meegewogen worden in het beoordelingskader om te kijken of er daadwerkelijk plek is voor de Europese wolf in Nederland. De vier habitateisen zijn:

Omdat alle vier karakteristieken cruciale voorwaarden zijn voor een succesvolle herintroductie tellen ze even zwaar mee. De onderlinge verbondenheid is daarom logisch. Bij de afwezigheid van één van deze habitateisen kan duidelijk aangegeven worden waarom dergelijke voorwaarden noodzakelijk zijn. Bij een gebrek aan één van de voorwaarden komt een eventuele herintroductie meteen in het geding en dalen de haalbaarheidskansen.

- Een te klein territorium zorgt voor een tekort aan prooidieren, foerageerruimte en schuilplek wat de kans op confrontaties met mensen verhoogt
- Een niet-bosrijke omgeving zorgt ook voor minder schuilplek, hogere confrontatiekans en een verlaagde kans voor jagen vanuit een hinderlaag
- Een tekort aan voedsel zal de wolf doen wegtrekken (of uitsterven) uit het betreffende gebied. Vee wordt daarbij aantrekkelijker en confrontaties nemen toe

4.2.3 Beoordelingskader Euraziatische eland

Figuur 13: Beoordelingskader van de Euraziatische eland waarin alle kenmerken beschreven in het theoretisch kader zijn opgenomen

4.2.4 Toelichting

Ook bij het beoordelingskader van de Euraziatische eland is gebruik gemaakt van de fysieke kenmerken die in Nederland het meest waarschijnlijk zullen zijn. Deze fysieke kenmerken zijn toegespitst op de karakteristieken van elanden die in natuurlijke omstandigheden het dichtst bij de Nederlandse grens leven. Deze Oost-Duitse elanden verschillen hierin niet veel van aanverwanten uit het Scandinavisch gebied (Schmölke & Zachos, 2005). Toch zijn er binnen de Nederlandse context een paar aspecten waar specifiek rekening mee gehouden moet worden om 'Nederlandse elanden' te herintroduceren in het wild.

De omvang van de eland is, wat betreft de Europese variant, weinig verschillend. Op sommige uitzonderlijke uitschieters van stieren na zullen Nederlandse elanden daarom dezelfde groottes aanhouden die gemiddeld bekend zijn. De vacht van het dier is daarnaast geschikt voor het Nederlandse klimaat (Geis & Francis, 1999). De lange poten zorgen ervoor dat de eland goed kan gedijen in Nederlandse (waterige) omstandigheden. Dit geldt ook voor de sterk ontwikkelde snuit van de eland. Hierdoor kan hij vele soorten planten verorberen, van waterplanten tot hooggelegen scheuten en van berken en grove dennen (Rodgers, 2001).

Het gewei van de Nederlandse eland zal in de meeste gevallen het stanggewei zijn, aangezien de eland met het schoffelgewei met name in het noorden van Scandinavië voorkomt (Solberg & Saether, 1994). Het stanggewei is minder populair bij jagers en gezien het feit dat bij een herintroductie de dieren waarschijnlijk scherp in de gaten worden gehouden lijkt een motief om de eland af te schieten voor zijn gewei onwaarschijnlijk. Wel zal de eland het gewei gebruiken in geval van (menselijke)

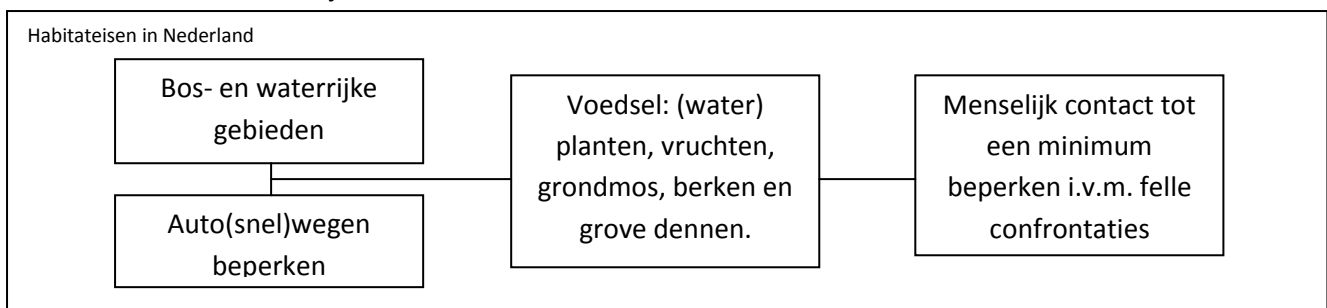
confrontaties. De schade die hierbij aangericht kan worden blijft daarom wel degelijk een factor om rekening mee te houden.

De snuit van de eland is sterk ontwikkeld. Vanwege het monotone reguliere dieet van grondmossen is zoals gezegd sprake van een zouttekort. Elanden kunnen met behulp van hun snuit dit tekort aanvullen met het eten van waterplanten. Daarnaast voldoen ze aan hun suikerbehoefte door het eten van verse scheuten van met name berken en grove dennen (Rodgers, 2001). De eland heeft daarom baat bij een bos- en waterrijke omgeving. De poten van het dier zijn hier uitermate voor geschikt maar zorgen in combinatie met het zouttekort voor een probleem. In de winter komen veel botsingen met elanden voor in gebieden waar elanden dichtbij wegen leven (Storaas et al., 2005). De lange poten zorgen dat het gewicht van het lijf bovenop de auto klappt met een vaak dodelijke afloop als gevolg. Het aantal auto(snel)wegen is daarom een belangrijke factor die tot het minimum beperkt moeten worden.

Net als bij wolven zijn menselijke confrontaties met elanden niet gewenst. Elanden kunnen zeer agressief reageren en zullen zoals eerder gezegd hun gewei inzetten ter zelfverdediging (Geist, 1999). Het feit dat elanden per jaar meer mensen verwonden dan wolven en beren gecombineerd geeft aan dat direct contact met mensen tot een absoluut minimum beperkt moet worden.

De fysieke kenmerken van een eland, afgewogen aan elanden die in de buurt leven, gecombineerd met de belangrijkste statistieken uit de dierenpaspoorten, leiden tot vier voorwaarden waaraan een natuurgebied ten minste zou moeten voldoen. Deze vier aspecten zullen meegewogen worden in het beoordelingskader om te kijken of er daadwerkelijk plek is voor de Euraziatische eland in Nederland.

De vier habitateisen zijn:

Omdat alle vier karakteristieken cruciale voorwaarden zijn voor een succesvolle herintroductie tellen ze even zwaar mee. De onderlinge verbondenheid is daarom logisch. Bij de absentie van één van deze habitateisen kan duidelijk aangegeven worden waarom dergelijke voorwaarden noodzakelijk zijn. Bij een gebrek aan één van de voorwaarden komt een eventuele herintroductie meteen in het geding en dalen de haalbaarheidskansen.

- Een gebrek aan bos- en waterrijke gebieden betekent ook direct een gebrek aan voedsel. Hierdoor zullen elanden wegtrekken of verhongeren.
- Veel auto(snel)wegen verhogen de kans op verkeersslachtoffers aanzienlijk. Dit is negatief voor het behoud van de eland in Nederland. De publieke opinie zal zich negatiever opstellen.
- Menselijk contact zorgt bijna altijd voor agressieve confrontaties. Dit is, net als bij verkeersconfrontaties, slecht voor het imago van de eland wat herintroduceren bemoeilijkt.

4.3 Potentiële locaties voor herintroductie in Nederland

Het aantal gebieden dat in Nederland als natuurgebied wordt gekenmerkt is enorm. Er zijn daarnaast veel verschillende functies die worden toegewezen aan dergelijke gebieden. Natuurgebieden in Nederland worden daarom grofweg in 5 types opgedeeld (De Vries, 2003).

- Nationale parken
- Natuurparken
- Natuurmonumenten
- Natuurgebied
- Recreatiegebied.

Sommige parken overlappen elkaar in functie en gebruik maar worden toegewezen aan de categorie waarin de voornaamste functie bekleed wordt. In het kader van een herintroductie is qua categorieën snel een onderscheid te maken. Natuurparken, monumenten en gebieden zijn veelal kleinere stukken natuurgebied die waardevol geacht worden voor het Nederlandse landschap (Swart et al., 1997). De grote(re) parken, in de Nederlandse context welteverstaan, vallen onder Nationale parken en zijn vanwege hun omvang als enige geschikt als potentiële locaties. Ondanks dat elanden, in tegenstelling tot de wolf, geen specifiek territorium vereisen, moet de potentiële locatie genoeg ruimte herbergen om een gezonde populatie in stand te kunnen houden. Voor de grootste hertensoort ter wereld en de grootste op land levende jagende carnivoor van Noordwest Europa is voldoende ruimte een kritieke voorwaarde wat betreft de voedselvoorziening, zo is reeds gebleken uit het beoordelingskader.

Het aantal Nationale Parken is op dit moment twintig (SNP, 2010). Alhoewel er meerdere gebieden op de nominatie staan, waaronder de Oostvaardersplassen, is in 2010 eerst een selectie gemaakt van twintig Nationale Parken. De overkoepelende organisatie voor de betreffende parken is SNP, of Samenwerkingsverband Nationale Parken. In de brochure over het doel van de overkoepelende samenwerking staat het volgende: *De twintig nationale parken in Nederland hebben in 2005 de stichting Samenwerkingsverband Nationale Parken (SNP) opgericht. In deze koepelorganisatie werken de parken samen met het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, De 12 Landschappen, de Federatie Particulier Grondbezit en het IVN (Vereniging voor Natuur- en Milieu-educatie). Naast het bevorderen van samenwerking tussen de parken onderling, is het de bedoeling de kwaliteit van de parken te verhogen en ze beter te profileren. Dat wil de stichting SNP bereiken door:*

- *Het uitwisselen van kennis en ervaring tussen Nationale Parken;*
- *Het opzetten en coördineren van gemeenschappelijke projecten;*
- *Het behartigen van de belangen van het stelsel van Nationale Parken;*
- *Het stimuleren van de betrokkenheid van de bevolking bij de Nationale Parken.*

In dezelfde brochure (BNP, 2010) staan de parken in het kort beschreven. De karakteristieken van deze parken zijn cruciaal om de meest geschikte locatie voor een herintroductie in te schatten. In de eerste bijlage worden daarom de twintig parken ieder kort besproken om ze vervolgens af te kunnen zetten tegen de eisen van zowel de wolf als de eland.

De twintig Nationale Parken

In figuur 14 is een overzichtskaart te vinden waarop alle 20 Nationale Parken aangegeven zijn. Een korte beschrijving van details die met name relevant zijn met betrekking tot de habitateisen van de wolf en de eland is terug te vinden in bijlage 1. De informatie is afkomstig van de Brochure Nationale Parken (SNP, 2010), waarin informatie wordt gegeven over alle parken die onderdeel zijn van het SNP.

Figuur 14: Overzichtskaart van alle 20 Nationale Parken in Nederland

4.4 Beoordelingstabel

De informatie over de parken beschreven in bijlage 1 is nu geschikt voor analyse. Er kan gekeken worden welke gebieden geschikt zijn voor de vier specifieke habitateisen van de wolf en de eland. Daarin wordt onderscheid gemaakt tussen drie verschillende niveaus:

- Geschikt (XXX/Groen) : waarin het park voorziet in de habitateis van de wolf/eland en deze geen barrière vormt voor een eventuele (her)introductie
- Plausibel (XX/Oranje) : waarin het park gedeeltelijk voorziet in de habitateis van de wolf/eland maar er niet compleet aan kan voldoen
- Ongeschikt (X/Rood) : waarin het park niet kan voorzien in de habitateis van de wolf/eland en daarmee een eventuele (her)introductie ernstig zou bemoeilijken

De tabel waarin de karakteristieken van het park afgezet worden tegen de habitateisen van de wolf en de eland, moet door middel van het onderscheid tussen de niveaus een totaalscore genereren. Deze eindscore, de hoeveelheid kruisjes (X), geven uiteindelijk een globale indicatie waar op dit moment de grootste kans is voor een succesvolle (her)introductie.

4.4.1 Beoordelingstabel Europese wolf

In de beoordelingstabel van de Europese wolf worden de eerdergenoemde vier cruciale factoren voor een succesvolle herintroductie afgewogen tegen de kenmerken van de twintig Nationale Parken.

Beoordelingstabel Europese Wolf					
Nationaal Park	Habitat-eisen				Totaalscore (Aantal X)
	Territorium	Bosrijk	Voedsel	Mens	
Lauwersmeer	XXX	XX	X	XXX	9
Schiermonnikoog	XX	XX	X	XX	7
De Âlde Feanen	X	X	X	XXX	6
Drents-Friese Wold	XXX	XXX	XX	X	9
Dwingelderveld	XX	X	XX	XX	7
Drentsche Aa	XXX	XXX	XXX	X	10
Weerribben-Wieden	XXX	X	XX	XXX	9
Sallandse Heuvelrug	XX	XX	XX	XX	8
Veluwezoom	XX	XXX	XXX	XX	10
De Hoge Veluwe	XXX	XXX	XXX	XX	11
Utrechtse Heuvelrug	XXX	XXX	XX	X	9
Duinen van Texel	XX	X	X	XX	6
Zuid-Kennemerland	XX	XX	XX	XX	8
Oosterschelde	XXX	X	X	XXX	8
De Biesbosch	XXX	XX	X	XXX	9
De Zoom-Kalmthoutse Heide	XX	XX	X	XXX	8
Loonse en Drunense Duinen	XX	XX	X	X	6
De Groote Peel	X	XX	X	XXX	7
De Maasduinen	XX	XX	XX	XXX	9
De Meinweg	X	XX	XX	XX	7

Tabel 2: Beoordelingstabel Europese wolf waarin alle belangrijke factoren voor herintroductie zijn meegenomen en vergeleken met de karakteristieken van de 20 Nationale Parken

4.4.2 Toelichting

In de kolom van de totaalscores zijn een paar opmerkelijke resultaten op te merken. Allereerst zijn de Nationale Parken waarin een rode, ongeschikte score voorkomt ook in de kolom van de totaalscores gekenmerkt als rood. De reden hiervoor is aan de hand van het meest extreme voorbeeld wellicht het beste te duiden: alhoewel de Oosterschelde genoeg ruimte biedt en relatief weinig last heeft van menselijke invloeden is het uiteraard totaal ongeschikt voor wolven. Wolven kunnen immers niet alleen in water leven. Zo zijn er voor het overgrote deel, namelijk 15 parken, cruciale factoren dermate ongeschikt dat er ingrepen zouden moeten plaats vinden die ofwel het karakter van het park veranderen, te duur zijn, of onoverbrugbaar zijn. Dat laatste zou bijvoorbeeld het geval zijn bij de Drentsche Aa en het Drents-Friese Wold waarbij in beide gevallen meer dan 10.000 inwoners een nieuwe woonlocatie zouden moeten vinden. Daardoor zijn er parken met totaalscores die onder de categorie plausibel vallen, terwijl sommige ongeschikte parken hoger scoren. Beide eerdergenoemde Drentse Parken scoren namelijk hoog op de eerste 3 categorieën, maar zijn vanwege de menselijke factor toch ongeschikt. Zuid-Kennemerland scoort 2 punten lager maar is toch plausibel te noemen, omdat alle factoren enigszins aan de eisen voldoen. Dat hier alsnog veel voorwaarden dermate aangepast moeten worden, blijkt uit de introductie van wisenten in het park. Deze zitten in een afgeschermd gebied, ontoegankelijk en alleen van veraf te observeren voor bezoekers omdat ze een

mogelijk gevaar kunnen zijn. Bij een eventuele herintroductie van wolven zouden dergelijke maatregelen nog extremer (kunnen) zijn, aangezien een afscherming ter grootte van de wisenten niet afdoende is om de dieren van voldoende natuurlijk voedsel te kunnen voorzien.

Voor wat de wolf betreft zijn er daarom 2 parken geschikt die relatief gezien minder aanpassingen nodig hebben voor een eventuele (her)introductie. Beide parken bevinden zich in het grootste laaglandbosgebied van Noordwest Europa, de Veluwe. Ondanks dat de Veluwe in zijn geheel langzamerhand meer verbonden raakt ten opzichte van de versnippering die plaatsvond in het begin van de 20e eeuw, zijn deze parken nog steeds aparte (afgeschermd) onderdelen van het totaalgebied. De Hoge Veluwe en De Veluwezoom zijn twee van de eerst aangewezen Nationale Parken in Nederland (sinds begin jaren '30) en gezien de unieke fauna in het gebied is dat niet verwonderlijk. De Hoge Veluwe is vanwege zijn iets grotere omvang en door hekwerk afgeschermd gebied nog iets geschikter dan zijn naaste buur en is voor wat de wolf betreft binnen de huidige Nederlandse context de beste plek, in fysieke zin, om de soort te (her)introduceren.

4.4.3 Beoordelingstabel Euraziatische eland

In de beoordelingstabel van de Euraziatische eland de eerdergenoemde vier cruciale factoren voor een succesvolle herintroductie afgewogen tegen de kenmerken van de twintig Nationale Parken.

Beoordelingstabel Euraziatische Eland					
Nationaal Park	Habitatieisen				Totaalscore (aantal X)
	Bos/Water	Voedsel	Wegen	Mens	
Lauwersmeer	XX	X	XXX	XXX	9
Schiermonnikoog	XX	XX	XXX	X	8
De Âlde Feanen	XX	X	XXX	XXX	9
Drents-Friese Wold	XXX	XX	X	X	7
Dwingelderveld	XXX	XX	XXX	X	9
Drentsche Aa	XX	XX	X	X	6
Weerribben-Wieden	XX	XX	XX	XXX	9
Sallandse Heuvelrug	X	XX	XXX	XX	8
Veluwezoom	XX	XXX	XX	XX	9
De Hoge Veluwe	XXX	XXX	XXX	XX	11
Utrechtse Heuvelrug	XX	XXX	XX	X	8
Duinen van Texel	X	X	XXX	XX	7
Zuid-Kennemerland	XX	XX	XX	XX	8
Oosterschelde	X	X	XXX	XXX	8
De Biesbosch	XXX	XXX	XXX	XX	11
De Zoom-Kalmthoutse Heide	XXX	XXX	XX	XX	10
Loonse en Drunense Duinen	XX	XX	X	X	6
De Groote Peel	XX	XX	XXX	XX	9
De Maasduinen	XX	XX	XX	XX	8
De Meinweg	XXX	XX	X	XX	8

Tabel 3: Beoordelingstabel Euraziatische eland waarin alle belangrijke factoren voor herintroductie zijn meegenomen en vergeleken met de karakteristieken van de 20 Nationale Parken

4.4.4 Toelichting

In de kolom van de totaalscores is te zien dat er, net als bij de wolf, enkele opvallende scores zijn die nadere toelichting verdienen. Ook hier zijn wederom parken te vinden die hoog scoren in de totaalscore maar ongeschikt blijken voor het (her)introduceren van de eland. Het voornaamste verschil ten opzichte van de wolf ligt met name in het beoordelingskader van de mens. Waarbij de wolf zijn zintuigen juist kan gebruiken confrontaties te voorkomen, zal dat bij een eland veel minder snel het geval zijn. Hierdoor kunnen juist meer gevaarlijke confrontaties ontstaan, wat gezien het wereldwijde aantal aanvallen van beide dieren ook niet verwonderlijk is. De factor die het minst vaak gunstige omstandigheden opleverde was bij de eland daarom ook de mens, in tegenstelling tot het aanbod van voedsel wat bij de wolf vaak niet voldoende bleek. De totaalscores van de eland verschillen daarom ook regelmatig ten opzichte van de wolf. Zo is de Grootte Peel voor de eland met wat aanpassingen vanwege zijn grote verlaten vlaktes uitermate geschikt voor de eland, maar vanwege de territoriumeisen voor een wolf juist ongeschikt. Toch zijn er bij de totaalscores van de eland ook een aantal Nationale Parken die plausibel lijken, maar toch nog veel aanpassingen nodig hebben. Zodoende hebben de Weerribben-Wierden geen ongunstige factoren, maar zou er meer bos moeten worden aangeplant voor beschutting en voedselvoorziening en de autoweg die door het park loopt bijvoorbeeld afgeschermd moeten worden door middel van een hekwerk.

Uiteindelijk zijn bij de eland ook twee parken die hoger scoren dan de rest en daardoor het meest geschikt lijken voor een (her)introductie: De Biesbosch en wederom De Hoge Veluwe. De Biesbosch is vanwege zijn vele waterpartijen en bossen uitermate geschikt voor de terugkeer van de eland. Dit geldt in iets mindere mate ook voor de Hoge Veluwe, waar ten opzichte van de Biesbosch minder water beschikbaar is. De Hoge Veluwe heeft voordeel van het al bestaande hekwerk rond grote delen van het park, wat de (ongewilde) confrontaties met elanden aanzienlijk verkleint. Dit is bij de Biesbosch niet het geval. In beide gevallen blijft daarom de mens een factor om rekening mee te houden.

4.4.5 Toespitsing op één Nationaal Park

Zoals in de introductie en de onderzoeksrapportage reeds gemeld, zal het verdere onderzoek zich toespitsen op één geschikte potentiële locatie. Voor deze locatie zal nader bekeken worden wat de gevolgen zijn voor het herintroduceren van (één van) deze iconische dieren. Dit wordt op zowel fysiek vlak verder toegespitst, alsmede het institutioneel niveau.

Als we kijken naar de geschikte parken die uit beide beoordelingskaders zijn gerold, houden we 3 Nationale Parken over die eventueel geschikt zijn: De Biesbosch, de Veluwezoom en de Hoge Veluwe. De Biesbosch en de Veluwezoom zijn bij beide één keer als meest geschikt naar voren gekomen, terwijl De Hoge Veluwe bij zowel de wolf als de eland wordt genoemd. Omdat in beide gevallen het alternatief niet significant meer geschikt is, lijkt de keuze snel gemaakt. De Hoge Veluwe biedt kansen voor beide dieren en wordt daarom als park uitgekozen om nader onderzocht te worden. Het feit dat dit park wellicht beide grote zoogdieren kan huisvesten maakt het extra interessant: de percepties van mensen ten opzichte van de wolf en eland, beide genoemd in het theoretisch kader, kunnen mogelijk een grote rol spelen in de terugkeer van het dier. De verschillen hiertussen kunnen leerzaam zijn wanneer herintroducties in andere delen van Nederland ook ter sprake komen.

4.5 Nationaal Park De Hoge Veluwe: actoren, beleid en wetgeving

Het Nationaal Park De Hoge Veluwe (NPDHV) is één der bekendste Nederlandse Nationale Parken en wordt al sinds 1935 erkent als beschermd natuurgebied in Nederland. Om een goed beeld te krijgen van een eventuele (her)introductie is het belangrijk alle actoren in beeld te brengen, naar het idee van De Vries (2003), zoals reeds was te zien in afbeelding 11. Om een dergelijk schema te produceren, moet eerst gekeken worden naar welke actoren zich direct bemoeien met de gang van zaken in en rondom De Hoge Veluwe. Dit kan zowel op fysiek gebied (ingrepen in het landschap) als institutioneel gebied (wetgeving rondom herintroductie) zijn.

Beide factoren, de actoren en institutionele aspecten, worden hieronder in een tabel (tabel 4) weergegeven en vervolgens in een schematisch overzicht gezet om de onderlinge verbanden weer te geven. Daarna wordt er verder ingegaan op hoe de relaties tussen verschillende aspecten zich verhouden.

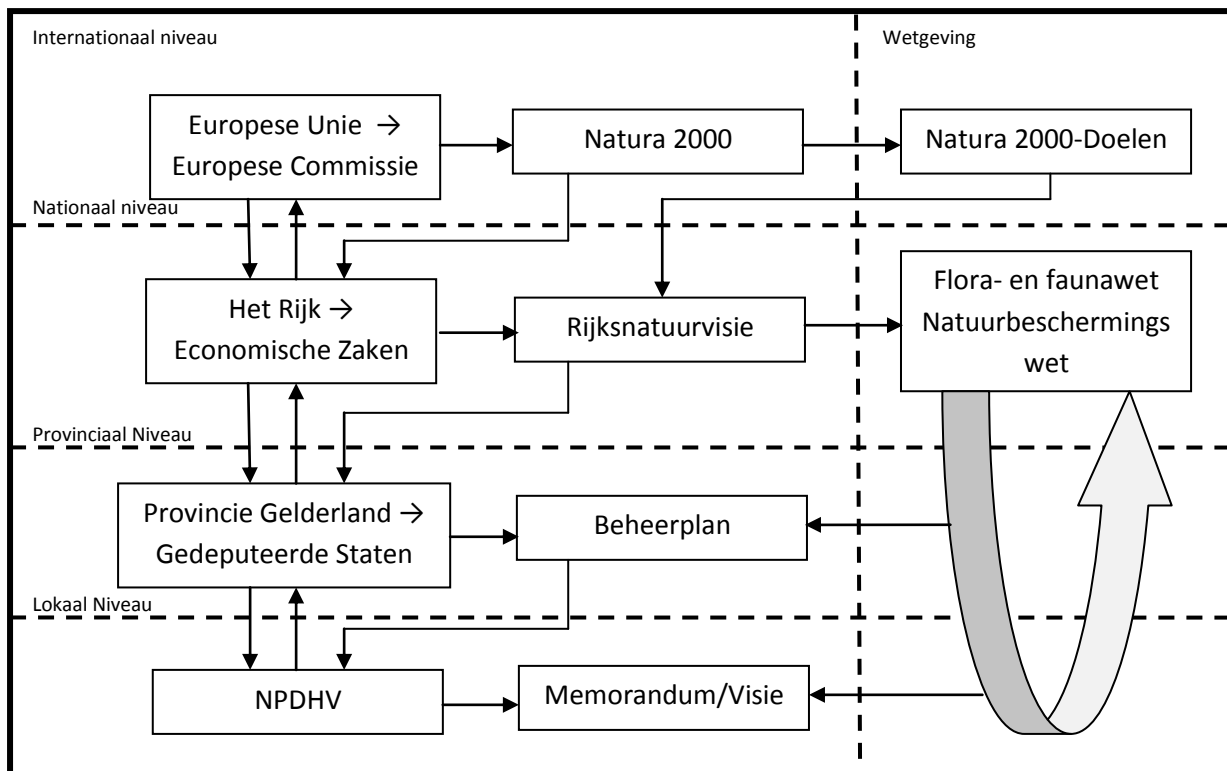
Actoren	Uitvoerder	Bijbehorend beleid	Wetgeving
Europese Unie	Europese Commissie	Natura 2000	Natura 2000-Doelen
Het Rijk	Economische Zaken	Rijksnatuurvisie - Vogelrichtlijn - Habitatrictlijn	Flora- en faunawet Natuurbeschermingswet
Provincie GD	Gedeputeerde Staten	Beheerplan	
NPDHV	NPDHV	Memorandum/Visie	

Tabel 4: Overzichtstabel waarin alle actoren met bijbehorende uitvoerders gekoppeld zijn aan het beleid en de wetgeving waarop het beleid gefundeerd is

In de tabel is te zien dat de actoren met de daaraan gekoppelde uitvoerders op verschillende schaalniveaus zijn te onderscheiden: op internationaal vlak bepaalt de Europese Unie de wet- en regelgeving, waarna deze toegepast wordt door het Rijk op nationaal niveau, die de verantwoordelijkheid legt bij de provincies om vervolgens de uiteindelijke fysieke uitvoering over te laten aan de lokale beheerders. Bij alle actoren behoort een beleid wat ondergeschikt is aan het overkoepelende schaalniveau (De Vries, 2003). Daarbij is de belangrijkste kanttekening dat het bijbehorende beleid niet direct getoetst wordt aan ondergeschikt beleid, maar aan de uitvoerder. Met andere woorden: het ministerie van Economische Zaken heeft een Rijksnatuurvisie opgesteld waarin zij denken te kunnen voldoen aan de Natura 2000 doelstellingen, opgesteld door de Europese Commissie (NPDHV, 2015). De Europese Commissie zal bij het Rijk controle uitvoeren of de doelstellingen die door de EU zijn opgesteld worden nagestreefd en daarbij dus niet de Rijksnatuurvisie als leidraad gebruiken. De wetgeving heeft zodoende wel invloed op het beleid omdat hierin aangegeven wordt waaraan natuurgebieden in Nederland moeten voldoen, maar het beleid is geen directe aanzet in hoe het onderliggende schaalniveau de doelstellingen zou moeten halen. Het lokale niveau, in dit geval het Nationaal Park De Hoge Veluwe, heeft haar eigen visie, opgesteld in een memorandum, over hoe het park vormgegeven zou moeten worden volgens de wetgeving waar zij aan dienen te voldoen. In dit geval is dat de meest recente wetgeving waaruit ook de Rijksnatuurvisie uit 2014 is opgesteld: de flora- en faunawet en de Natuurbeschermingswet. Het inkleden van dergelijke beleidsvisies en de bijbehorende wetgeving wordt door de verschillende actoren en uitvoerders verschillend geïnterpreteerd, wat leidt tot knelpunten tussen verschillende schaalniveaus. In de resultatensectie wordt hier, met behulp van interviews, verder op ingegaan.

In het volgende schema staat aangegeven hoe de onderlinge actoren, het beleid en de wetgeving zich tot elkaar verhouden.

Actoren, beleid en wetgeving

Figuur 15: Overzicht van alle actoren, het beleid en bijbehorende wetgeving met betrekking tot het beheer van het Nationaal Park De Hoge Veluwe.

In het bovenstaande schema is nogmaals duidelijk te zien dat de verschillende beleidsvormen niet direct van invloed zijn op het lagere schaalniveau. De wetgeving die eraan gekoppeld is, is wel verbonden, omdat deze de richtlijnen bevat waaraan uiteindelijk voldaan dient te worden. De terugkoppeling en toetsing van deze maatstaven bevindt zich tussen de actoren zelf.

De wetgeving bestaat wat betreft de belangen voor de Nationale Parken uit twee belangrijke wetten: de Flora en faunawet, die focust op soortbescherming en de Natuurbeschermingswet, die opgesteld is voor gebiedsbescherming. Deze wetten zijn leidend in Nederland en op alle schaalniveaus, maar indirect onderhevig aan de overkoepelende wetgeving van de Europese Unie, de Natura 2000-Doelen. Logischerwijs zijn in de twee nationale wetten deze doelen meegenomen om aan de wettige doelstellingen te kunnen voldoen, maar vaak gaan deze wetten nog verder en zijn meer toegespitst op de lokale context (NPDHV, 2015).

Voor het daadwerkelijk realiseren van een herintroductie van de eland en de wolf op De Hoge Veluwe is het van belang te kijken naar de beleidsdocumenten die van toepassing zijn op het park en de wetgeving waaraan Nederlands natuurbeheer onderhevig is. In de resultatensectie (hoofdstuk 6) zal daarom gekeken worden naar:

De vier beleidsvormen	De bijbehorende wetgeving
Natura 2000	Natura 2000-Doelen
Rijksnatuurvisie	Flora en Faunawet
Provinciaal beheerplan	Natuurbeschermingswet
Visie/Memorandum NPDHV	

Tabel 5: De vier beleidsvormen en bijbehorende wetgeving met betrekking tot het Nationaal Park De Hoge Veluwe

5. Methodologie

Nu de case geselecteerd is, de actoren bekend zijn en de relevante beleidsvormen en wetgeving blootgelegd zijn kan in de methodologie worden uitgelegd en verantwoord welke methoden er zijn gebruikt om data te verzamelen en vervolgens te analyseren.

Dit onderzoek is met name toegespitst op kwalitatieve data, vanwege het feit dat er gezocht wordt naar kwalitatieve karakteristieken van dieren en hun bijbehorende omgeving (die soms van kwantitatieve aard zijn), wetgeving op verschillende schaalniveaus en kennis van experts op de betreffende vakgebieden. Er wordt daarom in de dataverzameling gekozen voor instrumenten die kwalitatieve data opleveren. De secundaire kwalitatieve data is reeds voor een groot deel in het plan van aanpak behandeld. Deze wordt aangevuld door een beleidsanalyse van de relevante beleidsstukken en wetgeving voor verwildering in Nederland. Om inzicht te krijgen in hoe dergelijke wetgeving daadwerkelijk wordt toegepast in de praktijk is gekozen voor een casestudy. Hierin wordt de diepte binnen de institutionele context gezocht. De zoektocht naar een geschikte case is reeds in het plan van aanpak gerealiseerd. Daarnaast worden interviews afgenomen met experts op het gebied van de huidige institutionele context en de casestudy zelf. Zo moet uiteindelijk een beeld ontstaan van alle facetten die van belang zijn bij het realiseren van verwildering in Nederland.

5.1 Casestudy

Allereerst wordt de geselecteerde case, Nationaal Park De Hoge Veluwe, verder uitgewerkt in het volgende hoofdstuk: casestudy. Ondanks dat de Hoge Veluwe al kort beschreven is in de bijlage voor de beoordelingstabel en het daaropvolgende hoofdstuk (4.5) over actoren, beleid en regelgeving is het belangrijk een volledig overzicht te krijgen van het park om een casestudy te verrichten (Merriam, 1998). De ontstaanswijze, historie en huidige context kunnen daarbij waardevolle informatie blootleggen met betrekking tot een succesvolle (her)introductie en geven daarnaast een goed beeld van de actoren met directe invloed binnen het Nationaal Park.

Volgens Yin (2013) is een casestudy de meest geschikte vorm van onderzoek in sociale wetenschappen in situaties waarin zich de volgende 3 aspecten voordoen:

1. De (sub)vragen van het onderzoek zijn voornamelijk hoe- en waaromvragen
2. De onderzoeker heeft weinig controle over het gedrag in het onderzoeksveld
3. De focus van de studie is een tijdelijk (ten opzichte van een historisch vaststaand) fenomeen

Alhoewel er maar 1 van de 5 (sub)vragen is die aan voorwaarde 1 voldoet, zijn voorwaarde 2 en 3 duidelijk herkenbaar in dit onderzoek. De invloed die een onderzoeker heeft op het gedrag waardoor het onderzoeksveld gestuurd zou kunnen worden is nihil. Immers, al het gedrag wat hier bestudeerd wordt, is het gedrag van dieren en vervolgens de interactie die de wolf en eland zouden kunnen hebben met mensen. Ook al zouden mensen voorlichting krijgen over wat ze zouden moeten doen bij een confrontatie, de confrontatie zelf en het daarbij behorende gedrag is nog steeds afhankelijk van het dier zelf (Boitani, 2003);(Geist, 1999).

Voorwaarde 3 is wellicht de belangrijkste pijler waarop dit onderzoek berust: het tijdelijk fenomeen van dit onderzoek toont zich duidelijk vanwege het feit dat de situatie in Europa en in Nederland zich op dit moment specifiek leent voor een onderzoek naar herintroductie van de wolf en de eland (Brauman et al., 2007). Een onderzoek naar een eventuele herintroductie halverwege de 20^e eeuw was irrelevant geweest: niet alleen gezien de status van de wolf en eland, maar zeker ook het

natuurbeheer in Nederland (Fritts et al., 2003);(De Vries, 2003). Daarnaast werpt de huidige context met name de vraag voor een potentiële herintroductie op, terwijl deze in de toekomst alweer anders kan liggen (Lelieveld, 2012). Denk daarbij aan een terugslag in populaties van (één van) beide dieren, nieuwe fysieke barrières, of wellicht een ander beleid binnen de EU, Nederland of zelfs kleinere schaalniveaus.

Tot slot is het belangrijk om wat betreft het uitlichten van een casestudy dit hele onderzoek in het juiste perspectief te plaatsen. De wolf en de eland zijn geselecteerd uit een groep iconische zoogdieren (zie inleiding) waarvan de wolf en de eland gezien de geografische verspreiding de meest realistische keuze zijn binnen de Nederlandse context wat betreft een herintroductie. Deze selectie is onderdeel van het empirisch onderzoek binnen deze thesis en is daarmee niet een casestudy op zich: het maakt deel uit van het concept verwildering. Omdat beide dieren qua habitateisen wellicht terecht kunnen in NPDHV, dat weer onderdeel is van 20 Nationale Parken binnen de EHS, biedt een casestudy een uitstekend perspectief voor de hele Nederlandse context.

5.2 Beleidsanalyse

Reeds in hoofdstuk 4.5 is naar voren gekomen dat er verschillende beleidsvormen met bijbehorende wetgeving spelen (figuur 15) die van belang zijn bij een eventuele herintroductie. Om er achter te komen welke regelgeving concreet komt kijken bij het herintroduceren is het daarom belangrijk een raamwerk op te stellen waarbij alle relevante regelgeving wordt meegenomen. Een beleidsanalyse geeft een goed beeld welke actoren op wat voor manier betrokken zijn bij een verandering binnen datzelfde kader. Het toont *de complexiteit, de historische ontwikkeling, de definiëring en formulering als cruciale aspecten om beleidsproblemen*, in dit geval een (her)introductie, *op te lossen* (Dunn, 2003). Voor een goede beleidsanalyse is het daarom van belang te weten welke actoren verbonden zijn aan welke vorm van (politiek en) het maken van beleid (Hajer & Wagenaar, 2003).

5.3 Interviews

Interviews zijn cruciale informatiebronnen met betrekking tot het blootleggen van de context binnen de casestudy, wat uiteindelijk tot nieuwe inzichten kan leiden (Yin, 2013). Interviews kunnen unieke aspecten blootleggen in een kwalitatief dataonderzoek. Het is met name een goede methode voor het verkrijgen van percepties, ervaringen en meningen binnen het kader van het onderzoek (Dunn, 2003). Het is voor dit onderzoek van wezenlijk belang een goed beeld te krijgen van met name de ervaringen van de geïnterviewden om zo een uniek beeld te vormen welke aspecten van belang zijn bij het verwilderingproces (in Nederland).

Voor het afnemen van de interviews is gekozen voor sleutelfiguren die informatie kunnen geven vanuit hun eigen ervaringen en expertise. Deze kunnen opgedeeld worden in twee categorieën. De eerste categorie bevindt zich binnen de context van de casestudy zelf, het Nationaal Park De Hoge Veluwe. Het is in dit onderzoek belangrijk kennis te vergaren wat betreft de directe invloed op het beheer van het park. Hierdoor ontstaat een goed beeld wat de eventuele obstakels voor verwildering in de praktijk zijn.

De tweede categorie bevindt zich binnen de institutionele context. Dit zijn mensen die cruciale informatie bieden wat betreft het (aanpassen van) beleid bij een herintroductie van de wolf en de eland en verwildering in een breder kader. Zo ontstaat een breed georiënteerd beeld van verwildering op intern vlak, de casestudy zelf, en extern (institutioneel) vlak, de experts.

De vragen van de interviews (bijlage 2 en 3) zijn gebaseerd op het theoretisch kader, het onderzoek naar de casestudy van het NPDHV en de bijbehorende regelgeving die naar voren zijn gekomen bij hoofdstuk 4.5: actoren, beleid en regelgeving.

5.4 Afname interviews

Het is van belang een goede synthese te vormen tussen de verschillende schaalniveaus waarin het beleid met betrekking tot verwildering zich afspeelt. Door de twee belangrijkste koppelingen die voortvloeien uit figuur 15 te analyseren ontstaat hierdoor een duidelijk beeld van de institutionele context. Deze koppelingen zijn:

- De Europese wetgeving en de Nederlandse toepassing van deze wetgeving
- De impact op het lokale schaalniveau (NPDHV) van deze Nederlandse toepassing

Met andere woorden: om de institutionele context bloot te leggen is Europese regelgeving, Nederlandse toepassing en lokale kennis relevant. Bij het opstellen van de interviews is hiervoor een selectie gemaakt van experts op alle gebieden binnen het kader van dit onderzoek.

Voor een goede topdown start van de resultatensectie is begonnen bij het Europese schaalniveau. Hiervoor is mr. dr. Arie Trouwborst benaderd voor een interview. *Arie Trouwborst verricht onderzoek op het terrein van het internationaal, Europees en nationaal milieurecht, met natuurbescherming als belangrijkste aandachtsveld.* Het schriftelijke interview wat afgenomen is, geeft niet alleen een duidelijk beeld van de relevante Europese wetgeving maar ook al een duidelijke koppeling naar de Nederlandse institutionele context. Daarnaast is bij het interview een zeer recent onderzoek toegevoegd waarin veel relevante wet- en regelgeving vanuit Europees perspectief benoemd wordt.

Het betreffende onderzoek, over de vraag ‘zijn de Vogelrichtlijn en Habitatrictlijn fit?’, is opgesteld in samenwerking met prof. dr. Kees Bastmeijer. *Kees Bastmeijer is hoogleraar natuurbeschermings- en waterrecht aan de Universiteit van Tilburg.* De expertise van Kees Bastmeijer ligt met name ook in het Nederlandse natuurbeschermingsrecht. Dit zorgt voor een sterke koppeling tussen het Europese en Nederlandse schaalniveau op het gebied van wet- en regelgeving, maar ook naar lokale belangen. In een telefonisch interview is daarom zowel het Nederlandse natuurbeschermingsrecht in de Europese context besproken, alsmede de institutionele gang van zaken op lokaal niveau op het gebied van verwildering.

Tot slot is een interview afgenomen met ing. Jakob Leidekker, hoofd bedrijfsvoering van Stichting Nationaal Park de Hoge Veluwe. Jakob Leidekker is de hoofdverantwoordelijke voor het actieve beheer wat toegepast wordt op de Hoge Veluwe. Zijn expertise is gefundeerd op 80 jaar parkbeheer en biedt daarvoor een unieke kijk op hoe er in Nederland door de jaren heen omgegaan wordt met natuurbeheer. Het geeft een beeld van de geschiedenis van natuurbeheer, de huidige toestand en zijn toekomstvisie. Er wordt gerefereerd aan zijn eigen park, maar ook aan andere voorbeelden uit de verschillende Nederlandse natuurgebieden.

Sleutelfiguur	Expertise	Synthese	Uitvoering
Arie Trouwborst	Europees milieurecht	EU-NL	Schriftelijk
Kees Bastmeijer	Nederlands natuurbeschermingsrecht	EU-NL, NL-Lokaal	Telefonisch
Jakob Leidekker	Nationaal Park de Hoge Veluwe	NL-Lokaal	Op locatie

Tabel 6: Overzicht van de geïnterviewde sleutelfiguren, hun expertise, de synthese binnen het onderzoek en de uitvoering

6. Nationaal Park De Hoge Veluwe

Het Nationaal Park De Hoge Veluwe is het bekendste beschermde natuurgebied in Nederland. Het park beslaat een oppervlakte van grofweg 54 vierkante kilometer en is onderdeel van de Veluwe, het grootste laaglandnatuurterrein in Noordwest-Europa. Het Park is reeds in 1935 ontstaan en bestaat in zijn huidige vorm en grootte sinds het einde van de 2^e wereldoorlog. Het NPDHV is bijzonder vanwege het vragen om entreegelden, waarmee het uniek is in Nederland. Van de opbrengst wordt het parkbeheer gefinancierd om haar waardevolle landschappen te behouden.

6.1 Fysieke ontstaanswijze

Het NPDHV heeft, als onderdeel van de gehele Veluwe, zijn karakteristieke heuvelige landschap tussen de 200.000 en 100.000 jaar geleden gekregen. Dit was in de voorlaatste ijstijd, het Saalien, waarin Nederland voor het laatst bedekt was met een ijskap. De kenmerkende stuwwallen zijn in deze periode ontstaan op de plek waar de grote ijstongen eindigden en het land door de gigantische druk omhoog werd geduwd. Dit heeft geleid tot stuwwallen in de gehele breedte van Nederland en deze zijn nog duidelijk zichtbaar op de Veluwe, met name door het hoogteverschil.

Daarnaast bestaat de Veluwe uit verschillende dekzandruggen en smeltwaterdalen. Deze zijn in de laatste ijstijd ontstaan, het Weichselien, zo'n 100.000 tot 70.000 jaar geleden. In deze periode bereikte het landijs Nederland niet, maar heerste er wel een toendraklimaat. Hierdoor groeide er nauwelijks vegetatie waardoor weer en wind vrij spel hadden. Zand werd zodoende makkelijk verplaatst door de wind en het smeltwater sleet dalen uit in de bodem waar de weerstand het laagst was. De basis van de Veluwe is daarmee gelegd in de laatste twee ijstijden maar dit is niet het meest zichtbare aspect en de meest ingrijpende gebeurtenis geweest in het landschap.

De mens heeft al eeuwenlang een enorme invloed gehad op het landschap van de Veluwe. Al vanaf het stenen tijdperk werd er intensief bos gekapt voor veehouderij, met name schapen. De bossen werden in deze tijd al dermate massaal gekapt, dat ze onvoldoende veerkracht hadden om hier zelf van te herstellen. In de Middeleeuwen kwam de zogeheten Potstalcultuur op gang: hierin werd de heide geplagd en vermengd met schapenmest om als bemesting te dienen voor de akkers. Hierdoor ontstond er op de Veluwe een landschap met uitgestrekte heidevelden en stuifzanden, waarin weinig van het oorspronkelijke bos overbleef.

Tenslotte werd, met de opkomst van kunstmest, het afplaggen van heide overbodig en bleef er een ongewenst landschap over. De stuifzanden kregen vrij spel en vormden regelmatig een bedreiging voor de lokale bewoning. Stuifzandduinen konden bij hevige wind soms tientallen meters verplaatsen en daarbij huizen verzwelgen. Om dit tegen te gaan werd er op de gehele Veluwe grootschalig bos aangeplant. In eerste instantie werden met name de grove den en de zomereik aangeplant vanwege hun uitgebreide wortelstelsels en het vermogen water uit moeilijk bereikbare plekken te halen. Hierdoor werd de grond snel vaster en kwam er meer plaats voor natuurlijke aanwas, maar werden ook uitheemse boomsoorten zoals de douglasspar aangeplant.

De Veluwe was als gevolg van de verschillende menselijke ingrepen aan het begin van de 20^e eeuw een monotoon landschap dat volledig in het teken stond van houtproductie. Met name de grove den was zeer geschikt als stouthout voor in de mijnbouw en de overgebleven stukken woeste grond werden langzamerhand overwoekerd door dennenbos. De Veluwe bestond uit rechthoekige kavels met rechte wegen en van natuurbeheer was nog geen sprake. Toch was de biodiversiteit, met name

door de afwezigheid van veel menselijke activiteit, in deze periode op zijn hoogst. Veel planten en dieren die toentertijd voorkwamen zijn vandaag de dag verdwenen uit het landschap van de Veluwe.

6.2 De oprichting

De Veluwe bood een voor Nederlandse begrippen uitgebreid scala aan diersoorten en kreeg landelijke aandacht van (hobby)jagers. De potentie van de verschillende kavels was in 1909 aanleiding voor het echtpaar Helene Müller en Anton Krölller om verschillende landerijen aan te kopen. In eerste instantie was dit bedoeld om een groot privéjachtterrein te creëren, alhoewel de boskap ook een belangrijke activiteit bleef. Om het jachtgebied van voldoende 'grof' wild te voorzien werden verschillende uitheemse dieren in het park uitgezet. Sommige daarvan, zoals de moeflons, zijn nu nog steeds in het park te vinden en worden ondanks hun uitheemse afkomst gezien als onderdeel van de Hoge Veluwe. Andere diersoorten, zoals de kangoeroe, verdwenen snel weer. Tot 1921 bleef het echtpaar bezig met het aankopen van grond waardoor het park haar grootste omvang bereikte: 6800 hectare.

Het bedrijf van Anton Krölller, Müller & Co, zorgde voor nagenoeg onbegrensde mogelijkheden op financieel vlak en de kunstliefhebberij van het echtpaar werd daarmee ook gefinancierd. De verschillende gebouwen op de Veluwe, ontworpen door de beroemde architect H.P. Berlage in opdracht van Krölller, zijn vandaag de dag beeldbepalende aspecten van het Nationaal Park. Ook de kunstcollectie van Müller was in die tijd al famous en er werd een museum ontworpen om alle kunst te kunnen herbergen.

In de begin jaren 20 van de vorige eeuw sloeg echter de economische crisis toe en werd het echtpaar financieel hard geraakt. Ondanks verwoedde pogingen het park in eigen bezit te houden zag het echtpaar zich genoodzaakt om in 1935 hun Veluwse bezittingen te verkopen. Na een deal met de Nederlandse Staat werd de aankoop van de gronden ondergebracht in een stichting: Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe. De kunstcollectie van Müller kwam in het bezit van de Nederlandse Staat onder voorwaarde dat dit zou worden ondergebracht in een museum op de Veluwe. De bouw van het museum werd in 1938 afgerond en staat nu bekend als het Krölller-Müller Museum. Een museum van internationale allure vanwege haar verscheidenheid van kunst met onder andere enkele werken van Vincent van Gogh.

De laatste ingrijpende verandering van het NPDHV is de verkleining ten behoeve van militaire doeleinden in de 2^e wereldoorlog. Na de oorlog bleven deze gebieden in militair beheer waardoor het park definitief werd verkleind en het haar huidige vorm heeft gekregen.

6.3 Huidige situatie

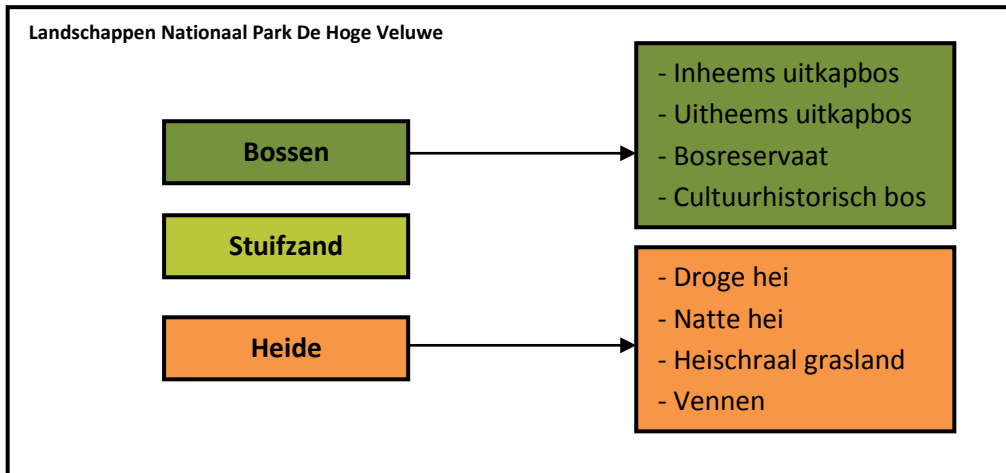
De Hoge Veluwe is in haar huidige situatie 5.400 hectare groot. Op de website van de stichting van het NPDHV wordt aangegeven dat het park op 3 belangrijke pijlers berust:

- Natuur & Landschap
- Historische Verhalen
- Kunst & Architectuur

In het kader van dit onderzoek is met name de eerste pijler van belang. De Historische Verhalen en de Kunst & Architectuur zijn al enigszins aan bod gekomen in het voorgaande hoofdstuk (4.2) en dienen in het kader van een herintroductie een ondergeschikt belang. In dit hoofdstuk wordt daarom verder uitgeweid over de eerste en voornaamste pijler van het park: Natuur & Landschap.

6.3.1 Landschappen

De Hoge Veluwe heeft een rijke diversiteit aan landschappen. Door de lange ontstaansgeschiedenis zijn er veel verschillende landschappen te herkennen met ieder zijn unieke flora en fauna. De landschappen zijn grofweg op te delen in 3 verschillende typen, met verschillende onderverdelingen. Ter verduidelijking is in onderstaand schema te zien welke type landschappen en welke onderverdelingen te onderscheiden zijn binnen het Nationaal Park.

Figuur 16: Overzicht van de landschappen die te vinden zijn in het Nationaal Park De Hoge Veluwe

De Hoge Veluwe is op te delen in 9 gespecificeerde type landschappen. Sommige zijn door menselijk ingrijpen ontstaan, anderen door de unieke ontstaanswijze van de Veluwe in zijn geheel. Hieronder een beschrijving van de 3 hoofdlandschappen met bijbehorende onderverdelingen die in het park zijn te vinden.

Bossen

De bossen in het NPDHV zijn in vier typen op te delen. Het inheemse uitkapbos bestaat uit louter inheemse boomsoorten waarbij op verschillende manieren en in verschillende gradaties wordt gekapt zodat er bomen in alle soorten groeistadia zijn. Hierdoor is er veel dood hout aanwezig wat de biodiversiteit in het bos ten goede komt. In de inheemse uitkapbossen is veelal de grove den dominant aanwezig, maar door middel van selectieve beplanting komt er meer ruimte voor loofbomen.

Het uitheemse uitkapbos bestaat uit een gemengd arsenaal aan bomensoorten, zij het voornamelijk met uitheemse soorten zoals de Douglas en de Amerikaanse eik. Het uitheemse uitkapbos heeft doorgaans een lagere mate van biodiversiteit ten opzichte van zijn inheemse variant, maar kent wel enkele unieke diersoorten die juist aan deze flora verbonden zijn. Het bos is met name populair vanwege zijn grote verscheidenheid aan verschillende boomtypes.

Het bosreservaat is een bosgebied wat niet beïnvloed wordt door menselijke ingrijpen. Het bos blijft zodoende in een compleet natuurlijke cyclus, met inheemse flora en fauna. Vanwege de vrije ontwikkeling van het bos is er in deze gebieden het meeste dode hout te vinden, waarvan ongeveer 40% van alle levende organismen afhankelijk is. De bossen herbergen vaak zeldzame(re) vogelsoorten zoals de glanskop en appelvink, die als toetssoorten dienen om de waarde van het bos te meten.

In het cultuurhistorisch bos is de invloed van de mens het meest zichtbaar. Deze bossen herbergen de geschiedenis van de ontstaanswijze van de huidige Veluwe sinds er veeteelt, landbouw en bewoning plaatsvindt. De kavelstructuur van de houtkap wat in voorgaande eeuwen veel werd toegepast is op sommige plaatsen duidelijk terug te vinden. Daarnaast zijn houtwallen, schaapsdriften, weilanden, akkers en oude solitaire bomen kenmerken van duidelijk menselijk ingrijpen. Het befaamde jachthuis Sint Hubertus, ontworpen door architect Berlage in opdracht van Anton Kröller, wordt ook omringd door cultuurhistorisch bos.

Stuifzand

Stuifzandgronden zijn onvruchtbare gronden waar weinig flora groeit. Alleen mossen en korstmossen weten zich in dit dorre landschap te handhaven. Wanneer de natuur vrij spel zou hebben zouden stuifzanden langzamerhand veranderen in heidegrond en vervolgens in bos. Vanwege de populariteit bij bezoekers wordt dit als ongewenst geacht en worden stuifzandgronden daarom antropogeen vrijgehouden van begroeiing. Hierdoor blijft het voor de Veluwe zo karakteristieke landschap goed bewaard.

Heide

Ook de heidegronden bestaan, net als de bossen, uit 4 verschillende categorieën. Droge heide is kenmerkend door begroeiing van struikheide met mossen, korstmossen, grassen en kruiden. Wanneer de natuur zich ongemoeid zou kunnen ontwikkelen, zou heide weldra in bos veranderen door met name de grove den en de ruwe berk. Omdat heide net als stuifzanden als belangrijk landschap wordt geacht worden opkomende bomen direct verwijderd om de heidegrond te behouden.

Natte heide kent een zelfde soort begroeiing als droge heide maar is vanwege zijn hogere vochtigheid ook geschikt voor biezengras en zeggen. Natte heide kent enkele karakteristieke diersoorten die ook als toetssoort fungeren. Om deze unieke heidegrond te behouden is net als bij droge heide menselijk ingrijpen noodzakelijk. De vergrassing wordt hierbij tegengegaan door oppervlakkig plaggen, waarbij voorzichtig moet worden omgesprongen met de ondoorlaatbare ondergrond. Deze ondergrond kenmerkt het verschil met droge heide, doordat water niet weg kan vloeien en daardoor zorgt voor een hogere vochtigheid van de grond.

Droog heischraal grasland is een overgangslandschap tussen stuifzanden en heide. Het landschap is vooral vermaard om het aantal soorten vlinders dat er huisvest. Ook zeldzame kruiden zoals het kleine schorseneer komen in Nederland alleen nog voor in de droge heidenschrale graslanden van de Hoge Veluwe.

De vennen die te vinden zijn op de Hoge Veluwe bevinden zich op de natte heide en de graslanden. Dezelfde ondoorlaatbare laag zorgt er in dieper gelegen kuilen voor dat het water liggen blijft en er op deze manier vennen ontstaan. Vennen staan daarom niet in contact met grondwater en worden alleen aangevuld met regenwater. Het venwater is hierdoor relatief zuur en er komen met name libellen en andere waterinsecten voor. Ook verschillende vogelsoorten en amfibieën komen rondom de vennen voor, zij het op plaatsen waar de oevers overstromen en het water minder zuur is. Het overgrote deel van de vennen ligt in het Deelensche Veld.

6.3.2 Natuur

De Hoge Veluwe kent vanwege haar variërende landschap vele soorten planten en dieren. Zoals gezegd is de Veluwe in haar lange ontstaansgeschiedenis altijd al populair geweest vanwege de

aanwezigheid van het grote wild. Binnen de Nederlandse grenzen leven al eeuwenlang de grootste zoogdieren op de Veluwe en sinds het ontstaan van het NPDHV zijn dezelfde grote zoogdieren daar altijd gebleven.

Fauna

Van nature komen op de Veluwe de zogenoemde 'big four' voor, het Nederlandse equivalent van Afrika haar grootste landdieren: het edelhert, het wild zwijn, de moeflon en de ree. Van deze vier is alleen de moeflon een uitheemse soort en ooit geïntroduceerd om de jacht aantrekkelijker te maken. Alhoewel de anderen inheems zijn in de Nederlandse natuur, zijn hun voorvaders veelal afkomstig uit andere delen van Europa en uitgezet op de Veluwe om de populaire jacht te voorzien van voldoende wild. Andere opvallende zoogdieren zijn de vos, das en boommarter. Sinds kort is ook de Deense heidekoe voor begrazing ingezet en er wordt gewerkt aan een herintroductie van de wisent, of Europese bizon.

De Hoge Veluwe kent ook een groot aantal verschillende soorten vogels, waarvan er bijna 100 in het park broeden. In het kader van de herintroductie van de wolf en eland is één vogelsoort in het bijzonder goed om te noemen. De korhoen was een inheemse ruigpoothoender die op de gehele Veluwe is verdwenen. De afgelopen decennia nam het aantal korhoenders enorm af en de eerdergenoemde versnippering en teloorgang van leefgebied speelt daarbij een cruciale rol. In 2007 is een project met een duur van 10 jaar gestart om de korhoen ter herintroduceren op de Hoge Veluwe, nadat deze gekenmerkt werd als geschikt leefgebied voor de vogel.

Tot slot leven in het NPDHV ook veel soorten reptielen en amfibieën. De Hoge Veluwe kent onder andere drie soorten slangen, te weten de ringslang, de adder en de gladde slang. Ook amfibieën komen veelvuldig voor op de Hoge Veluwe. Omdat amfibieën waterbehoevend zijn en de Veluwe bestaat uit hoge zandgronden mag dit bijzonder genoemd worden. Echter, er zijn voldoende vennen, drinkpoelen, vijvers en veenmoerassen aanwezig om hierin te voorzien.

Flora

In het park is een ruime diversiteit aan bomen, planten en bloemen te vinden. Ook paddenstoelen en verschillende soorten mossen en korstmossen zijn alom aanwezig in het park. De bekendste en meest voorkomende bomen zijn de berk, de beuk, de eik en de grove den. Vanwege haar geschiedenis als uitgestrekt heideveld is de grove den door haar massale aanplanting nog steeds het meest voorkomend. De Hoge Veluwe heeft voor 70% uit heide en stuifzanden bestaan, maar sinds de aanplanting van bos is vandaag de dag 65% van het park bosgebied. Enkele bijzondere planten zoals de klokjesgentiaan en de beenbreek zijn ook te vinden in het park. De aanwezigheid van de vele soorten mossen en korstmossen is vooral gezien het dieet van de eland een belangrijke factor voor een succesvolle herintroductie.

6.3.3 Beheer

Op de Hoge Veluwe wordt actief beheer in het landschap toegepast. Dit betekent dat er actief ingegrepen wordt in het landschap om gewenste processen te stimuleren en ongewenste ontwikkelingen tegen te gaan. In de beschrijving van de verschillende landschappen die te vinden zijn in het park kwam menselijk ingrijpen ook al regelmatig naar voren. Van de 9 landschappen wordt alleen in het bosreservaat nauwelijks ingegrepen, terwijl de andere 8 types veel onderhoud kennen om hun status als specifiek type te kunnen behouden. De twee belangrijkste doelen die het NPDHV hierin stelt zijn:

- Het behoud van de karakteristieke landschappen van de Veluwe landschappen en waar mogelijk verdere ontwikkeling
- Een grote mate van biodiversiteit

Op verschillende manieren wordt daarom de vegetatie beheerd. De natuurlijke begrazing om overwoekering tegen te gaan is hier één van en wordt gestimuleerd door de eerdergenoemde 'big four' en de inzet van de Deense heidekoe. De massale aanwas van de grove den, vooral in de open heidegebieden, is te groot om door natuurlijk beheer tegen te kunnen gaan en de zogeheten 'dennenscheerders' zorgen sinds de zeventiger jaren voor het actief verwijderen van opkomende dennenbomen. Andere, al eerder genoemde ingrepen zijn de houtkap, het uitdunnen, de verminderde houtoogst en het plaggen van heideveld om vergrassing tegen te gaan. Aanplanting van nieuw bos gebeurt nauwelijks meer om zodoende natuurlijke verjonging van het bos te stimuleren. Alleen de bij grote grazers populaire inlandse eik wordt kunstmatig beschermd omdat de natuurlijke verjonging moeizaam verloopt.

Het beheer van het wild is vooral in de laatste decennia regelmatig aanleiding geweest voor publieke discussies. Het beheer wordt enerzijds passief toegepast maar vooral de actieve variant, de jacht, is regelmatig voer geweest voor maatschappelijk debat. Passief wildbeheer is gericht op de eisen van het dier zelf, om zodoende af- en toename te reguleren. Zo kan de groei van bepaalde plantensoorten die geliefd zijn bij een diersoort gestimuleerd worden zodat indirect ook de populatie van de soort toeneemt.

Actief wildbeheer is het reduceren van het aantal dieren door middel van jacht. In de Nederlandse natuur zijn geen natuurlijke vijanden en bij voldoende voedsel zullen edelherten, wilde zwijnen en moeflons zich onverminderd voortplanten. Reeën blijken hierin een uitzondering omdat het aantal ongeacht de jacht ongeveer stabiel blijft. Het NPDHV benadrukt dat de jacht niet een doel op zich is: het in stand houden van vaststaande aantallen zorgt ervoor dat bepaalde planten en bomen niet in de verdrinking komen.

In de vernieuwde Rijksnatuurvisie (2014) wordt echter met een nieuwe wet voor natuurbescherming de jacht aan banden gelegd. Het NPDHV heeft zich hier door middel van een position paper meteen tegen verzet. Hiermee wordt eens te meer duidelijk wat het belang van de jacht voor het park betekent. Al sinds de oprichting van het park is de jacht een onlosmakelijk onderdeel van de heersende cultuur op de Veluwe en het blijft een strijd tussen het Parkbeheer, de tegenstanders van de jacht en de overkoepelende wetgeving. Wat deze wetgeving voor gevolgen heeft voor een eventuele herintroductie zal verder besproken worden in hoofdstuk 7, de resultatensectie.

Tot slot is de rastering rondom de Hoge Veluwe een belangrijk discussiepunt. Vanwege de centrale ligging van het park is er kritiek geuit dat de rastering de verbondenheid van de gehele Veluwe juist verminderd. Hier is in 2013 gehoor aan gegeven door verschillende hekwerken te verlagen wat voor de doorgang van damherten en reeën heeft gezorgd. Ook het ecodeur dat in 2011 gerealiseerd is over de drukke weg Otterlo-Schaarsbergen heeft de verbondenheid van de Veluwe in zijn geheel verbeterd. Voor het eerst sinds 1932(!) is de doorgang naar andere delen van de Veluwe weer mogelijk. De eventuele gevolgen voor de wolf en de eland wat betreft verspreiding en voedselvoorziening zal in interviews met betrokkene verder worden behandeld.

7. Resultaten en Analyse

In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt gekeken welk beleid en de bijbehorende wetgeving van toepassing zijn wanneer rewilding in de vorm van herintroductie wordt ingezet. Leidraad bij het blootleggen van de institutionele context is het artikel 'zijn de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn fit?', geschreven door prof. C.J. Bastmeijer en mr. Dr. A. Trouwborst (2015) in opdracht van het Wereld Natuur Fonds. In dit onderzoek wordt gekeken of de huidige wetgeving van de EU nog steeds relevant is binnen de dynamische context van de Europese natuurontwikkeling. Hierin staan de meest voorname mechanismes binnen de EU die toegepast worden in de vorm van beleid en wetgeving.

Om het relevante beleid en de bijbehorende wetgeving voor verwildering weer te geven moet in het kader van dit onderzoek rekening worden gehouden met twee perspectieven:

- Nationaal Park de Hoge Veluwe, als onderdeel van Natura 2000
- De Europese wolf en Euraziatische eland, als onderdeel van de Europese ecologie

7.1 De Europese regelgeving

Voor een goed beeld wat betreft de Europese regelgeving wordt naast het rapport in opdracht van het WNF gebruik gemaakt van het schriftelijke interview van mr. dr. Arie Trouwborst. Vanwege zijn functie als Universitair Hoofddocent Milieurecht aan de Universiteit van Tilburg mag aangenomen worden dat Arie Trouwborst bij het beantwoorden van de schriftelijke vragen een zo objectief mogelijk antwoord probeert te geven. De objectiviteit wordt versterkt door 2 kenmerken:

- de insteek van de vragen zijn objectief georiënteerd omdat er vooral gezocht wordt naar theoretische en wettige antwoorden
- vanwege het schriftelijke karakter van het interview heeft de respondent de tijd zo zorgvuldig mogelijk zijn antwoorden te formuleren

Uit de antwoorden van het schriftelijk interview (bijlage 4) wordt de objectiviteit onderstreept. In een aantal antwoorden wordt er letterlijk naar wetten verwezen (of geciteerd) en bij de enige vraag die gericht is op een eigen mening wordt neutraal en kortaf gereageerd. De interviewvragen met het bijgevoegde onderzoeksrapport in opdracht van het WNF vormen daarom een goede en objectieve basis voor het blootleggen van de Europese regelgeving met betrekking tot verwildering. Omdat er in dit eerste hoofdstuk gebruik wordt gemaakt van twee referenties wordt er onder elk citaat verwezen naar de bron. De verwijzingen zijn als volgt:

- Het schriftelijk interview van mr. dr. Arie Trouwborst (bijlage 4)
→ Interview A. Trouwborst
- Het onderzoeksrapport 'zijn de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn fit?'
→ Bastmeijer & Trouwborst (2015)

Van een alomvattende wetgeving binnen de EU voor rewilding is geen sprake. In het interview zegt Arie Trouwborst hierover:

'Rewilding' en de bescherming of het bevorderen van 'wildernis' zijn geen expliciete doelen van de belangrijkste EU-natuurbeschermingsinstrumenten, de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR). De VHR zijn gericht op het beschermen van bepaalde soorten en van bepaalde habitattypen. Het beschermen daarvan kàn positief uitpakken voor 'rewilding', maar het kan ook andersom zijn (namelijk dat

bepaalde gebieden volgens de VHR juist op een bepaalde manier beheerd moeten worden vanwege een bepaalde semi-natuurlijk habitattypen).

(Interview A. Trouwborst)

Voor beide perspectieven zijn daarom verschillende aspecten binnen het Europese recht relevant. Sommige daarvan zijn vervlochten, andere doelen zeer specifiek op gebiedsbescherming of soortbescherming. De habitatrichtlijn, als onderdeel van de Natura 2000-doelen is zo'n vervlochten wetgeving, waarin zowel gebieds- als soortbescherming relevant is:

De Habitatrichtlijn beoogt voor de vele soorten en habitattypen 'gunstige staat van instandhouding' te waarborgen. In algemene termen wordt vereist dat de door de EU-lidstaten op grond van de richtlijn te nemen maatregelen 'beogen de natuurlijke habitats en de wilde dier- en plantensoorten van communautair belang in een gunstige staat van instandhouding te behouden of te herstellen'. De staat van instandhouding van een natuurlijke habitat wordt als 'gunstig' beschouwd wanneer verspreidingsgebied en oppervlakte van die habitat stabiel zijn of toenemen, de 'voor behoud op lange termijn nodige specifieke structuur en functies bestaan en in de afzienbare toekomst vermoedelijk zullen blijven bestaan,' en de staat van instandhouding van voor die habitat typische soorten gunstig is. De staat van instandhouding van een soort is 'gunstig' wanneer hij aantoonbaar een 'levensvatbare component' vormt van de habitat waarin hij voorkomt 'en dat vermoedelijk op lange termijn zal blijven,' wanneer zijn verspreidingsgebied niet krimpt of binnen afzienbare tijd lijkt te zullen krimpen, en wanneer er tevens een 'voldoende grote habitat bestaat en waarschijnlijk zal blijven bestaan om de soort op lange termijn in stand te houden'.

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

In de habitatrichtlijn worden zowel De Hoge Veluwe als de wolf en de eland apart beschermd. De Hoge Veluwe is aangewezen beschermd natuurgebied en de wolf als beschermd diersoort op de Rode Lijst. De eland is geen apart beschermd diersoort, maar is als onderdeel van de Europese inheemse natuur wel in enige mate beschermd. In tegenstelling tot de wolf mag er op de eland vanwege zijn niet specifiek beschermd status wel gejaagd worden, maar dit moet niet ten koste gaan van de gehele populatie. Het doden van beschermd diersoorten wordt verder toegelicht in artikel 12 van de habitatrichtlijn:

Artikel 12 verlangt het instellen van verboden op onder meer het doden, vangen en verstoren van individuele dieren behorend tot soorten van Bijlage IV, alsmede op het beschadigen of vernielen van voortplantings- en rustplaatsen. De jurisprudentie van het Hof van Justitie van de EU (dat het laatste woord heeft over de uitleg van richtlijnen) maakt duidelijk dat lidstaten deze verboden niet alleen wettelijk moeten instellen, maar ook alle nodige maatregelen moeten nemen om ervoor te zorgen dat de verboden in de praktijk niet worden overtreden. Uitzonderingen op de diverse verboden ('derogaties') mogen slechts worden toegestaan wanneer voldaan wordt aan drie cumulatieve voorwaarden, genoemd in artikel 16. Ten eerste zijn derogaties slechts toegestaan ten behoeve van één van de volgende doeleinden:

- *'in het belang van de bescherming van de wilde flora en fauna en van de instandhouding van de natuurlijke habitats;*
- *ter voorkoming van ernstige schade aan met name de gewassen, veehouderijen, bossen, visgronden en wateren en andere vormen van eigendom;*

- *in het belang van de volksgezondheid en de openbare veiligheid of om andere dwingende redenen van groot openbaar belang, met inbegrip van redenen van sociale of economische aard, en voor het milieu wezenlijke gunstige effecten;*
- *ten behoeve van onderzoek en onderwijs, repopulatie en herintroductie van deze soorten, alsmede voor de daartoe benodigde kweek, met inbegrip van de kunstmatige vermeerdering van planten;*
- *ten einde het onder strikt gecontroleerde omstandigheden mogelijk te maken op selectieve wijze en binnen bepaalde grenzen een beperkt, door de bevoegde nationale instanties vastgesteld aantal van bepaalde specimen van de in bijlage IV genoemde soorten te vangen, te plukken of in bezit te hebben.'*

Ten tweede is vereist dat bevredigende alternatieven voor de beoogde handeling ontbreken. Ten derde mag de uitzondering niet in de weg staan aan het bereiken van een 'gunstige staat van instandhouding'.

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

Onder strikte voorwaarden mogen dus ook beschermde diersoorten gedood worden. Om er voor te zorgen dat deze voorwaarden strikt worden nageleefd en er niet lukraak dieren afgemaakt worden is er een systeem opgesteld:

"De Lid-Staten stellen een systeem in van toezicht op het bij toeval vangen en doden van de diersoorten, genoemd in bijlage IV... In het licht van de verkregen gegevens verrichten de Lid-Staten de verdere onderzoekwerkzaamheden of treffen zij de instandhoudingsmaatregelen die nodig zijn om te verzekeren dat het bij toeval vangen en doden geen significante negatieve weerslag heeft op de betrokken soorten."

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

In de betreffende bijlage IV staat de Europese wolf zoals gezegd vermeld. Een herintroductie van (één van) beide dieren geeft automatisch een bepaalde mate van beschermde status. Dat wil zeggen, wanneer deze herintroductie reeds gerealiseerd is. Voordat een dergelijk plan daadwerkelijk doorgang kan vinden moet eerst gekeken worden naar de specifieke diersoort en de locatie waar het dier wordt uitgezet. In het interview wijst Arie Trouwborst hierbij op de bijbehorende wet. De Europese regelgeving zegt hierover:

"Bij de uitvoering van deze richtlijn dienen de Lid-Staten [...] na te gaan of herintroductie van de inheemse soorten van bijlage IV wenselijk is, wanneer die kan bijdragen tot de instandhouding van die soorten, op voorwaarde dat een onderzoek, waarbij ook rekening wordt gehouden met de ter zake in andere Lid-Staten of elders opgedane ervaring, heeft uitgewezen dat die herintroductie een doeltreffende bijdrage is tot het herstel van een gunstige staat van instandhouding voor die soorten en eerst na passende raadpleging van de belanghebbenden plaatsvindt."

(Interview A. Trouwborst)

De vraag is dus of herintroductie in het kader van verwildering een 'doeltreffende bijdrage' behelst. Het effect bij herintroductie van beide dieren en de tolerantie is uitgebreid beschreven in hoofdstuk 2. Herintroductie in het Nationaal Park de Hoge Veluwe valt dus onder een 'concreet plan of project'. Omdat een dergelijk initiatief in het kader van Natura 2000 een beroep doet op de gebiedsbescherming, is het van belang te weten wat over een dergelijke ingreep vermeld wordt:

Voor alle Natura 2000-gebieden geldt: de SBZ aangewezen op grond van zowel de Habitat- als de Vogelrichtlijn – een verplichting tot het treffen van ‘passende maatregelen om ervoor te zorgen dat de kwaliteit van de natuurlijke habitats en de habitats van soorten in de speciale beschermingszones niet verslechtert en er geen storende factoren optreden voor de soorten waarvoor de zones zijn aangewezen voor zover die factoren, gelet op de doelstellingen van deze richtlijn een significant effect zouden kunnen hebben’. Voor concrete plannen en projecten met mogelijk schadelijke effecten voor de betreffende habitats en soorten kan volgens artikel 6 slechts in uitzonderlijke gevallen toestemming worden verleend:

Voor elk plan of project dat niet direct verband houdt met of nodig is voor het beheer van het gebied, maar afzonderlijk of in combinatie met andere plannen of projecten significante gevolgen kan hebben voor zo'n gebied, wordt een passende beoordeling gemaakt van de gevolgen voor het gebied, rekening houdend met de instandhoudingsdoelstellingen van dat gebied. Gelet op de conclusies van de beoordeling van de gevolgen voor het gebied en onder voorbehoud van het bepaalde in lid 4, geven de bevoegde nationale instanties slechts toestemming voor dat plan of project nadat zij de zekerheid hebben verkregen dat het de natuurlijke kenmerken van het betrokken gebied niet zal aantasten en nadat zij in voorkomend geval inspraakmogelijkheden hebben geboden.

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

Oftewel, het herintroduceren van groot wild in beschermde gebieden is niet zomaar toegestaan. Echter, bovenstaande wetgeving gaat vooral in op processen die de natuur extern verstoren, zoals het aanleggen van een snelweg. Een herintroductie zou juist moeten bijdragen aan het versterken van de natuur. Het probleem wat dan opspeelt, is dat gebieden op bepaalde waarden gekeurd worden alvorens zij het predicaat beschermd Natura 2000-gebied krijgen. Blijft een gebied voor diezelfde waarden behouden wanneer er plots een wolf en een eland rondlopen? Met name op de Hoge Veluwe, waarin veel typische landschappen een beschermde status genieten (zie hoofdstuk 6), zou dit een factor van belang kunnen zijn. Immers, eerder onderzoek heeft uitgewezen dat wolven een significante impact op hun omgeving kunnen hebben (Ripple & Beschta, 2012). Het gevolg zou kunnen zijn dat bij een herintroductie het landschap dermate verandert en het daardoor niet meer binnen het kader van Natura-2000 gebiedsbescherming valt. Dit soort wetgeving klinkt tegenstrijdig omdat de dynamiek van de natuur juist veranderlijk is. Europese wetgeving zou dan, precies wat de Hoge Veluwe nu toepast, alleen maar actief beheer stimuleren. Voor verwildering is dan geen plaats. De wetgeving is echter wel degelijk aangepast op dynamische processen en de bovenstaande kritiek die vaak geleverd wordt is daarom ook deels onterecht. In de wetgeving van Natura 2000 is wel degelijk ruimte voor dynamiek:

Gebieden kwalificeren zich als Natura 2000-gebied vanwege het belang van die gebieden voor op lijsten bij de richtlijnen geplaatste soorten en habitattypen. Vervolgens moet het gebied een bescherming krijgen om er voor te zorgen dat het gebied een goede bijdrage levert aan het doel om de betreffende soort of habitatype in een gunstige staat van instandhouding te brengen en/of te houden. In de regel zullen instandhoudingsdoelstellingen voor een gebied dan ook gerelateerd zijn aan die soorten en habitattypen. Benadrukt moet echter worden dat het systeem meer ruimte laat voor ecologische dynamiek dan de hierboven kort beschreven kritiek doet vermoeden. Zo benadrukt het Hof van Justitie van de EU dat de aanwijzing van gebieden een doorlopend proces moet zijn. Dit betekent dat bepaalde gebieden zich in de loop der jaren (bijv. door natuurontwikkeling) kunnen gaan kwalificeren als Natura 2000-gebied. Ook is denkbaar dat bepaalde gebieden zich juist diskwalificeren

door een terugloop van ecologische waarden, mits die terugloop niet is te wijten aan een veronachtzaming van de in de richtlijnen neergelegde verplichtingen.

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

Herintroductie kan dus wel, mits het de ecologische waarden van een gebied kan waarborgen. Wanneer gekeken wordt naar de wolf en de eland in het kader van herintroductie op de Hoge Veluwe is reeds gebleken dat dit mogelijk is. De wolf zou bijvoorbeeld het wildoverschot kunnen inperken en daarmee de jacht overbodig maken, terwijl de eland als hoogsnoeier de snoeitaken als onderdeel van actief beheer kan doen verminderen. Dat de herintroductie van een wolf zorgt voor de afname van soorten maar dit geen probleem kan zijn voor het karakter van het gebied en de bijbehorende subsidie, wordt in de Europese wetgeving nogmaals onderstreept:

Binnen Natura 2000-gebieden is in de praktijk in de loop der jaren veel ervaring opgedaan met het ruimte bieden aan ecologische processen binnen de juridische kaders van het Natura 2000-systeem. Zo is denkbaar dat de verbetering van een soort of habitatype gepaard kan of zal gaan met een terugloop van een andere soort of habitatype. Anders dan vaak wordt gedacht erkent de Europese Commissie expliciet dat dergelijke ontwikkelingen binnen het Natura 2000-regime kunnen passen: natural fluctuations at the individual site level following natural processes fit well within the Natura 2000 requirements, even if the area of some habitat types may locally and temporarily decrease and while other habitats may develop or improve as a result of the same natural processes.”

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

Een ander kritiekpunt op de nationale uitvoering van Europese regelgeving is dat Nederland een strenger beleid zou toepassen dan de EU aandraagt. Het is van belang om bij een herintroductie te weten wat de belangrijkste aspecten zijn waarop internationale wetgeving op nationaal niveau gebaseerd is:

Voor wat betreft de Vogel- en Habitatrichtlijnen zijn er uiteenlopende redenen aan te geven die deze verschillen logisch verklaren:

- *De implementatiewetgeving is onderworpen aan uiteenlopende wetgevingsculturen en de regels uit de richtlijnen moeten een plaats krijgen binnen al bestaande juridische systemen;*
- *Om de verplichtingen van de richtlijnen na te leven kan er in het ene land meer inspanning en aanvullend instrumentarium nodig zijn dan in een ander land. Dit kan komen door de bijzondere karakteristieken van een land (bijv. veel menselijke activiteiten per vierkante kilometer), maar bijvoorbeeld ook omdat in een land de ‘nulsituatie’ op het moment van inwerkingtreding van de richtlijn verder af ligt van de beoogde doelen (bijv. een slechte staat van de natuur);*
- *De richtlijnen laten ook expliciet benaderingen toe die een verdergaande bescherming beogen dan de richtlijnen zelf. In Nederland worden dergelijke verdergaande maatregelen op het gebied van milieu- en natuurbescherming vaak aangeduid als ‘nationale kop’. Dergelijke maatregelen passen echter prima bij het Europese systeem omdat de richtlijnen slechts bedoeld zijn als minimum waarborg voor biodiversiteitsbehoud en -herstel in de gehele EU en zeker niet als maximum.*

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

Nederland heeft ten opzichte van andere Europese landen een hoge bevolkingsdichtheid en een vaak lagere mate aan biodiversiteit. Het is voor Nederlandse begrippen daarom ook lastig om binnen het huidige juridische systeem een goed natuurbeschermingsprogramma op te stellen zonder dat partijen zich benadeeld voelen. Vaak wordt door tegenstanders geredeneerd vanuit het 'Europees perspectief'. Er wordt hiermee gesuggereerd dat in Nederland bepaalde maatregelen niet genomen hoeven te worden voor het bevorderen van een bepaalde diersoort of habitatype als deze elders in Europa nog voldoende voorkomt. In het artikel (Bastmeijer & Trouwborst, 2015) wordt hierover gezegd:

Het aspect 'Europees perspectief' wordt in discussies over Natura 2000 regelmatig gebruikt als argument voor het gerechtvaardigd achten van het staken of verminderen van beschermings- en herstelinspanningen voor bepaalde soorten en habitatypen die er in Nederland slecht voor staan. In algemene zin kunnen 'bijdragen uit andere gebieden en lidstaten [...] geen kwaliteitsverlies rechtvaardigen'. Dit zou strijdig zijn met o.a. artikel 6(2) Habitatrichtlijn, en zou lidstaten de mogelijkheid geven om met verwijzing naar andere lidstaten de eigen verplichtingen te verzwakken of te omzeilen. De Commissie van Wijmen wijst er in een Natura 2000-review op dat het Hof van Justitie van de EU voor deze (uit)weg een stokje heeft gestoken, waar het gaat om de aanwijzing van Speciale Beschermingszones (SBZs) onder de Vogelrichtlijn. Het Hof stelt: 'Indien iedere lidstaat zich immers kon onttrekken aan de verplichting, SBZ's aan te wijzen ter bescherming van in bijlage I vermelde soorten die op zijn grondgebied voorkomen, op grond dat er in andere lidstaten zeer veel andere gebieden bestaan die veel geschikter zijn voor de instandhouding van die soorten, zou het door artikel 4, lid 3, van de vogelrichtlijn beoogde doel, een samenhangend geheel van SBZ's te vormen, onbereikbaar dreigen te worden. Er moet in dit verband ook op worden gewezen dat geografische spreiding een belangrijke component betreft van de 'gunstige staat van instandhouding' van soorten en habitatypen. Het gaat er bij de doelen van de richtlijnen dus niet alleen om of een soort of habitatype nog ergens in een (andere) lidstaat voorkomt. Vanuit een Europees perspectief kan bijvoorbeeld ook een kleine deelpopulatie in Nederland (nog resterend of nieuw gevestigd) van groot belang zijn voor herstel van een soort of habitatype in een gunstige staat van instandhouding.

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

Met name de laatste regel biedt perspectief voor verwildering in het kader van herintroducties. Wanneer het de wolf en de eland niet lukt om zelf naar Nederland te komen en zich permanent te settelen, kan de Nederlandse overheid ze wellicht 'een handje helpen'. Omdat beide dieren voorheen inheems aan de Nederlandse natuur waren, stimuleert de aanwezigheid de instandhouding van de habitatype, of beter gezegd: de terugkeer van het habitatype. De natuur houdt zich niet aan landelijke grenzen en de regelgeving is daarom daarop aangepast. Een actieve rol in herintroductie van grote zoogdieren in het wild in Nederland zou de robuustheid van de gehele Europese natuur daarmee versterken. Dat de wetgeving die de EU toepast effect heeft op de natuur is reeds gebleken:

Voor andere soorten lijkt juist de generieke bescherming tegen vangen en doden die onder de richtlijnen geboden wordt de doorslag te geven. Een sprekend voorbeeld hiervan zijn de grote roofdieren bruine beer, wolf, lynx en veelvraat. Een voorbeeld dat de toegevoegde waarde van de Habitatrichtlijn goed illustreert is dat van de opmars van de wolf in West-Europa. In landen waar de Habitatrichtlijn niet geldt, namelijk Noorwegen en Zwitserland, krijgt de soort nauwelijks een poot aan de grond. Dit staat in scherp contrast met de aangrenzende EU-lidstaten Zweden, Frankrijk en Duitsland, die alle drie inmiddels zo rond de 300 wolven herbergen. De nationale sentimenten

aangaande de wolf in deze landen verschillen echt niet radicaal met die van de burenen. Wel geldt hier de Habitatrichtlijn.

(Bastmeijer & Trouwborst, 2015)

De Natura 2000-doelen van de EU worden daadwerkelijk (deels) ingelost. Er is aanmerkelijk verschil tussen landen waar het beleid wel toegepast wordt en waar niet. Nederland is als lidstaat van de EU onderdeel van het Europese natuurnetwerk en zal gezien de huidige trend binnen afzienbare tijd te maken krijgen met 'nieuw' groot wild, aangevoerd door de Europese grijze wolf.

Samenvattend kan gezegd worden dat er vanuit een Europees perspectief ruimte is voor herintroductie van de eland en de wolf en daarmee indirect verwildering. De Europese wetgeving heeft een specifieke paragraaf met betrekking tot herintroducties en zowel de diersoorten als de bijbehorende habitattypes worden (in enige mate) beschermd. De EU is zoals eerder genoemd echter niet de directe uitvoerder van het beleid. Dit wordt aangepast door de verschillende lidstaten om zo uitvoerbaar te zijn binnen de verschillende juridische systemen. Dat er ruimte is voor herintroducties binnen het Europees perspectief in Nederland hoeft dus niets te zeggen over het feit of de Nederlandse overheid daar zelf voor openstaat en actief mee bezig is. Het is daarom van belang om het nationaal niveau nader te bekijken.

7.2 Het Nederlandse perspectief

De Nederlandse toepassing van de Europese wetgeving is een belangrijk gegeven voor wat betreft de haalbaarheid van verwildering. Prof. dr. Kees Bastmeijer, hoogleraar natuurbeschermings- en waterrecht aan de Universiteit van Tilburg, is expert op dit gebied, met name binnen de Nederlandse context. Ook bij Kees Bastmeijer ligt, vanwege zijn functie, objectiviteit voor de hand. De overgebleven, onbeantwoorde vragen uit het interview van Arie Trouwborst zijn gebruikt als basis voor het telefonische interview met Kees Bastmeijer. Deze vragen zijn, zoals eerder genoemd, ook objectief georiënteerd. Dat de expertise bij de professor aanwezig is, bleek evident. Op een korte vraag werd al snel een 'half a4tje' antwoord gegeven (bijlage 5). Naast een enorme kennis van zaken werd ook een duidelijke mening gegeven over de Rijksoverheid en het beheer van het Nationaal Park de Hoge Veluwe. Dit heeft waarschijnlijk met name te maken met het feit dat een telefonisch interview een meer directe manier van vragenstellen is, waardoor de gegeven antwoorden minder gefilterd worden. De citaten uit het interview worden weergegeven met: interview K. Bastmeijer.

In de vorige paragraaf is al naar voren gekomen dat Nederland een eigen invulling geeft aan het toepassen van de habitatrichtlijnen volgend uit het Natura 2000-beleid. Nederland heeft dit, zoals eerder vermeld, onder gebracht in de flora- en fauna wet. In deze wet zijn alle van nature in het wild voorkomende diersoorten beschermd. Op dit moment zijn zowel de wolf als de eland daarvoor niet gekwalificeerd en zijn er twee opties waarmee dit zou kunnen worden gerealiseerd: natuurlijke uitbreiding van het leefgebied of kunstmatige herintroductie. De scheidingslijn die tussen deze twee opties ligt lijkt duidelijk, maar de praktijk wijst anders uit, zo blijkt uit het interview met Kees Bastmeijer. Over de wetgeving voor natuurlijke uitbreiding zegt Kees Bastmeijer:

'Voor natuurlijke rekolonisatie van natuurgebieden is het een vrij heldere zaak. Dat betekent dat als die wolf uit zichzelf komt zegt de Europese Commissie ook dat een dier die als het ware zelf zijn leefgebied uitbreid, dat het nieuwe leefgebied ook moet worden beschouwd als zijn leefgebied in de zin van de habitatrichtlijnen'.

(Interview K. Bastmeijer)

Wanneer de wolf en/of de eland op eigen kracht naar Nederland komt, is deze dus automatisch beschermd als onderdeel van de Nederlandse flora- en faunawet. Het probleem is echter de erkenning van de diersoort in Nederland. De wolf die in maart 2015 in Nederland rondliep is een indicatie voor de opmars van het dier, maar het toont geen directe permanente verspreiding van het leefgebied. De regelgeving van de EU geeft in het voorgaande citaat aan dat het leefgebied juist wel meteen erkend moet worden, de Nederlandse toepassing van deze wetgeving verschilt hierin:

'De Nederlandse overheid ziet dat anders. Die zegt: een soort komt pas voor in de zin van gebiedenbeschermingsrecht als deze tien jaar, vanaf de eerste natuurlijke voortplanting, ergens voorkomt.'

(Interview K. Bastmeijer)

Voor zowel natuurlijke uitbreiding als herintroductie geldt hiervoor hetzelfde:

'Als we dan kijken naar: maakt het uit als hij geïntroduceerd wordt? Nou, voor dat criterium gebieden aanwijzen, daar maakt het ministerie geen onderscheid. De otter is bijvoorbeeld geïntroduceerd in de Wieden-Weerribben en daar zegt het ministerie nu nog steeds: we gaan pas aan gebiedenbeschermingsrecht doen, dus we gaan de Wieden-Weerribben pas opnemen als doelstelling voor de otter, als er minimaal 10 jaar na de eerste natuurlijke voortplanting de otter voorkomt en dat is niet de eerste voortplanting van de uitgezette dieren want die zijn niet-natuurlijk.'

(Interview K. Bastmeijer)

Wanneer er dus in het kader van verwildering herintroducties geïnitieerd worden, geldt het beschermingsrecht in Nederland pas 10 jaar na de eerste natuurlijke voortplanting. Volgens Kees Bastmeijer ligt deze lat te hoog. Bovendien kan het beschermen van specifiek geschikte gebieden voor de wolf en de eland juist zorgen voor een succesvollere slagingskans bij een herintroductie of natuurlijke uitbreiding. De EU regelgeving biedt hierin juist mogelijkheden:

'Als je, zeg maar, door dat gebiedsbescherming, naast soortbescherming, wat meer op het individu ziet, maar ook gebiedsbescherming nodig vindt om dat herstel te stimuleren, ja, dan kun je wel degelijk aanknopingspunten in de richtlijn vinden om dat te doen.'

(Interview K. Bastmeijer)

Voor een succesvolle herintroductie snijdt het mes van twee kanten: de soortenbescherming en de gebiedsbescherming. Omdat dergelijke projecten reeds gerealiseerd zijn met de otter en de bever rijst de vraag of hierin een significant verschil zit met de wolf. Immers, de wolf zal sneller als bedreiging worden gezien voor de mens dan de otter. Qua juridische insteek is hierin geen verschil:

'Dat mag voor de juridische discussie niet uitmaken. Dan is de vraag: is het een beschermde soort. Dat maakt voor het soortenbescherming-spoor of het gebiedsbescherming-spoor niet uit. Het is wel zo dat mensen daar misschien meer verzet tegen plegen en meer moeite mee hebben vanuit de agrarische sector bijvoorbeeld maar dat moet je dan met elkaar bespreken en dan zul je zien dat als je die discussie ingaat dat er een heel rijk debat is over preventiemaatregelen, compensatiemaatregelen, richtlijnen voor problemen om tegen op te treden. Er is veel ruimte om in het belang van bescherming van flora en fauna, of ter voorkoming van belangrijke landbouwschade op te treden tegen schadelijke soorten, maar er gelden Europees wel een aantal voorwaarden en die voorwaarden maken het moeilijk om zo'n nieuwe soort, die echt aan herstel bezig is zomaar te schieten. Want dan kun je heel

makkelijk in de knoop komen met de eis dat je de gunstige staat van die standhouding niet mag aantasten.'

(Interview K. Bastmeijer)

Er zit dus, alvorens er één van de twee soorten rondloopt in Nederland, een groot verschil tussen beide dieren. De wolf staat op de Rode Lijst van beschermde diersoorten, de eland echter niet. Omdat beide soorten hier nog niet voorkomen en daardoor ook niet erkend zijn als inheemse soorten geldt voor de eland dat het belang van een terugkeer in eerste instantie minder is. De soort is immers niet beschermd en instandhouding van de populatie is in Nederland vanwege het ontbreken van het dier niet relevant. De situatie van de eland wordt als volgt beschreven:

'Als de eland nergens op staat, dan krijg je een beetje hetzelfde verhaal als bij ons het wild zwijn. Het wild zwijn is duidelijk een in het wild voortkomend Nederlands zoogdier, onder artikel 4 van de flora- en faunawet wordt hij beschermd, maar bij de eland, als hij hier helemaal niet voorkomt en ooit wel voorgekomen heeft, dan is het een beetje de vraag. Kijk, als hij hier uit zichzelf komt, dan denk ik ook weer dat je zou moeten zeggen, hoewel het Europese recht dan niet van toepassing is, ligt het ecologisch wel voor de hand zijn verspreidingsgebied als het ware door hemzelf te laten bepalen. Dus dan zou je kunnen zeggen: hij komt hier voor dus in het huidige artikel 4 van de flora- en faunawet is het dan een beschermd dier.'

(Interview K. Bastmeijer)

Er blijft hierdoor een dunne scheidingslijn tussen natuurlijke uitbreiding en herintroductie. Om de terugkeer van de eland toekomst te bieden moet er een 'goed verhaal' worden verteld waarin duidelijk is waarom de eland weer in de Nederlandse natuur zou moeten voorkomen. De intentie waarmee dit gebeurt is doorslaggevend:

'Dan zou je kunnen zeggen: als het met de intentie gebeurt om het een wilde soort te laten zijn, dan is het zo, maar je kunt ook zeggen: hij heeft geen Europees-internationaal beschermingsrecht dus het hoeft niet en dan heb je misschien wel ruimte om te zeggen dat je eerst moet wachten tot hij aanslaat. Zoals hij dat in het gebiedenbeschermingsrecht ook doet.'

(Interview K. Bastmeijer)

Oftewel, iets of iemand moet een dergelijk proces in gang willen zetten om te kijken of er daadwerkelijk mogelijkheden zijn met betrekking tot een herintroductie. Op de vraag of een belanghebbende zomaar een eland of wolf kan loslaten zegt Kees Bastmeijer:

'Nee, niet zomaar. Want ze zullen dan, uit mijn hoofd gezegd, artikel 14 van de flora- en faunawet aan moeten houden: het uitzetten van dieren in het wild is vergunningplichtig. Dus ze zullen dan een goedkeuring van het ministerie van Economische Zaken, die over natuur in Nederland gaat, afwachten om akkoord te geven. Dat is afhankelijk van het beleid van het ministerie of ze dat zullen doen. Volgens mij is de laatste jaren het beleid dat ze heel terughoudend zijn in herintroductie, omdat we er meer in geloven dat dieren zelf hun weg vinden.'

(Interview K. Bastmeijer)

Naast dat er dus een vergunning nodig is, lijkt het vanuit de overheid niet realistisch dat er snel een plan komt om één van beide dieren terug te brengen in de natuur. Dit zou alleen gebeuren wanneer

er een solide natuurlijke uitbreiding is van het leefgebied binnen de natuurlijke grenzen. Er is zelfs nog een extra barrière waarom herintroductie niet voor de hand ligt:

'Het is vergunningplichtig maar interessant is dat je ook moet kijken: zo'n introductie van zo'n soort, kan dat kwalijke gevolgen hebben voor andere soorten. Stel dat je dat doet op de Veluwe, wat natura 2000-gebied is, dan zul je eigenlijk, omdat het dan toch een soort plan of project is, toch moeten kijken of die activiteit dan mogelijk significante negatieve effecten gaat hebben voor de Natura 2000-Doelen van dat gebied. Stel dat die eland bekend staat om het wegdrukken van een bepaalde soort of zoveel vegetatie-effecten zal hebben dat een bepaald habitatype onder druk komt te staan, dan moet je daar ook naar kijken. Dat zal moeten blijken uit onderzoek en dat is wel een verschil tussen 'komt hij vanzelf' en herintroduceer je hem: ik denk dat als hij vanzelf komt, dan is dat duidelijk geen plan of project in de zin van de habitatrichtlijn en dan heb je denk ik wel wat ruimte als lidstaat om te zeggen: ja, dat beestje gaan wij niet actief wegschieten. Het is geen exoot. Hij verlegt zijn verspreidingsgebied en daar gaat op een gegeven moment een nieuwe balans ontstaan. Maar als hij ten koste gaat van een soort, ik denk dat daar wel degelijk ruimte voor is en dat de commissie daar wel naar wil kijken maar daar is toch wel een verschil in als je een soort introduceert in Natura 2000, dan zul je wel actief moeten kijken naar: gaat dit iets betekenen voor de instandhoudingsdoelen. Want dan zou je denk ik wel een goed ecologisch verhaal moeten hebben waarom dat toch verstandig is.'

(Interview K. Bastmeijer)

Verwildering zal op korte termijn niet snel ontwikkeld worden binnen de Nederlandse kaders van natuurbeheer. Dat hoeft natuurlijk niet te betekenen dat verwildering niet mogelijk is. Juist wanneer er een 'goed verhaal' is om (één van) beide diersoorten terug te brengen in de Nederlandse natuur, bestaat er wetgeving wat zorgt dat tegenstanders hier weinig tegen in kunnen brengen. Wanneer de wolf bijvoorbeeld weerstand zou veroorzaken vanwege de eventuele schade die aangericht kan worden, of de hinder ondervindt door de oppositie van de jacht, geldt:

'Ja, maar daar heeft die wolf lekker niks mee van doen. Als die wolf zou komen, en die gaat daar zelf wat huishouden om het zo maar te zeggen en die zorgt dat er minder afgeschoten hoeft te worden, ja, dan gaat die wolf gewoon voor. Eigenlijk is die discussie niet relevant. De richtlijn biedt wel mogelijkheden voor beheer en schadebestrijding, op bijvoorbeeld hert en ander wild, en ook wel voor niet Europees beschermde soorten zijn er ook jachtmogelijkheden en zelfs voor Europees beschermde soorten. Maar het mag geen argument zijn dat die activiteit nu door de mens wordt bedreven, dat zal geen juridisch argument mogen zijn om de wolf weg te houden. Dat is absoluut niet aan de orde.'

(Interview K. Bastmeijer)

Verwildering in Nederland wordt in ieder geval niet nadrukkelijk gestimuleerd door haar overheid, ondanks dat Europese wetgeving er wel enigszins een podium voor biedt. Op de vraag of processen in het kader van verwildering op korte termijn mogelijk zijn is Kees Bastmeijer helder:

'Nee. Nee, want wij hebben een vreselijk slappe Rijksoverheid. Als je dit zou willen, dan zou je dus een overheid moeten hebben die visie heeft en dat is bij de overheid al een beetje moeilijk. Als ze al echt visie hebben op natuur, hun visie is nu vooral dat de maatschappij er meer aan moet doen, ze trekken als Rijksoverheid steeds meer de handen er vanaf, hebben alles gedecentraliseerd naar provincies en vinden dus nu ook dat de maatschappij meer moet doen.'

(Interview K. Bastmeijer)

Dan rest de vraag nog of verwildering in Nederland überhaupt kans van slagen heeft. Kees Bastmeijer geeft een breder kader waarin verschillende aspecten voorkomen waaraan zeker aandacht moet worden besteed. In dit onderzoek wordt verwildering gekoppeld aan de herintroductie van twee grote zoogdieren, maar daar blijft het volgens Kees Bastmeijer bij verwildering niet bij:

'Ik vind dat kenmerkend is aan wildernis...het wordt in het algemeen beschreven als: grote gebieden met nagenoeg intacte ecosystemen waar de permanente bewijzen van de aanwezigheid van de moderne mens ontbreken. Als je die definitie zou hanteren in de Nederlandse context dan zou je 'groot' een beetje kleiner kunnen uitleggen en dan zou je nog best wel iets aan wildernis kunnen doen, vooral als je daar het subjectieve element aan toevoegt: het ervaren van wildernis door de mens. Dan zou ik me best kunnen voorstellen dat je daar een beetje naartoe gaat. De vraag is of we dan wel genoeg ruimte gunnen voor ecologische processen en met name ook het terugvallen in successie. Zijn wij een land wat het zou gunnen om bosbranden te hebben en om stormen te hebben waar je mensen ook risico's laat lopen in het bos. Natuurbeheerder moeten nu zelfs bordjes gaan ophangen dat er ergens een greppel komt omdat als iemand een been verstuikt ze te maken krijgen met aansprakelijkheidskwesties. Dat is gewoon volstrekt belachelijk vind ik. Dus ja, zijn wij wel klaar voor die rewilding? Volgens mij moeten we dan nog hele slagen maken in het ruimte gunnen, in het gunnen van natuurlijke processen, in het aanvaarden van risico's van de natuur voor de mens, en we zullen ook ecologisch een heel goed verhaal moeten houden waarom dat voor die gunstige staat van soorten in Nederland goed uit zou kunnen pakken. En hebben we daar dan nog wel de ecologische kennis voor? Dus dat zijn allemaal uitdagingen waar je daar dan tegenaan loopt denk ik, maar ik vind het zeker het debat waard.'

(Interview K. Bastmeijer)

Zonder voorbarige conclusies te trekken moge het duidelijk zijn dat er nog een lange weg te gaan is voordat verwildering in Nederland echt tot ontwikkeling komt. Maar ergens moet een begin gemaakt worden en daarom is het juist goed om specifiek te kijken naar herintroductie, als een tastbaar onderdeel van verwildering. De lokale schaal, in dit geval het herintroduceren van de wolf en de eland op de Hoge Veluwe is daarom zeker het nader bestuderen waard.

7.3 Het lokale initiatief

Nationaal Park de Hoge Veluwe heeft een bijzondere positie binnen het Nederlandse natuurbeheer. Niet alleen is het al geruime tijd beschermd natuurgebied, het is ook privaat grondbezit. Voor een goed beeld van het lokale initiatief is een interview afgenomen met ing. Jakob Leidekker. In eerste instantie werd afgesproken dit interview schriftelijk te doen (bijlage 3), maar na het lezen van de vragen werd door Jakob Leidekker geprefereerd het interview op locatie af te nemen. Dit is een belangrijk aspect voor wat betreft de objectiviteit van het interview. In de eigen omgeving voelt de respondent zich beter op zijn gemak en zal daardoor stelliger zijn in het uitdragen van zijn eigen mening (Yin, 2013). Dit is ook gebleken in het interview. Uit alle antwoorden kwam een sterke eigen mening naar voren en werd vooral in het belang van het eigen park geredeneerd. Er was weinig ruimte voor externe inspraak omdat de eigen expertise van 80 jaar parkbeheer hoog in het vaandel staat. Dit komt nadrukkelijk naar voren en is ook meegenomen in de conclusies van dit onderzoek. Bij de citaten van het interview van Jakob Leidekker (bijlage 6) wordt als volgt verwezen: interview J. Leidekker. Daarnaast komen ook enkele relevante citaten van Kees Bastmeijer aan bod voor een contragewicht wat betreft het lokale initiatief.

In het vorige hoofdstuk valt te lezen dat er een vergunningsplicht is voor het herintroduceren van de wolf en de eland. Voor de Hoge Veluwe geldt dat er twee opties zijn waardoor herintroductie plaats kan vinden: aan de ene kant kunnen zij zelf een herintroductie ambiëren, aan de andere kant kan de overheid bepalen dit te doen. Dit klinkt tegenstrijdig omdat het park privébezit is. Kees Bastmeijer legt uit op de vraag of de overheid hierin zeggenschap heeft:

'Ja. Zelfs dat zou kunnen. Ondanks dat het privé-eigendom is. Want het privé-eigendom gaat niet zover dat je er alles over te zeggen hebt en dat kun je terugvoeren op artikel 1 van het 1e protocol bij het Europees Verdrag voor de rechten van de mens. Daar staat het recht op eigendom in, dus het is ook een mensenrecht. Maar daar staat ook bij dat het recht kan worden beperkt ten behoeve van de 'public interest', als er maar een 'fair balance' wordt gerealiseerd. Dus stel dat je zegt: hij komt niet vanzelf maar ik ga hem daar introduceren want ik vind dat nodig voor de 'public interest', de biodiversiteit, de rol van de wolf in het hele ecosysteem, het streven naar een gunstige staat van instandhouding, dat is allemaal onder 'public interest' te vatten want je vult daar mee taken in onder het biodiversiteitsverdrag maar ook concreet onder de Europese richtlijnen. Dat zou een Hoge Veluwe in dit geval gewoon moeten accepteren naar mijn overtuiging, als er dan maar wel een 'fair balance' is met eigen belangen. Stel nou dat die herintroductie zou betekenen dat er heel veel inkomstenderving zou zijn omdat er veel minder jacht mogelijk is en dat wordt verkocht, dan zou je het kunnen hebben over bijvoorbeeld compensatie. Maar ik zou in dit geval eigenlijk denken dat dit een 'public interest' is die niet vereist dat je ook nog gaat compenseren. Maar dat is meer een persoonlijke inschatting. Maar ze zouden dat niet enkel op grond van eigendomsrecht kunnen tegenhouden.'

(Interview K. Bastmeijer)

Omdat de overheid, zoals gebleken is uit het vorige hoofdstuk, nogal terughoudend is wat betreft dergelijke herintroducties, zal het van het NPDHV zelf afhangen of een herintroductie daadwerkelijk tot de mogelijkheden behoort. Zoals ook al vermeld is in het hoofdstuk over Europese regelgeving wordt er gewaakt voor het in standhouden van bestaande ecologische waarden. Vaak is actief beheer, wat ook op de Veluwe wordt toegepast, juist het antwoord op de toewijzing van Natura 2000-gebieden. Kees Bastmeijer onderstreept deze EU-regelgeving nogmaals:

'Die aanwijzing van gebieden vindt plaats op basis van aanwezige ecologische waarden en als die voorkomen op die relevante lijst van de richtlijnen, of dat nou de vogel- of habitatrictlijn is, als ze daar voorkomen, dan heb je bepaalde meetmethodes om te bepalen of het gebied geschikt is om aan te wijzen. De Veluwe, dat is duidelijk dat het geschikt is om dat aan te wijzen en dat is dus aangewezen voor bepaalde soorten en habitattypes en het kan zijn, en dat is juist de discussie die gaat over actief beheer of wildernis, laat maar gaan. Het is wel zo dat die gebieden in principe de bedoeling hebben om een bijdrage te leveren aan het realiseren van de gunstige staat van die soorten. Dus het uitgangspunt is dat je die gebieden zo beheert dat je die doelstellingen die je gesteld hebt bij de aanwijzing van de gebieden gaat halen. En die doelstellingen zullen gekoppeld zijn aan die waarden waarvoor het gebied kwalificeert.'

(Interview K. Bastmeijer)

Ook hier geldt weer dat er twee kanten zijn aan het verhaal. Exact in de lijn zoals de EU-wetgeving voorschrijft is er wel ruimte voor dynamiek, maar is voorzichtigheid geboden. Kees Bastmeijer wijst vooral op het feit dat er wederom een 'goed verhaal' moet zijn waarom dergelijke processen in gang

gezet zouden moeten worden. Op de vraag of er ruimte is voor de Hoge Veluwe om verwildering toe te laten zegt hij:

'Nou ja, er bestaat wel degelijk ruimte om iets los te laten, iets minder actief beheer te voeren, maar dan zul je ecologisch wel een goed verhaal moeten hebben waarom je die waarden dan toch op een landelijk niveau in een gunstige staat gaat krijgen. Het kan best zo zijn dat je op de Veluwe bijvoorbeeld dat actief beheer los wilt laten, omdat je processen ziet, je laat meer ruimte voor vuur bijvoorbeeld, zodat dat plaggen minder nodig is, of je laat meer ruimte voor stormen en je ruimt spullen niet op in het bos...je kunt dus wel bepaalde, meer natuurlijke processen ruimte bieden, maar dan zul je wel moeten nadenken wat dat voor die doelen zal doen. Stel dat er bepaalde soorten echt op achteruit gaan, dan zal je wel een verhaal moeten hebben waar dat elders in Nederland wordt opgevangen. Omdat je het wellicht hebt over een ecologische dynamiek die iets laat verdwijnen waarbij je op ecologische gronden ook verwacht dat dat weer terugkomt, door successie, dat soort verhalen zul je dan moeten hebben. Het is dus niet zo dat ze juridisch verplicht zijn om die processen hun ruimte te geven, in het beginsel zullen ze dat moeten doen waar de instandhoudingsdoelen voor staan en dat kan dus betekenen plaggen, maar er kan ruimte zijn om de natuur meer ruimte te geven. Meer dan men vaak aanneemt.'

(Interview K. Bastmeijer)

In het interview met Jakob Leidekker wordt in eerste instantie vooral gewezen op het verschil tussen het doel en het middel om dat doel te bereiken. Het is belangrijk om Nederland in het juiste kader te plaatsen en vanuit daar een lange termijnvisie op te stellen. Over de natuur in Nederland met het aangekoppelde doel zegt hij:

'Alles wat groen is in Nederland, dat is een stadspark tussen de Randstad en het Ruhrgebied. Het is een stadspark, waar praten we over? En wat we moeten doen, binnen het stadspark, zo goed als mogelijk de kleine waarden die er nog zijn behouden. Dat is het doel.'

(Interview J. Leidekker)

De Nederlandse natuur is volgens Jakob Leidekker niet meer dan een grote tuin. Het doel is om deze tuin zo goed mogelijk te sturen voor optimaal beheer. Verwildering als doel is dan ook uitgesloten in het park. Wanneer er gevraagd wordt om in het kader van verwildering de wolf te herintroduceren is het antwoord duidelijk:

'Maar dat doen we niet door verwildering en al dat soort dingen. Dat doen we door maximaal ingrijpen. En dan stel je die vraag: de wolf, wat voor rol zou die hier hebben? En dan denk ik door. Oké, als die wolf hier komt, dan vreet ie alle reeën op. Dan begint ie aan de moeflons, pakt ie de hertenkalveren en wat hou ik dan over? Ik heb begrazing nodig. Ik heb begrazing nodig om structuur aan de bossen te behouden. Ik heb begrazing nodig om structuur aan de heide te behouden.'

(Interview J. Leidekker)

De wolf heeft vanwege zijn bevreesde karakter een kleine kans op een interne herintroductie. Dit temeer omdat in de Hoge Veluwe de huidige waarden van actief beheer dermate zouden worden aangetast dat het in strijd is met de doelen die zij voor ogen hebben. Tenminste, dat is wat wordt gedacht. Op de vraag of de wolf bijvoorbeeld de jacht zou bedreigen wordt gezegd:

'Nee, pas op. Ik begon net even over doel en middel. Het doel van de Veluwe is het in standhouden van een cultuurerfgoed met een zo hoog mogelijke biodiversiteit. Daar draait feitelijk alles om. En wij zijn continu die twee dingen aan het wegen. Ik denk dat we op basis van ervaring een redelijke balans hebben gevonden in hetgeen wat we nu doen.'

(Interview J. Leidekker)

Er wordt nogmaals gerefereerd aan het doel en het middel. De jacht is het middel om als doel overbegrazing te voorkomen. De wolf zou hierin juist kunnen helpen, maar er wordt gevreesd voor een afslachting van alle dieren binnen het park. Om de vergelijking compleet te maken wordt gekeken naar de eland, die wellicht een minder direct gevaar vormt. Wanneer de eland geen negatieve impact zou hebben, blijkt de context verloren:

'Nee. Net zoals hier zwarte beren en kangoeroes kunnen komen. Geen enkel probleem. Als je het zo sec vraagt, geen enkel probleem. Maar het is een irreële gedachte. Even los van de maatschappelijke vraagstukken die ik net probeerde te schetsen.'

(Interview J. Leidekker)

De maatschappelijke vraagstukken, die allemaal te maken hebben met de relatie van mens tot dier, zouden juist geminimaliseerd kunnen worden in een afgerasterd park zoals de Hoge Veluwe. De eland zou daarom een optie zijn wanneer het binnen het kader van het natuurbeheer van het park valt:

'Dat kan. Maar ik zie geen reden waarom we dat zouden moeten doen. Maar het zou een optie kunnen zijn. Dan zou je kunnen zeggen, ik hoef geen medewerkers meer het bos in te sturen om die loofbomen op te snoeien. Ik denk alleen dat die eland zich niet zal beperken tot alleen de takken, maar dat is een detail. Maar het wordt zo al een hele theoretische discussie.'

(Interview J. Leidekker)

Met andere woorden: de fysieke consequenties wegen te zwaar om überhaupt de overweging te maken met dergelijke dieren. Toch zijn er recentelijk in andere delen van de Veluwe wisenten losgelaten. Het wordt duidelijk dat het Nederlands natuurbeheer hierin nogal impulsief is:

'Kijk, in Nederland is het tuinieren. We doen gewoon waar we zin in hebben. En de overheid die nergens op let. Ja, sommige eigenaren mogen niks, anderen mogen alles. Dan douw je er toch een bizon in? Dat maakt geen zak uit. Als je maar een goede motivatie hebt. Iedereen klapt in de handen. Begrazing was het op een gegeven moment. We begonnen met de Schotse hooglanders, ondertussen zijn het wisenten geworden, we hebben heckrunderen ergens lopen, ik geloof dat we inmiddels 30 rassen in de Nederlandse natuur hebben rondlopen. Waar gaat het nog over?'

(Interview J. Leidekker)

Er zit een discrepantie tussen verwildering als doel en het gebruiken van verwildering om het doel te bereiken. De complete willekeur waarbij in Nederland dieren worden losgelaten moet met een doel gedaan worden, wat niet strookt met consistent natuurbeheer. Over het introduceren van de wisent of Europese bizon wordt gezegd:

'Dat is het probleem met dit soort initiatieven. En dan kun je zeggen: begrazing, zo'n Europese bizon, dat is prima. Maar waarom wil je dat doen? Met welk doel? Een ecologisch doel? Een recreatief doel? Ik krijg er nooit een antwoord op. Ja, het is voor recreanten. Maar wacht even: dan kunnen we alles wel doen.'

(Interview J. Leidekker)

Toch is ook de Hoge Veluwe afhankelijk van bezoekers. Er zal dus een afweging gemaakt worden tussen het ecologisch doel en de inkomsten die het beheer van het park financieren. Op de vraag of dan de herintroductie van een groot zoogdier gerealiseerd zou kunnen worden in het kader van hogere bezoekersaantallen is een afweging nodig:

'Marketing en communicatie staat gelijk te springen. Ik als vakman zou vragen: met welk doel zou ik het doen? Alleen om bezoekersaantallen? Oké. Maar met welk doel zou ik het ecologisch gezien doen? En dan zeg ik: het is prima om die eland hier neer te zetten, dan gaan we 10 bij 10 hectare afrasteren en zetten we daar een paar elanden in. Maar dat is niet de bedoeling. Hij moet natuurlijk rondlopen. Maar wacht even: dan ga je hem in een natuurlijk proces inbrengen. Maar welk doel wil ik bereiken door een dergelijk natuurlijk proces op gang te brengen? Welk gat vult ie op? Volgens mij is er geen gat. Dan kom je dus in zo'n redenering terecht.'

(Interview J. Leidekker)

Het ecologische doel geeft dan alsnog de doorslag. Oftewel, een dier herintroduceren zou aan dat doel onderhevig zijn. Dan rijst de vraag: kan een dier geïmplementeerd worden wanneer deze in lijn ligt met het doel van het park? Door bijvoorbeeld het actieve beheer te verlichten. Hierop wordt geantwoord:

'Kan. Dat kan. Het in standhouden van het landgoed. Op het moment dat het een meerwaarde heeft voor het in standhouden van het landgoed waar de biodiversiteit zo hoog als mogelijk blijft en misschien wel meer wordt en de bezoeker er ook nog wat aan heeft, gelijk doen. Maar dan redeneer je wel vanuit het doel.'

(Interview J. Leidekker)

Verwildering, of een onderdeel ervan, past dus alleen wanneer het doel van het park niet ondermijnt wordt. Het is belangrijk bij deze doelen vooral de lange termijnvisie in acht te nemen. Jakob Leidekker zegt over natuurbeheer:

'Ik heb geleerd te denken in 50 en 60 jaar. Het gaat niet over vandaag of morgen. Actief beheer zorgt ervoor dat wij veel type bomen in de verjonging hebben staan. Dat was niet gebeurd als wij behoudend hadden gehandeld. Laat gaan. Laat gaan die ontwikkeling. Dat is nou een lange termijnvisie. Daarom zeg ik ook: ik heb een makkelijke baan. Ik doe precies wat mijn voorgangers ook hebben gedaan. Als ik daar vanaf ga kijken, dan is het einde zoek.'

(Interview J. Leidekker)

Het probleem met het huidige natuurbeheer, gestuurd vanuit de overheid, is dat het impulsief geregeerd wordt. Er zijn continu nieuwe ideeën over wat het beste is voor de natuur, terwijl het contrast daarin schrijnend duidelijk wordt:

'Waar wij nu het meest tegenaan lopen is: het Nederlandse natuurbeleid wordt zo beheerst door sfeer. Of iemand die een promotiestudie heeft gedaan. Niemand die meer met de voeten in het bos

staat. Daarom roep ik ook: ik heb een baan voor een stropdas maar ik loop in het groen. Dat doe ik heel bewust. Buiten moet het gebeuren. Niet binnen. Je moet buiten kijken wat goed is. En dan merk je dat je die utopische gedachte heel snel verlaat.'

(Interview J. Leidekker)

De basis voor de praktische kant van natuurbeheer is zoek. Op expertise wordt niet gebouwd. De frictie tussen lokaal natuurbeheer, een chaotisch beleid en politieke belangen wordt als volgt geïllustreerd:

'Er zijn drie werelden in Nederland; de politieke, de beleidsmatige en de praktische. Die werelden komen totaal niet overeen. En zolang dat zo blijft, het niet in evenwicht komt, kunnen we over dit soort utopische gedachte heel lang discussiëren maar heeft het geen enkele zin. Omdat wij het gevoel met buiten totaal verloren zijn. Wij hebben gelukkig een paar hete ijzers in het vuur: een goede, hoge biodiversiteit, cultureel erfgoed en een hoog bezoekersaantal. Die balans, die houden wij zelf wel.'

(Interview J. Leidekker)

De Hoge Veluwe blijft daardoor bungelen tussen een externe macht, de overheid die zelf een idee heeft wat het beste is, en haar eigen beheer. Vanwege het nationale belang van het park zullen daarin geen dermate drastische maatregelen genomen worden die dit beheer ondermijnen, temeer omdat het privaat bezit is. De huidige trend dat begrazing goed is en jagen aan banden moet worden gelegd lijkt daarom ook impulsief, gezien het feit dat er rondom de Amsterdamse duinen 3.000 damherten afgeschoten moeten worden wegens overbegrazing. In dit licht krijgt de herintroductie van wisenten in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland een totaal andere lading. Op de officiële website (www.wisenten.nl) waarin de herintroductie uitgebreid beschreven wordt staat als reden:

Van oorsprong vervult de wisent een sleutelrol in de Europese natuur en de wisent kwam lang geleden ook in ons deel van Europa voor. Twee redenen dus om de wisent terug te brengen naar ons land. Als grote grazer heeft hij verder veel invloed op plantengroei en kleine pionierplekken. Verschillende soorten grazers vullen elkaar aan, faciliteren elkaar en vergroten zo hun gezamenlijke invloed op de natuur. Op de zandgronden lijkt de wisent soms een grotere invloed dan zijn neef het wilde rund te hebben.

(website: www.wisenten.nl)

Oftewel, de wisent fungeert als een ontbrekende schakel en als effectiever alternatief voor begrazing op de Nederlandse zandgronden. Deze effecten zijn reeds merkbaar en het vijfjarige project is daarom met nog eens vijf jaar verlengd. Maar de grens tussen doel en middel is wazig, met name omdat de wisent een wereldwijd bedreigde diersoort is. Is het doel om de unieke zandgronden in stand te houden, een gezonde wisentpopulatie te creëren, of beide? Om de veiligheid te garanderen moeten de dieren namelijk wel in een afgerasterd gebied leven (bijlage 1). Is dit dan nog natuur? En hoe zit het met het doel van de overheid om de maatschappij dichterbij de natuur te brengen? De wisenten kunnen slechts van een afstand geobserveerd worden en in een beperkt aantal maanden per jaar. De boodschap op de website lijkt mooi en de wisenten vervullen hun taak, maar op dit moment kan zonder overhaaste conclusies te trekken gezegd worden dat het wisentenproject een grote kooi is, waar natuurlijke processen iets meer vrijheid genieten ten opzichte van een doorsnee dierentuin. Van een 'echte' terugkeer van de Europese bizon in de Nederlandse natuur is, zolang ze op dergelijk kleine schaal (met name t.o.v. De Hoge Veluwe) afgerasterd zijn, geen sprake.

Als tussenevaluatie kan gezegd worden dat vanuit het lokale initiatief aspecten van verwildering mogelijk zijn, maar verwildering als doel lastig is te verwezenlijken en dit weinig wordt toegepast. Motieven om grote zoogdieren in de Nederlandse natuur in te passen hebben vandaag de dag meer te maken met recreatieve doeleinden of prestigeprojecten in plaats van een daadwerkelijke bijdrage voor een robuustere natuur. Dit heeft met name te maken met het feit dat huidige herintroducties juist enorme ingrepen in de natuur teweegbrengen. Een wisent introduceren op de Veluwe geeft niet alleen een nieuwe diersoort, het vereist ook een hoop kunstmatige begeleiding om het project te doen slagen. Het 'goede verhaal' waar Kees Bastmeijer een aantal keer aan refereerde lijkt hierbij doorslaggevend. Dat betekent dat een goed verhaal ook een impulsief idee kan zijn waar de overheid alsnog akkoord mee kan gaan en een vergunning kan verlenen.

7.4 Het verwilderingsmodel

De institutionele context van verwildering aan de hand van het herintroduceren van grote zoogdieren is complex en kent tal van verschillende 'sporen'. Er is in de huidige literatuur geen model wat exact blootlegt welke processen er zijn en welke stappen er ondernomen moeten worden om verwildering in de context van dit onderzoek te realiseren. Om de resultaten te vangen in het kader van verwildering in Nederland is daarom in dit onderzoek het *verwilderingsmodel* geïntroduceerd. In het verwilderingsmodel zijn alle factoren, processen en stappen weergegeven waardoor alle verschillende sporen zichtbaar zijn. In dit model is elk willekeurig (zoog)dier in een traject te stoppen wat uiteindelijk een resultaat geeft in het kader van verwildering. Uitgangspunt van het model is dat succesvolle verwildering alleen kans van slagen heeft wanneer een dier zowel soorten- als gebiedsbescherming geniet. Wanneer één van deze factoren ontbreekt, kan het proces van verwildering in het geding komen wanneer er 'grotere maatschappelijke belangen' voorgaan die ofwel de soort, ofwel het leefgebied zouden kunnen aantasten.

7.5 Toelichting op het verwilderingsmodel

Het verwilderingsmodel kan zowel vanuit een bestaande situatie alsmede een toekomstige gebeurtenis beredeneerd worden. Het biedt een perspectief voor nieuw te ontwikkelen plannen en geeft uitleg over de verschillende mogelijkheden met betrekking tot verwildering, zowel in het verleden en heden, als in de toekomst. Hierdoor geeft het model de verschillende sporen of trajecten weer die gevolgd moeten worden bij verwildering aan de hand van dierlijke processen.

Om de validiteit van het model te testen worden er onderstaand enkele voorbeelden gegeven, uiteraard te beginnen met de twee dieren die in het kader van dit onderzoek uitgelicht zijn, in combinatie met de gekozen casestudie.

Situatie 1: De Hoge Veluwe besluit de Europese wolf in haar park toe te laten met als doel de robuustheid van de aanwezige natuur te versterken. Ze vraagt hiervoor vergunning aan bij het ministerie van Economische Zaken en deze wordt vanwege het belang voor de natuur verschaft.

Verwilderingsmodel: verwildering in Nederland op dierlijke basis → herintroductie → voormalig inheems → meerwaarde in het kader van Natura 2000-doelen? → ja → intern (vanuit gebied) → vergunning verleend → ja → Staat het dier op de Rode Lijst? → ja → valt het gebied onder Natura 2000? → ja → beschermd als soort en in leefgebied

Situatie 2: De Hoge Veluwe besluit de Euraziatische eland in haar park toe te laten met als doel de robuustheid van de aanwezige natuur te versterken. Ze vraagt hiervoor vergunning aan bij het ministerie van Economische Zaken en deze wordt vanwege het belang voor de natuur verschaft. Het is de bedoeling de eland permanent in het park te huisvesten en na de eerste herintroductie een gezonde populatie te herbergen, op basis van natuurlijke voortplanting

Verwilderingsmodel: verwildering in Nederland op dierlijke basis → herintroductie → voormalig inheems → meerwaarde in het kader van Natura 2000-doelen? → ja → intern (vanuit gebied) → vergunning verleend → ja → Staat het dier op de Rode Lijst? → nee → soortenbescherming: 10 jaar na eerste natuurlijke voortplanting. Lukt dit? → ja → valt het gebied onder Natura 2000? → ja → beschermd als soort en in leefgebied

Situatie 3: De otter wordt in het kader van een robuuster ecosysteem en versterking van de reeds aanwezige populaties uitgezet in de Oostvaardersplassen. Het is de bedoeling dat de otters het verspreidingsgebied van de reeds aanwezige otters uitbreiden en onderling voortplanten om inteelt te voorkomen.

Verwilderingsmodel: verwildering in Nederland op dierlijke basis → herintroductie → inheems → natuurlijke uitbreiding → soortenbescherming door flora- en faunawet → valt het gebied onder Natura 2000 → nee → habitatbescherming: 10 jaar na eerste natuurlijke voortplanting. Lukt dit? → ja → beschermd als soort en in leefgebied

Situatie 4: Om meer toeristen naar het eiland te lokken besluit Schiermonnikoog tot een spectaculair plan: giraffes moeten de heide- en duingebieden bevolken om zo een voor Nederland uniek ecosysteem te creëren. De dieren lopen vrij rond en worden als gededomesticeerd gezien.

Verwilderingsmodel: verwildering in Nederland op dierlijke basis → herintroductie → uitheems → kans op verwildering nihil

8. Conclusie en Discussie

In het laatste hoofdstuk van dit onderzoek wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag van dit onderzoek. Er wordt nader gekeken naar de achterliggende redenen van dit antwoord en er wordt gediscussieerd en gereflecteerd op het onderzoek.

8.1 Conclusie

Verwildering is een breed en dynamisch concept. Het refereert sterk aan een vrije werking van natuurlijke processen, met een robuust en onaangestast ecosysteem als ideaalbeeld. *Rewilding Europe* ziet als organisatie kansen om verwilderingprocessen op te starten in achtergelaten natuurgebieden. Deze benadering geeft frictie met het concept van verwildering zelf. Verwildering aansturen suggereert menselijk handelen, terwijl het einddoel een ongerept en onaangestast natuurgebied is, zonder antropogene invloed. In de doelstellingen van RE wordt duidelijk gewezen op het inzetten van verwildering door middel van kunstmatige aansturing, om zodoende de gewenste processen op gang te helpen. Met andere woorden: verwildering is geen autonoom proces, het is een mentale constructie waarin een optimaal beeld wordt geschetst hoe gebieden die aangestast zijn door de mens omgevormd kunnen worden tot 'wildernis'. Verwildering kan daardoor overall optreden, zolang de anarchie van de natuur maar afgebakend wordt door duidelijke grenzen. Binnen deze natuurkaders is in de context van het Europese continent, of in ieder geval binnen de wetgeving van de Europese Unie, verwildering afhankelijk van twee factoren: de fysieke ruimte en de institutionele context. De hoofdvraag van het onderzoek is hier ook uit voortgekomen:

Is verwildering in de fysieke ruimte en binnen de huidige institutionele context haalbaar in Nederland?

Dit onderzoek is grofweg opgedeeld in deze twee factoren, alhoewel ze in veel gevallen sterk met elkaar verbonden zijn. In het antwoord op de hoofdvraag is deze verbondenheid duidelijk terug te vinden.

Verwildering in Nederland is op fysiek vlak zeker in enige mate te realiseren. Niet op de wijze zoals RE het beschrijft, maar wel binnen de kaders waarin verwildering hierboven beschreven is. In Nederland wordt op de meeste plaatsen actief beheer toegepast en het loslaten van deze totale maakbaarheid van de natuur zou verwildering op gang kunnen brengen. Het doembeeld wat verwildering met zich mee brengt is dat het de natuur onherroepelijk verandert. In Nederland is nauwelijks ruimte voor dynamische natuurontwikkeling en bovendien zijn natuurgebieden en parken sterk gekoppeld aan een gewenst ideaalbeeld. Ondanks dat de EU-regelgeving enige dynamiek toelaat in haar Natura 2000-programma, is het subsidiesysteem niet voldoende adaptief. De huidige natuurgebieden en parken in Nederland blijven daarom actief beheer toepassen. Op deze manier voldoen ze aan de verwachtingen van de bezoeker en blijven ze verzekerd van Europese subsidie op hun specifieke type landschap. Wanneer Nederland, maar zeker ook andere dichtbevolkte EU-landen, verwildering willen initiëren, moet er specifieke wetgeving komen vanuit de EU die hierop aanstuurt. Er is in de huidige wetgeving geen aanzet tot verwilderingprocessen. Onderdelen die delen van verwildering stimuleren, zoals de Rode Lijst met beschermde diersoorten, zijn niet afdoende en geen drijfveer om een transitie in te zetten in het huidige natuurbeheer. Het is daarom niet verwonderlijk dat een organisatie zoals RE op dit moment alleen in achtergelaten marginale landbouwgebieden kansen ziet tot verwildering.

Het terugbrengen van grote zoogdieren in het wild als onderdeel van verwildering spreekt tot de verbeelding. Dit zou als uitgangspunt wel eens de beste troef kunnen zijn om verwildering in Nederland op te starten. De Europese wolf laat niet lang meer op zich wachten en zijn nabijheid suggereert dat de natuur in Nederland geschikt (genoeg) is om er permanent te blijven. Ondanks dat de wolf een beschermde status geniet omdat het op de Rode Lijst van bedreigde diersoorten staat, heeft het niet de garantie dat er in Nederland daadwerkelijk een geschikt leefgebied is. Wanneer het dier in gebieden komt die geen bescherming genieten, kunnen de omstandigheden juist bemoeilijkt worden waardoor een permanente rekolonisatie in het geding komt. Immers, de wolf heeft een beruchte reputatie en zal daardoor niet snel gewenst zijn in dichtbevolkte gebieden. Ook al is de jacht op het dier verboden, er blijven genoeg andere mogelijkheden over om het voortbestaan van de wolf te verhinderen. Het feit dat de Nederlandse overheid een nieuwkomer pas 10 jaar na de eerste natuurlijke voortplanting erkent als inheemse diersoort en dan pas zal besluiten over bescherming van het leefgebied geeft geen hoopvol beeld. Voor de Euraziatische eland, die niet dezelfde Europese bescherming als de wolf geniet, is de situatie wellicht nog uitzichtlozer. In het beste geval zou daarom een nieuwkomer in Nederland meteen over de grens in een reeds beschermd natuurgebied terecht moeten komen, of op zijn minst een gebied waarin weinig menselijke activiteit plaatsvindt. Alleen dan kan het dier zich ongestoord voortplanten en is er een kans dat er een aaneengesloten periode van minimaal 10 jaar natuurlijke voortplanting zal plaatsvinden. Voor zowel de wolf en de eland geldt dat ze dan automatisch onder de Nederlandse flora- en faunawet vallen en daardoor als inheemse diersoort bescherming genieten.

De Nederlandse overheid heeft een schijnbaar passieve houding ten opzichte van het natuurbeheer in haar land. De meeste taken zijn gedecentraliseerd met als doel 'de maatschappij dichter bij de natuur te brengen'. Juist een sterk centraal aangestuurd natuurbeleid kan stuwend werken en daarmee verwildering aanwakkeren. Dit is reeds gebleken uit de verschillen in wolvenpopulaties tussen aangrenzende landen, waarbij het ene land lid is van de EU en het andere niet. De EU stuurt als gezegd niet aan op verwildering, maar de strenge wetgeving en handhaving van de Natura 2000-doelen hebben wel degelijk een positief effect gehad op de natuur. Een stap in de richting van verwildering wordt voorsnog niet door de Nederlandse overheid gemaakt. In de huidige maatschappelijke context is de enige kans op verwildering daarom te zoeken in het lokale initiatief.

In Nederland kan de natuurbeheerder een vergunning aanvragen voor het uitzetten van wild. Ondanks dat de overheid hierin een passieve rol speelt kan een 'goed verhaal' wel degelijk een vergunning opleveren. Dit goede verhaal moet vooral passen in het beeld wat de overheid van natuur heeft en niet zozeer in het belang van de natuur zelf. Hierin zitten toevalligerwijs wel raakvlakken met verwildering. Zo kan de herintroductie van een groot zoogdier bijdragen aan het doel van de overheid de 'maatschappij dichterbij de natuur te brengen.' De vraag rest dan of er werkelijk bijgedragen wordt aan een stuk verwildering, of dat we de mentale constructie van wildernis een beetje aanvullen. 'Echte' verwildering zou daardoor een doel op zich moeten zijn en niet een middel om (andere) doelen te bereiken. De overheid stuurt hier voorsnog niet op aan en vanuit de 20 Nationale Parken valt één gemeenschappelijke deler op: in de 'tuin' die wij in Nederland hebben is actief beheer, de tegenpool van verwildering, juist noodzakelijk om de biodiversiteit op peil te houden. Hiervan zijn voorbeelden te over genoemd in deze thesis. Het feit dat Nationaal Park de Hoge Veluwe in de top 3 staat van hoogst beoordeelde parken qua biodiversiteit in Nederland geeft aan dat actief beheer in Nederland werkt. Het loslaten van dit beheer in de Oostvaardersplassen

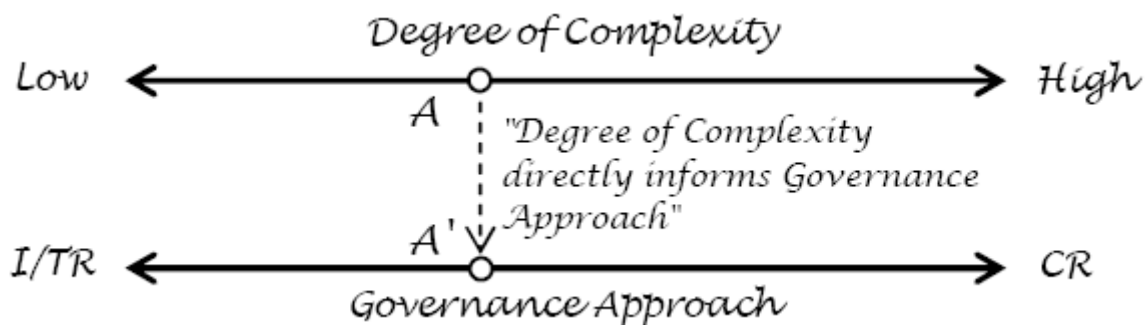
heeft voorsnog gezorgd voor afschot van zwakkere dieren en een totale degradatie van de biodiversiteit.

Alleen grootschalige oppervlaktes, zoals die gemeld worden in de introductie en waarop Rewilding Europe doelt, hebben de capaciteit om de natuur haar gang te laten gaan. In een totale maakbare samenleving die Nederland is, blijft dit voorsnog onmogelijk en moeten we de aspecten die onderdeel zijn van verwildering, zoals het introduceren van een eland of een wolf, wellicht koesteren en hopen dat er een consistente toekomstvisie is om daadwerkelijk één robuuste Nederlandse natuur te creëren en de consequenties daarvan te accepteren.

8.2 Een planningsperspectief

Voor wat betreft de planningskant van dit onderzoek is het interessant om te kijken naar de haalbaarheid van verwildering vanuit het perspectief van de overheid. In de conclusie (hoofdstuk 8.1) is reeds naar voren gekomen dat een sterk aangestuurd overheidsbeleid de kans vergroot om verwildering in Nederland te verwezenlijken. Er is al gebleken dat de verschillende actoren, schaalgroottes en institutionele wetten ervoor zorgen dat de complexiteit alsmaar toeneemt. Decentralisatie van de overheid zorgt ervoor dat individuele belangen meer kans van slagen hebben en er juist op landelijke schaal minder uniformiteit optreedt. Voor een reële kans op verwildering is juist een sterk aangestuurde, centrale overheid van cruciaal belang. Maar hoe moet er omgegaan worden met alle verschillende partijen die gemoeid zijn met het natuurbeleid in Nederland? Dat beslissingen van hogere hand tot conflicten kunnen leiden is reeds gebleken met het aan banden leggen van jachtvergunningen. Nationaal Park de Hoge Veluwe voelde zich aangevallen en is tot op de dag van vandaag sterk aan het ageren tegen deze nieuwe wetgeving. Complexiteit in het plannen van verwildering is een probleem wat de overheid door haar decentralisatie naar provincies zelf aangewakkerd heeft, terwijl de paradox in het creëren van een EHS daardoor pijnlijk blootgelegd wordt. Het lokale prestigeproject om wisenten ter herintroduceren in een beperkt afgerasterd gebied gaat immers dwars tegen de principes van de EHS in, waarin verbondenheid centraal staat.

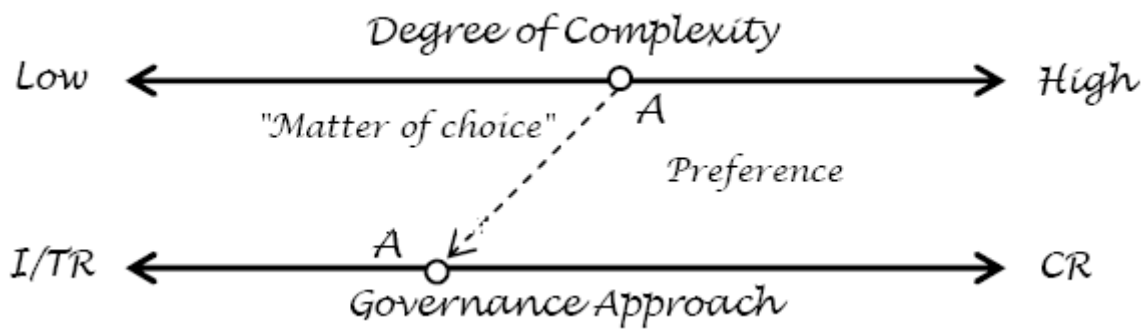
Zuidema (2013) schetst in een artikel over *post-contingentie* een duidelijk beeld over hoe er vanuit een bestuurlijk perspectief omgegaan zou kunnen worden met de mate van complexiteit. De huidige situatie wat betreft verwildering zou aan de hand van zijn artikel als volgt schematisch weergegeven kunnen worden:

Figuur 18: De contingentiebenadering. Complexiteit als direct criterium (Zuidema, 2013)

In dit figuur is te zien dat de mate van complexiteit, verdeeld in laag (*low*) en hoog (*high*), een indicatie geeft welke benadering (*governance approach*) een overheid zou moeten hebben om een planningsprobleem te lijf te gaan. Het figuur geeft aan dat een bepaalde complexiteit gekoppeld is aan een bijbehorende benadering. Deze benadering, variërend van instrumentaal/technisch

rationeel (I/TR) tot communicatief rationeel (CR), duidt welke overheidsstrategie (A'), volgend uit de mate van complexiteit (A), logisch lijkt. In zijn onderzoek geeft Zuidema (2013) echter aan dat dit niet perse het geval hoeft te zijn. Bij situaties waarin de mate van complexiteit hoog ligt maar overheidsingrijpen noodzakelijk is, kan de overheid ervoor kiezen een strategie toe te passen die sterker centraal (instrumentaal/technisch) aangestuurd is dan de indicatie die wordt afgegeven door het complexiteitsspectrum. Dergelijke ingrepen zijn vaak noodzakelijk voor het bewaken van minimumwaarden zoals geluidshinder, uitstoot, vervuiling, etc. In een schema ziet dit er als volgt uit:

Figuur 19: De post-contingentiebenadering. Complexiteit als een argument (Zuidema, 2013)

In dit figuur is te zien dat de mate van complexiteit niet direct leidt tot een vergelijkbare overheidsbenadering. De overheidsstrategie die hierin weergegeven wordt (A') is niet een directe afgeleide van de mate van complexiteit, maar een keuze (*matter of choice*). Dit biedt kansen voor verwildering, mits de overheid verwildering als doel wil gaan realiseren. Wanneer de overheid prioriteit geeft aan processen die moeten leiden tot verwildering, kan het ervoor kiezen een meer technische benadering toe te passen om zo de mate van complexiteit in het beleid te verminderen. Dit zou een grote impact kunnen hebben voor de ruimtelijke ordening in Nederland. Verwildering als centraal thema in het natuurbeleid zou onder andere kunnen zorgen voor:

- Een (grote) toename van de ecologische infrastructuur zoals ecodeucten, wildtunnels, faunapassages en natuurcorridors
- Een afname van afrastering van (Nationale) Parken om de verbondenheid te vergroten
- Fysieke ingrepen in het landschap om nieuwkomers als de wolf en eland een helpende hand te bieden. Zo zouden boeren verplicht kunnen worden betere bescherming voor hun vee te realiseren om zo de schade te beperken die wolven kunnen aanrichten. Subsidie zou hierbij verleend moeten worden voor zowel bescherming als schadevergoeding

Het moge duidelijk zijn dat Nederland op dit moment ver verwijderd is van een situatie waarin verwildering daadwerkelijk prioriteit krijgt. Desalniettemin biedt het post-contingentiemodel (Zuidema, 2013) voldoende perspectief om verwildering in de toekomst niet uit te sluiten.

8.3 Discussie

Verwildering is een moeilijk meetbaar begrip. Het concept verwildering kan gekoppeld worden aan bepaalde fysieke aspecten, maar de grens tot het vaststellen van verwildering is een grijs gebied. Er zijn geen afspraken over de grootte van het gebied, de flora, de fauna en de mate van actief ingrijpen. Is een gebied waar de bruine beer voorkomt maar veel landbouw wordt bedreven verwilderd? Is een afgebakend stuk land waarin geen actief beheer toegepast wordt maar ook geen grote zoogdieren voorkomen verwilderd? Moeten die gebieden een bepaalde drempelwaarde qua

grootte hebben om zelfvoorzienend te functioneren? Dergelijke vragen leveren geen universeel antwoord op. De vraag is echter of dat nodig is. Binnen de wetgeving van de EU is gebleken dat het huidige beleid in ieder geval positieve effecten heeft gebracht in het kader van Europa's biodiversiteit. Dit is een grote eerste stap richting het behoud en de uitbreiding van natuur, maar is in het kader van verwildering niet voldoende. Wanneer verwildering wordt beschreven als een natuurlijk proces zonder menselijk ingrijpen, is het interessant om de bewijslast voor verwildering om te draaien. In een goed functionerend natuurbelief zouden verwilderingprocessen, in welke vorm dan ook, geen hinder moeten ondervinden in de zin van het dynamische karakter van het concept. Met andere woorden: als de natuur de kans en ruimte krijgt haar veerkracht te tonen om de biodiversiteit te herstellen, is verwildering bereikt.

In Nederland bieden dergelijke bevindingen weinig perspectief. Verwilderling in Nederland beperkt zich dan ook in eerste instantie tot enkele facetten van het concept en bevindt zich daarom aan de gematigde kant binnen het spectrum van verwilderling: verwilderling erkennen aan de hand van associërende processen. Dit in tegenstelling tot de meest extreme vorm van verwilderling, waar juist de mate ervan alleen maar kan afnemen door de fysieke en institutionele barrières die opgeworpen kunnen worden. In Nederland zou actief beheer aan banden gelegd kunnen worden en kunnen grote zoogdieren in beperkte mate geherintroduceerd worden. Op de wijze zoals dit nu toegepast wordt kunnen kanttekeningen geplaatst worden. Is het herintroduceren van de Europese bizon in Zuid-Kennemerland een vorm van verwilderling als deze dieren achter een hekwerk blijven omdat ze anders een gevaar kunnen vormen voor de omringende bevolking? Deze redentatie geeft ook een indicatie waarom wellicht de Hoge Veluwe het meest geschikt is voor de wolf en de eland: de rastering om het park verhinderd onnodige menselijke confrontaties, twee factoren die in de beoordelingskaders van beide dieren sterk terugkwamen. Wat is dan het perspectief voor verwilderling op dierlijke basis in Nederland? Wordt er dan echt gewerkt aan een robuuste(re) natuur of creëren we gewoon een dierentuin met één grote kooi waarin de wetten van de natuur gelden? Deze discussie blijft de gemoederen bezig houden, met name sinds het dedomesticeren van de geherintroduceerde dieren in de Oostvaardersplassen. Wat overblijft is dat facetten van verwilderling nog niet direct het predicaat van verwilderling in het algemeen opleveren, in ieder geval wat betreft de Nederlandse context. Wanneer een actieve overheid zich specifiek zou gaan inzetten om verwilderling in Nederland te realiseren, zou een afgeronde EHS een basis moeten zijn waarin dieren overal vrij kunnen rondlopen en actief beheer tot een minimum beperkt wordt.

8.4 Aanbevelingen

Dit onderzoek biedt een basis voor een breed scala aan verdere onderzoeken waarbij gekeken kan worden naar de haalbaarheid van verwilderling. Dit kan op elk denkbaar schaalniveau uitgevoerd worden, op elke denkbare plek ter wereld. Leefgebieden van grote zoogdieren nemen immers wereldwijd af, hand in hand met het aantal dieren en soorten. De wolf en de eland zijn in Nederland een relevante kwestie, maar dezelfde insteek kan gebruikt worden om het nijlpaard terug in de Nijl te krijgen, of te bestuderen hoe de sabelantilope überhaupt weer in het wild terug kan worden gezet. Ook het perspectief van dit onderzoek, de dierlijke basis, kan verlegd worden naar een florabasis, of vanuit een beheerperspectief. Bovendien zal een meer diepgaand onderzoek naar de biologische haalbaarheid van een herintroductie van de wolf en de eland (of een ander dier) in Nederland wellicht nieuwe inzichten bieden en andere potentiële locaties blootleggen. De insteek van dit onderzoek is er met name op gericht om aan de hand van twee indicatiesoorten, de wolf en de eland, de wirwar van institutionele processen in kaart te brengen. De factoren die zijn meegenomen

om de fysieke voorwaarden op te stellen zijn de belangrijkste, maar zeker niet de enige voorwaarden. Daarnaast is onderzoek naar de perceptie van het Nederlandse volk ten opzichte van de wolf en de eland ook zeker van toegevoegde waarde. Dit zou kunnen helpen met het herintroduceren van dergelijke dieren in de gehele Ecologische Hoofdstructuur. Bovendien gaf de Hoge Veluwe in het kader van menselijke activiteiten met betrekking tot wonen en werken wellicht het minste zorgen ten opzichte van andere Nationale Parken en potentiële gebieden vanwege de rasters om het park. Er zijn binnen het confrontatiespectrum tussen mens en dier talloze aspecten die in de Nederlandse context simpelweg nog niet onderzocht zijn om dat dergelijke processen nu (nog) niet plaatsvinden.

Het summum van dit onderzoek vanuit een meer praktisch oogpunt zou een daadwerkelijke test zijn waarop dit onderzoek gebaseerd is. Al zou het alleen maar zijn om te kijken wat er in de praktijk gebeurt met een gebied wanneer hierin de komst van een toppredator en een unieke hoogsnoeier gerealiseerd worden. Dit zal uiteraard aan banden gelegd moeten worden en controleerbaar moeten blijven, maar het zou een zeer waardevolle en unieke kijk geven in wat verwildering in Nederland nu eigenlijk inhoudt. Wanneer er tastbare en positieve resultaten waarneembaar zijn bij een dergelijke test biedt dit veel meer houvast om in de toekomst echt een 'goed verhaal' te hebben om dieren te herintroduceren in het wild en de natuur haar gang laten gaan.

8.5 Reflectie

De reflectie op dit onderzoek kan worden opgesplitst in de drie onderdelen waarop deze thesis tot stand is gekomen: de ontwikkeling van het theoretisch kader, de onderzoeksaanpak met de bijbehorende methodologie en de totstandkoming van de resultaten, analyses en conclusies.

Zoals in de leeswijzer reeds vermeld is, heeft het eerste deel van het theoretisch kader het karakter van een feitenrelaas. Omdat deze informatie cruciaal is voor het verder blootleggen van de fysieke en institutionele context, zijn de feiten een belangrijke basis geweest voor dit onderzoek. Echter, het is voor een onderzoeker lastig in te schatten welke informatie van te voren relevant zal zijn in het verdere onderzoek wanneer deze informatie eerst onderworpen moet worden aan een beoordelingskader. Met andere woorden: alleen inlezen in de materie van verwildering en de karakteristieken van de wolf en de eland is niet genoeg. Er moet van te voren een inschatting gemaakt worden welke informatie relevant is en een cruciale rol kan spelen in het verdere verloop van het onderzoek. Dit heeft geleid tot een duidelijke afbakening van het onderzoek, wat impliceert dat er ook aspecten weg zijn gelaten. Zo is in beide hoofdstukken van het theoretisch kader naar voren gekomen dat de relatie tussen mens en dier één van de belangrijkste aspecten is, maar zijn deze behoudens het lokale aspect in de resultatensectie weinig aan bod gekomen. Wel is de factor meegenomen in het beoordelingskader van beide dieren.

De onderzoeksaanpak is een soort tussenevaluatie geworden waarin de voorgaande feiten samengevoegd zijn om een antwoord te krijgen op het eerste deel van het onderzoek: de fysieke kant van verwildering. Vanuit een concreet geselecteerde casestudie is vervolgens met name gefocust op de formele institutionele kant. Zodoende kon na het plan van aanpak pas de methodologie ontwikkeld worden. Het voornaamste doel van dit onderzoek werd daardoor duidelijk: de resultaten zouden 'nieuwe' theorie moeten voortbrengen, in tegenstelling tot wat gebruikelijk is bij de meeste theses, waarbij casestudies vaak contextgebonden zijn alvorens er algemene uitspraken over gedaan kunnen worden. In dit geval is de casestudie een onderdeel geworden van de overkoepelende, nieuw gevormde theorie wat betreft verwildering in Nederland. Het heeft

bijgedragen tot een beter begrip van de bestaande processen en versterkt de generieke argumenten bij het inzetten van verwildering.

De resultaten zijn, wellicht vanwege de solide basis, soepel tot stand gekomen. Er was van te voren een duidelijk beeld ontstaan welke informatie waardevol zou blijken en daarom blootgelegd moest worden. De twee experts op het gebied van milieu- en natuurbeschermingsrecht hebben hierin een enorme bijdrage geleverd. De unieke expertise heeft geleid tot veel antwoorden wat betreft de meest prangende vragen in dit onderzoek. Wat uiteindelijk overbleef was een wirwar aan institutionele rompslomp en het gevoel dat dit 'gevangen' moest worden in een model om de lezer meer duidelijkheid te verschaffen. Dit is, na verschillende schetsen met pen en papier, uiteindelijk gelukt en heeft geresulteerd in het verwilderingsmodel. Het verwilderingsmodel is wat betreft verwildering in Nederland de synthese tussen alle institutionele krachten die relevant zijn. Het geeft een duidelijk overzicht en is de belichaming van de nieuwe theorie die ontwikkeld is. De casestudie werkte hierin als extra bevestiging en gaf een unieke inkijk in de meer praktische kant van verwildering.

Algemeen kan gezegd worden dat de opzet van dit onderzoek een brede basis bevat en gaandeweg sterk de institutionele kant is opgegaan. Zoals in de aanbevelingen al naar voren kwam, zijn hierbij andere aspecten minder intensief behandeld. Dit laat ruimte voor een meer sociaal of biologisch georiënteerd onderzoek binnen het kader van verwildering. Wat betreft de institutionele context biedt het verwilderingsmodel een goed uitgangspunt en is daarmee de basis voor verdere theoretische ontwikkelingen.

Literatuur

- Antrop, M. (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, 70(1-2), 21-34.
- Baalen, J. van (1995). Natuurontwikkeling en natuurbeleid. *De Levende Natuur*, 96(5), 130-133.
- Bastmeijer, K. & Trouwborst, A. (2015). Zijn de Vogelrichtlijn en Habitatrictlijn Fit? Rapport 1. Tilburg: Wereld Natuur Fonds.
- Berger, J., Swenson, J.E., & Persson, I.L. (2001). Recolonizing carnivores and naive prey: conservation lessons from Pleistocene extinctions. *Science*, 291(5506), 1036-1039.
- Bloom, B.S. (1971). *Handbook on formative and summative evaluation of student learning*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Brauman, K.A., Daily, G.C., Duarte, T.K. & Mooney, H.A. (2007). The Nature and Value of Ecosystem Services: An Overview Highlighting Hydrologic Services. *Annual Review of Environment and Resources*, 32(1), 67-98.
- Buijs, A.E., Arts, B.J.M., Elands, B.H.M. & Lengkeek, J. (2011). Beyond environmental frames: The social representation and cultural resonance of nature in conflicts over a Dutch woodland. *Geoforum*, 42(3), 329-341.
- Boitani, L. (2003). Wolf Conservation and Recovery. In L.D. Mech & L. Boitani (Red.), *Wolves: Behavior, ecology and conservation* (pp. 317–340). Chicago & Londen: University of Chicago Press.
- Creel, S., Winnie, J., Maxwell, B., Hamlin, K. & Creel, M. (2005). Elk alter habitat selection as an antipredator response to wolves. *Ecology*, 86(12), 3387-3397.
- Dunn, W.N. (2003). *Public policy analysis: An introduction*. 3^e Editie. Londen: Pearson.
- Epstein, Y. (2013). Population-Based Species Management Across Legal Boundaries: The Bern Convention, Habitats Directive, and the Gray Wolf in Scandinavia. *Georgetown International Environmental Law Review*, 25(4), 589-614.
- European Commission (2015). *Animal welfare*. Geraadpleegd op 24-10-2015 via http://ec.europa.eu/food/animals/welfare/index_en.htm.
- Fortin, D., Beyer, H., Boyce, M., Smith, D., Duchesne, T. & Mao, J. (2005). Wolves influence elk movements: behavior shapes a trophic cascade in Yellowstone National Park. *Ecology*, 86(5), 1320-1330.
- Fritts, S.H., Stephenson, R. O., Hayes, R. D., & Boitani, L. (2003). Wolves and humans. In L.D. Mech & L. Boitani (Red.), *Wolves: Behavior, ecology and conservation* (pp. 289–316). Chicago & Londen: University of Chicago Press.
- Geist, V. (1999). *Moose: behavior, ecology, conservation*. Stillwater (MN): Voyageur Press.
- Graves, W.N. (2007). *Wolves in Russia: Anxiety throughout the ages*. Calgary: Detselig Enterprises.

- Gooden, J. (2014). *The Red tape of rewilding: innovation and constraints in ecological restoration*. – MSc thesis. School of Geography and the Environment in Oxford, University of Oxford.
- Gross, M. (2013). Back from the brink. *Current Biology*, 23(21), R939-R943.
- Hartig, T., Berg, A.E. van den, Hagerhall, C.M., Tomalak, M., Bauer, N., Hansmann, R., Ojala, A., Syngollitou, E., Carrus, G., Herzele, A. van, Bell, S., Podesta, M.T.C. & Waaseth, G. (2010). Health benefits of nature experience: Psychological, social and cultural processes. *Forests, Trees and Human Health*, 127-168.
- Hajer, M. A., & Wagenaar, H. (2003). *Deliberative policy analysis: understanding governance in the network society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heink, U. & Kowarik, I. (2010). What are indicators? On the definition of indicators in ecology and environmental planning. *Ecological Indicators*, 10(3), 584-593.
- Henle, K., Alard, D., Clitherow, J., Cobb, P., Firbank, L., Kull, T., McCracken, D., Moritz, R., Niemelä, J., Rebane, M., Wascher, D., Watt, A. & Young, J. (2008). Identifying and managing the conflicts between agriculture and biodiversity conservation in Europe—A review. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, 124(1-2), 60-71.
- Hintz, J. (2007). Some Political Problems for Rewilding Nature. *Ethics, Place & Environment: A Journal of Philosophy & Geography*, 10(2), 177–216.
- Höchtel, F., Lehringer, S., & Konold, W. (2005). “Wilderness”: what it means when it becomes a reality—a case from study from the southwestern Alps. *Landscape and Urban Planning*, 70(1-2), 85-95.
- Jans, L. & Drost, H.J. (1995). *De Oostvaardersplassen: 25 jaar vegetatie-onderzoek*. Lelystad: Ministerie van Verkeer en Waterstaat.
- Karel, E. (2013). De maakbare natuur: Natuurontwikkeling en landschapsbouw in Nederland in de twintigste eeuw. *Groniek. Historisch Tijdschrift*, 45(196), 275-288.
- King, C.M. & Mammal Society. (1995). *The handbook of New Zealand mammals*. Auckland: Oxford University Press in association with the Mammal Society, New Zealand Branch.
- Klaver, I., Keulartz, J., Belt, H. van den & Gremmen, B. (2002). Born to be wild: a pluralistic ethics concerning introduced large herbivores in the Netherlands. *Environmental Ethics*, 24, 3–21.
- Kleijn, D., & Sutherland, W.J. (2003). How effective are European agri-environment schemes in conserving and promoting biodiversity? *Journal of applied ecology*, 40(6), 947-969.
- Kymlicka, W. & Donaldson, S. (2014). Animals and the frontiers of citizenship. *Oxford Journal of Legal Studies*, 34(2), 201-219.
- Lelieveld, G. (2012). *Room for wolf comeback in the Netherlands. A spatial analysis on the possibilities of settlement of wolves from European populations in the Netherlands*. – MSc thesis. Amsterdam,

Vrije Universiteit.

Linnell, J.D.C., Andersen, R., Andersons, Z., Balciauskas, L., Blanco, J.C., Brainerd, S., Breitenmoser, U., Kojola, I., Liberg, O., Loe, J., Okarma, H., Pedersen, H.C., Sand, H., Solberg, E., Valdamann, H. & Wabakken, P. (2002). The fear of wolves: a review of wolf attacks on humans. *NINA Oppdragsmelding*, 731, 1-65.

Lopez-Bao, J., Kaczensky, P., Linnell, J., Boitani, L. & Chapron, G. (2015). Carnivore coexistence: Wilderness not required. *Science*, 348(6237), 871-872.

Lorimer, J. & Driessen, C. (2014). Wild experiments at the Oostvaardersplassen: rethinking environmentalism in the Anthropocene. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 39(2), 169-181.

Louv, R. (2008). *Last Child in the Woods: Saving Our Children from Nature-Deficit Disorder*. Chapel Hill, NC: Algonquin Books.

Lorimer, J., Sandom, C., Jepson, P., Doughty, C.E., Barua, M., & Kirby, K.J. (2015). Rewilding: Science, Practice, and Politics. *Annual Review of Environment and Resources*, 40(1), 39-62.

Mackenzie, A.F.D. (2008). Undoing Nature: The John Muir Trust's "Journey for the Wild", the UK, Summer 2006. *Antipode*, 40(4), 584-611.

Merckx, T., & Pereira, H.M. (2015). Reshaping agri-environmental subsidies: From marginal farming to large-scale rewilding. *Basic and Applied Ecology*, 16(2), 95-103.

Merriam, S.B. (1998). *Qualitative Research and Case Study Applications in Education. Revised and Expanded from "Case Study Research in Education."*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Ministerie van LNV (1990). *Natuurbeleidsplan. Regeringsbeslissing*. Den Haag: SDU Uitgeverij.

Mladenoff, D.J., Sickley, T.A. & Wydeven, A.P. (1999). Predicting gray wolf landscape recolonization: logistic regression models vs. new field data. *Ecological Applications*, 9(1), 37-44.

Nationaal Park De Hoge Veluwe (NPDHV) (2015). Memorandum: Position Paper NPDHV-Natura 2000 en wetsvoorstel Wet natuurbescherming.

Navarro, L. & Pereira, H. (2012). Rewilding Abandoned Landscapes in Europe. *Ecosystems*, 15(6), 900-912.

Navarro, L.M. & Pereira, H.M. (2015). Rewilding abandoned landscapes in Europe. In *Rewilding European Landscapes* (pp. 3-23). Springer International Publishing.

Noordhuis, R. (2010). *Ecosysteem IJsselmeergebied: nog altijd in ontwikkeling*. Rapport 1. Lelystad: Rijkswaterstaat (RWS).

Paquet, P. & Carbyn, L.W. (2003). Gray wolf: *canis lupus* and allies. *Wild Mammals of North America: Biology, Management, and Conservation*, 2, 482-510.

- PBL (2010). *Vitale Natuur*. Poster. Bilthoven/Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Pearce, D. (1998). Auditing the Earth: The Value of the World's Ecosystem Services and Natural Capital. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 40(2), 23-28.
- Rewilding Europe (2015). *Making Europe a Wilder Place*. Geraadpleegd op 30-04-2015 via <http://www.rewildingeurope.com>.
- Rijk, H. de (1985). Wolven in Nederland: een samenvatting van de historische gegevens. *Huid en Haar*, 4, 73-84.
- Ripple, W.J., Beschta, R.L. (2012). Trophic cascades in Yellowstone: the first 15 years after wolf reintroduction. *Biological Conservation*, 145(1), 205-213.
- Robbins, J. (2013). Moose Die-Off Alarms Scientists. *New York Times*, 06-12-2013.
- Rodgers, A. (2001). Appearance and characteristics. *Moose*, Voyager Press, pp. 24–27.
- Sandom, C., Bull, J., Canney, S. & Macdonald, D. (2012). Exploring the value of wolves (*Canis lupus*) in landscape-scale fenced reserves for ecological restoration in the Scottish highlands. In M.J. Somers & M. Hayward (Red.), *Fencing for Conservation* (pp. 245-276). New York: Springer.
- Schmölcke, U. & Zachos, F. (2005). Holocene distribution and extinction of the moose (*Alces alces*, Cervidae) in Central Europe. *Mammalian Biology - Zeitschrift für Säugetierkunde*, 70(6), 329-344.
- Schönfeld, F. (2009). Presence of moose (*Alces alces*) in Southeastern Germany. *European Journal of Wildlife Research*, 55(4), 449-453.
- SNP (2010). *Nationale Parken in Nederland*. Geraadpleegd op 24-10-2015 via <http://www.nationaalpark.nl/documents/home.xml?lang=nl>. Den Haag: Samenwerkingsverband Nationale Parken & Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- Solberg, E. & Saether, B. (1994). Male Traits as Life-History Variables: Annual Variation in Body Mass and Antler Size in Moose (*Alces alces*). *Journal of Mammalogy*, 75(4), 1069-1079.
- Storaas, T., Nicolaysen, K.B., Gundersen, H. & Zimmermann, B. (2005). Project Moose-Traffic in Stor-Elvdal 2000–2004: *How to Avoid Moose–Vehicle Accidents on Roads and Railway Lines*. Evenstad: Hedmark University College.
- Swart, J., Windt, H. van der & Rabbinge, R. (1997). De wortels en dilemma's van natuurontwikkeling. In N.E. van de Poll & A. Glasmeier (Red.), *Natuurontwikkeling waarom en hoe?* (pp.19-39). Den Haag. Rathenau Instituut.
- Taberlet, P., Camarra, J., Griffin, S., Uhres, E., Hanotte, O., Waits, L., Dubois-Paganon, C., Burke, T. & Bouvet, J. (1997). Noninvasive genetic tracking of the endangered Pyrenean brown bear population. *Molecular Ecology*, 6(9), 869-876.
- Uhlenbroek, C. (2008). *Animal life*. New York: DK Pub.

Vanclay, F. (2003). International principles for social impact assessment. *Impact assessment and project appraisal*, 21(1), 5-12.

Verburg, P. & Overmars, K. (2009). Combining top-down and bottom-up dynamics in land use modeling: exploring the future of abandoned farmlands in Europe with the Dyna-CLUE model. *Landscape ecology*, 24(9), 1167-1181.

Vries, L.P. de (2003). *Natuurontwikkeling in Nederland in kaart gebracht*. Rapport 408764002. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM).

Wilson, M. & Heberlein, T. (1996). The wolf, the tourist, and the recreational context: New opportunity or uncommon circumstance? *Human Dimensions of Wildlife*, 1(4), 38-53.

Yin, R.K. (2013). *Case study research: Design and methods*. 5^e Editie. SAGE Publications.

Zuidema, C. (2013). *Post-Contingency: Stimulating Local Environmental Policy*.

Bijlagen

Bijlage 1: De 20 Nationale Parken

Een overzicht van alle 20 Nationale Parken in Nederland met een korte beschrijving die met name relevant is met betrekking tot de habitateisen van de wolf en de eland. De informatie is afkomstig van de Brochure Nationale Parken (2010), waarin informatie wordt gegeven over alle parken die onderdeel zijn van het Samenwerkingsverband Nationale Parken.

Nationaal Park Lauwersmeer

Het Nationaal Park Lauwersmeer ligt in het uiterste noorden van Nederland, in de provincie Groningen, tegen de grens van Friesland. Het park is ongeveer 60 vierkante kilometer groot. Er bevinden zich twee relatief kleine bossen en het water is er voor het grootste deel brak. Veel gebieden van het park zijn afgeschermd voor bezoekers en het park is afgeschermd door één weg ten westen van het gebied.

Nationaal Park Schiermonnikoog

Het Nationaal Park Schiermonnikoog bevindt zich op het waddeneiland Schiermonnikoog en beslaat nagenoeg het gehele eiland. Het park is ongeveer 72 vierkante kilometer groot. Er zijn vanaf de 20ste eeuw veel bossen aangeplant om het stuiven tegen te gaan. Het gebied is erg afhankelijk van de invloed van de Noordzee en er heerst een brak klimaat. Behoudens het dorp op de Westzijde van het eiland is er weinig autoverkeer, met name omdat het meenemen van auto's voor toeristen verboden is. Toeristen zijn er daarentegen wel veelvuldig aanwezig.

Nationaal Park de Âlde Feanen

Het Nationaal Park de Âlde Feanen ligt in het hart van Friesland en is het enige Nationale Park dat zich in zijn geheel in de provincie op het vasteland bevindt. Het park is ongeveer 23 vierkante kilometer groot. Qua begroeiing komen er weinig bomen voor aangezien het park met name veel water herbergt. Het is daarom vooral een foerageergebied voor vogels met meer dan 180 soorten. Het park grenst aan het dorp Earnewoude maar er lopen geen wegen direct door het natuurgebied heen. Vanwege de moerasachtige omstandigheden van het gebied is de toegankelijkheid voor bezoekers grotendeels beperkt.

Nationaal Park Drents-Friese Wold

Het Nationaal Park Drents-Friese Wold ligt op de grens tussen Friesland en Drenthe. Het park is ongeveer 61 vierkante kilometer groot. In het gebied komen naast veel bossen ook heide en stuifzanden voor. Het park herbergt enkele poelen en de beek de Vledder Aa, maar is niet specifiek waterrijk. Binnen het gebied dat gekenmerkt wordt als het Nationale Park komt veel bewoning voor in de vorm van een aantal dorpen. Een belangrijke factor is daarnaast de eeuwenlange traditie van het schapen houden, wat onder meer de typische esdorpencultuur heeft voortgebracht. Door het gebied lopen dan ook enkele verbindingswegen tussen de verschillende dorpen. Daarnaast is het park open voor toerisme en bevinden zich vele fiets-, wandel-, en mountainbikepaden in het gebied.

Nationaal Park Dwingelderveld

Het Nationaal Park Dwingelderveld bevindt zich in Drenthe en is het grootste natte heidegebied van West-Europa. Het park is ongeveer 37 vierkante kilometer groot. Alhoewel de aanwas van bomen zonder ingrijpen snel zou optreden wordt dit juist tegengegaan om het open heidekarakter te behouden. Daarnaast zijn er in het gebied meer dan 40 vennen te vinden wat het park een typisch

natte omgeving geeft. Er grazen twee grote kuddes schapen in het park en rondom het park zijn veel recreatieve activiteiten zoals campings en hotels. Er loopt één provinciale autoweg door het park, naast de vele fiets- en wandelpaden voor toeristen.

Nationaal beek- en esdorpenlandschap de Drentsche Aa

Het Nationaal beek- en esdorpenlandschap de Drentsche Aa bevindt zich in het Noorden van Drenthe, vlakbij de grens met Groningen. Het is ruim 100 vierkante kilometer groot. De karakteristieken van het park hebben veel gelijkenissen met het Drents-Friese Wold, behoudens het feit dat juist hier weinig bebossing is. Veel beken en met name de Drentsche Aa karakteriseren het landschap waar ook de typische esdorpencultuur te vinden is. Er is veel bewoning in het gebied met een totaal van 16 dorpen. Het is daarom ook lang de vraag geweest of het park wel te bestempelen viel als Nationaal Park. Vanwege het hoge inwoneraantal (10.000) is daarom een aangepast plan gemaakt om ook naast natuur en landbouw ook de kwaliteit van wonen te waarborgen. Vanwege de bewoning is in het park veel menselijke activiteit, op zowel het gebied van infrastructuur, landbouw, als toerisme.

Nationaal Park Weerribben-Wieden

Het Nationaal Park Weerribben-Wieden ligt in het uiterste noordwesten van de provincie Overijssel en is het grootste aaneengesloten laagveenmoeras van Noordwest-Europa. Het park heeft sinds de annexatie van de Wieden een oppervlakte van ongeveer 100 vierkante kilometer. Het gebied wordt gekenmerkt door het natte landschap en er zijn vele meren, sloten, vaarten en moerassen te vinden. Qua begroeiing zijn er ook enkele moerasbossen in het gebied maar deze zijn dermate waterig dat ze voor landdieren ongeschikt zijn. Toerisme speelt een belangrijke rol en er wordt op gefocust dit op een zo verantwoord mogelijke manier uit te voeren. Qua infrastructuur lopen er enkele wegen door het gebied, zij het met name aan de randen.

Nationaal Park Sallandse Heuvelrug

Het Nationaal Park Sallandse Heuvelrug ligt in het midden van de provincie Overijssel en omvat een stuwwal die ontstaan is in de voorlaatste ijstijd. Het park heeft een oppervlakte van 35 vierkante kilometer. Het gebied is intensief bebost om verstuivingen tegen te gaan en is het vandaag de dag nog steeds. Om het karakteristieke heidelandschap meer ruimte te geven worden hier en daar delen van bossen in het gebied gekapt. Het gebied bevat relatief weinig wateren en is vanwege de stuwwal voor Nederlandse begrippen erg heuvelachtig. In het gebied bevinden zich fiets- en wandelpaden en worden er huifkartochten georganiseerd voor toeristen. Daarnaast liggen om het gebied veel recreatieve voorzieningen zoals campings en hotels. De infrastructuur die hier bij komt kijken is ook goed vertegenwoordigd met enkele autowegen aan de rand van het park en één dwars door het midden van het park heen.

Nationaal Park Veluwezoom

Het Nationaal Park Veluwezoom ligt in zijn geheel in de provincie Gelderland en was in 1930 het eerste Nationale Park in Nederland. Het park beslaat een oppervlakte van 50 vierkante kilometer. De Veluwezoom wordt gekenmerkt door een divers bebost gebied met hier en daar heidegronden. Het gebied is niet voorzien van veel natte natuur. Het grote bosgebied maakt het park uitstekend geschikt voor grote zoogdieren als het damhert en edelhert. Ook wilde zwijnen en reeën komen in grote getale voor. Er lopen relatief weinig wegen door het park maar er zijn wel veel fiets- en voetpaden aanwezig om aan de behoefte van het grote aantal jaarlijkse toeristen te voorzien.

Nationaal Park de Hoge Veluwe

Het Nationaal Park de Hoge Veluwe ligt, net als de Veluwezoom, in zijn geheel in de provincie Gelderland. Het park is 54 vierkante kilometer groot en is onderdeel van de Veluwe, het grootste laagland natuurterrein in Noordwest Europa. Het park bestaat voor het grootste deel uit bos, behoudens een ontbost gebied in het midden, waar ruimte is gemaakt voor de vrije werking van stuifzanden. Verder zijn er diverse heidevelden en is er een waterrijk gebied met verschillende vennen te vinden. Net als op de Veluwezoom is vanwege het beschutte bosgebied een divers scala aan grote zoogdieren te vinden. Om deze populaties in stand te houden vindt er jacht plaats. De Hoge Veluwe is als enige Nationale Park omheind met hekwerk en vraagt een entreeprijs aan bezoekers. Hekken zijn in de loop van tijd grotendeels weer verlaagd om grote hertensoorten en reeën de kans te geven zich verder te verspreiden over de gehele Veluwe. Toeristen worden dus toegelaten na betaling en er zijn een groot aantal rijksmonumenten te bezichtigen in het park, die goed verbonden zijn door paden. In het gebied zelf zijn geen auto(snel)wegen te vinden maar het wordt wel omringd door diverse provinciale en rijkswegen.

Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug

Het Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug ligt in de provincie Utrecht en is na de Veluwe (in zijn geheel) het grootste bosgebied in Nederland. Het park heeft een oppervlakte van 60 vierkante kilometer. In het park is, net als bij de Sallandse Heuvelrug, een stuwwal te vinden. Daarnaast maken vooral heidevelden, stuifzanden en de uiterwaarden van de Rijn onderdeel uit van het park. In het gebied komen veel (rijks)wegen en andere vormen van infrastructuur voor. Sinds het eind van de 20e eeuw is er begonnen aan het aanleggen van verschillende ecoducten en faunapassages om de versnipperde gebieden beter met elkaar te verbinden. Uiteindelijk moet er zo meer ruimte komen voor grotere zoogdieren zoals het damhert en everzwijn. Daarnaast is het park erg in trek voor recreatieve doeleinden met meer dan één miljoen bezoekers op jaarlijkse basis. Ondanks dit hoge aantal zijn er diverse gebieden waar de rust wordt bewaakt voor de dieren in het gebied.

Nationaal Park Duinen van Texel

Het Nationaal Park Duinen van Texel bevindt zich op de Westkant van het Waddeneiland Texel. Het gebied bestrijkt een oppervlakte van 43 vierkante kilometer. Het park karakteriseert zich door een typische eilandencultuur. Duinen, heide en strand (en de Noordzee) zijn de meest voorkomende landschappen in het gebied. De dieren die in het gebied voorkomen zijn daarom ook uniek ten opzichte van andere Nationale Parken. De zeehond, witsnuitdolfijn en andere grote zeezoogdieren worden regelmatig waargenomen. Qua infrastructuur bestaat het park louter uit populaire wandel- en fietspaden. Sommige daarvan zijn, vanwege het grote aantal broedvogels, gesloten tijdens het broedseizoen.

Nationaal Park Zuid-Kennemerland

Het Nationaal Park Zuid-Kennemerland ligt in de provincie Noord-Holland, aan de westkust langs de Noordzee. Het park is ongeveer 38 vierkante kilometer groot. Het park kent een divers landschap met duinen, heide, vijvers en enkele bossen. Er zijn naast natuurlijke bewoners zoals het damhert ook enkele grote grazer geïntroduceerd in het gebied. Naast de vaker voorkomende kunstmatig ingezette Schotse Hooglanders komen er ook wisenten, of Europese bizonen voor. Deze zijn losgelaten in een gebied wat niet toegankelijk is voor bezoekers. Door het park loopt verder één grote autoweg richting het strand, naast de vele fiets- en wandelpaden die het gebied rijk is.

Nationaal Park Oosterschelde

Het Nationaal Park Oosterschelde bevindt zich in Zeeland en is het grootste Nationale Park van Nederland met een oppervlakte van 370 vierkante kilometer. Het park bestaat enkel uit (zowel zoet als zout) water en is erg in trek bij duikers. Er komen veel soorten vogels voor, naast zeehonden en bruinvissen.

Nationaal Park de Biesbosch

Het Nationaal Park de Biesbosch bevindt zich op de grens tussen de provincies Zuid-Holland en Brabant. Het gebied heeft een oppervlakte van 90 vierkante kilometer. Het gebied is zeer waterrijk en bestaat daarnaast uit de vele wilgenvloedbossen. Bevers zijn uniek in de Biesbosch en er is een plan om ook otters weer de ruimte te geven. Op de grotere polders grazen Schotse Hooglanders en in de wilgenvloedbossen komen reeën voor. De natuur in de Biesbosch heeft weinig te duchten van infrastructuur, aangezien er maar één weg door het gebied loopt. Wel is er veel toerisme en is met name de watersport in het gebied erg populair.

Grenspark de Zoom-Kalmthoutse Heide

Het Grenspark de Zoom-Kalmthoutse Heide ligt voor op de grens van de provincie Noord-Brabant en België. Het gebied is ongeveer 38 vierkante kilometer groot. De meest voorkomende landschappen zijn bos, heide, stuifduinen en veel vennen. Er komen veel verschillende diersoorten voor en er loopt maar één weg door het park. Met name de Belgische zijde is populair bij bezoekers. De Nederlandse kant is een stuk rustiger alhoewel men inspeelt op een hoger bezoekersaantal.

Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen

Het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen ligt in de provincie Noord-Brabant en is iets meer dan 40 vierkante kilometer groot. Het gebied kent een ruime variatie aan verschillende landschappen, waaronder zandverstuivingen en naaldbos, maar ook natte weilanden en moerasgebieden. Het gebied heeft weinig te duchten van infrastructuur maar wordt wel ingesloten door de toenemende bebouwing in de omgeving. Daardoor komt het gebied steeds verder afgelegen te liggen. Recreatie spitst zich met name op dagverblijven met de vele fiets- en wandelpaden.

Nationaal Park de Groote Peel

Het Nationaal Park de Groote Peel ligt op de grens tussen de provincies Noord-Brabant en Limburg en is qua oppervlakte met amper 15 vierkante kilometer het kleinste Nationale Park in Nederland. Het gebied is erg waterrijk en herbergt een groot en divers aantal vogels. De Groote Peel heeft weinig te duchten van infrastructurele barrières en in het gebied zijn 3 wandelroutes te vinden. Het gebied wordt daarnaast omringd door landbouwgebied.

Nationaal Park de Maasduinen

Het Nationaal Park de Maasduinen ligt in zijn geheel in de provincie Limburg, aan de noordelijke kant. Het park heeft een oppervlakte van rond de 45 vierkante kilometer en is grotendeels beïnvloed door het water. Het landschap kenmerkt zich daardoor als een rivierduingordel. De heidegrond die het grootste gedeelte van het park bestrijkt wordt kort gehouden door klein gedomesticeerd vee zoals landgeiten, om successie van bebossing tegen te gaan. Doordat het park de oude loop van de Rijn volgt is het langgerekt en smal: 20 kilometer lang en 2 tot 3 kilometer breed. Hierdoor is het park met name aantrekkelijk voor velerlei soorten vogels. Om het park lopen wegen parallel aan de oude rivierloop maar niet door het park zelf. De twee grote autowegen aan de noord- en zuidkant omsluiten het gebied. De ecoducten die rond het gebied liggen hebben ervoor gezorgd dat de bever

inmiddels succesvol is teruggekeerd. Voor recreatie zijn verschillende fiets- wandel- en mountainbikepaden aangelegd.

Nationaal Park de Meinweg

Het Nationaal Park de Meinweg ligt in de provincie Limburg en is aan drie kanten omsloten door de Duitse grens. Het park heeft een oppervlakte van 18 kilometer en heeft een voor Nederland uniek terrassenlandschap. Het is een zeer waterrijk gebied met verschillende beken en vennen. Daarnaast zijn er verschillende bossen en veel droge en natte heide. Er lopen geen auto(snel)wegen door het gebied maar wel een spoorlijn. Aan de randen van het park zijn wegen wel een kunstmatige barrière. Verder is er een bezoekerscentrum aan de rand van het park waar mensen informatie kunnen ophalen. Onder andere voor de wandelpaden die het gebied rijk is.

Bijlage 2: vragenlijst mr. dr. A. Trouwborst

Geachte mr. dr. A. Trouwborst,

Onderstaand enkele vragen waarop u mij wellicht van nieuwe inzichten kan voorzien voor het verder ontwikkelen van mijn resultatensectie. Bij voorbaat dank voor uw tijd.

Omdat u aangegeven heeft dat u zich meer beweegt op het internationaal en EU-vlak heb ik geprobeerd enkele vragen te formuleren die (in mijn ogen uiteraard) een beroep doen op uw expertise. Mochten er vragen zijn die daar juist niet aan voldoen mag u ze gerust links laten liggen. Ik weet niet wat voor u het handigst is voor het beantwoorden van de vragen, maar wat mij betreft typt u uw antwoorden gewoon onder mijn vragen. Dan red ik mij daar wel mee.

1. Met verwildering in Europa wordt via de organisatie *Rewilding Europe* ingezet op voormalige (kleinschalige) landbouwgebieden. Zonder menselijk ingrijpen blijven deze achtergelaten gebieden achter in ontwikkeling van robuuste natuur.

- Wordt er in het EU-beleid concreet ingezet op de ontwikkeling van dergelijke gebieden?
- Is er in de meest welvarende landen, waar de bevolkingsdichtheid vaak hoger ligt, ruimte voor EU-beleid met betrekking tot verwildering?

2. Het EU-beleid kan tegenstrijdig zijn wat betreft het verstrekken van subsidies. Zo zijn *agri-environmental schemes* gefocust op het behoud van kleinschalige (onrendabele) landbouw, terwijl ook veel subsidie gaat naar bescherming van bomen, planten, vogelbroedplaatsen en 'groot wild'.

- Is het huidige EU-beleid effectief voor het stimuleren van verwildering/natuurontwikkeling? Zo ja: waarom? Zo nee: wat zou er veranderd moeten worden?
- Welke rol spelen lokale belangen binnen het EU-beleid: wegen deze zwaarder dan natuurontwikkeling op hogere schaalniveaus?

3. Landen worden door middel van de maatstaven van Natura 2000 getoetst aan de voorwaarden waaraan zij moeten voldoen wat betreft natuurbescherming en ontwikkeling.

- Heeft Natura 2000 aantoonbaar effect gehad voor natuurontwikkeling binnen de EU? (of zijn er andere factoren, zoals veranderende industrie en de maatschappelijke focus op duurzaamheid, die zwaarder wegen in deze ontwikkeling)
- Wat zijn de consequenties wanneer landen zich niet houden aan de regels van Natura 2000 (door bijvoorbeeld jacht/stroperij)?

4. De natuurontwikkeling in Europa maakt zijn 'comeback' sinds het dieptepunt in de zeventiger jaren van de vorige eeuw. In veel delen van Europa is de situatie verbeterd, zij het nog steeds fragiel.

- Wat zijn de verwachtingen met betrekking tot de verdere toekomst: zet deze lijn zich voort?
- Op welk vlak valt de grootste winst te behalen binnen de EU voor verdere (betere) natuurontwikkeling?

5. In veel gebieden in Europa keren de wolf en de eland (naast ander 'groot wild') terug in gebieden waar ze voorheen ook voorkwamen. Enerzijds door uitbreiding van het natuurlijk leefgebied, anderzijds door (her)introductie.

- Is er in het EU-beleid regelgeving voor het initiëren van herintroductie?
- Welke van de twee processen is het meest effectief in het kader van verwildering?
- Wordt het terugbrengen van 'groot wild' gebruikt als indicator voor de status van het betreffende natuurgebied (wij hebben de wolf, dus onze natuur is 'sterk en robuust')?

6. Zoals u weet is mijn onderzoek gebaseerd op de casestudy Nationaal Park De Hoge Veluwe. De Nederlandse context is in grote lijnen afhankelijk van de overkoepelende Natura 2000-wetgeving.

- Zijn er specifieke aspecten waar De Hoge Veluwe op zou moeten letten bij een herintroductie van de wolf en/of eland met betrekking tot EU-wet en regelgeving?
- Is het huidige EU-beleid geschikt genoeg voor het stimuleren van herintroducties van dit kaliber?

Tot slot ben ik erg benieuwd naar uw mening als het specifiek gaat om het herintroduceren van de wolf en de eland in Nederland.

- Denkt u dat één van beide dieren zich binnenkort weer permanent vestigt in Nederland?
- Zou dit dan door de uitbreiding van het leefgebied komen (wolf) of door herintroductie (eland en wolf)?
- Zou dit een goede zaak zijn voor de Nederlandse natuur of zijn we bezig met het creëren van een dierentuin met één grote kooi?

Hartelijk dank voor het beantwoorden van mijn vragen. Mocht u interesse hebben kan ik u t.z.t. het eindresultaat toesturen. Mocht u verder nog op- of aanmerkingen hebben dan hoor ik dat uiteraard graag. Dit geldt ook met betrekking tot de anonimiteit van de vragenlijst. Mag ik uw antwoorden als citaten gebruiken in mijn onderzoek en mag ik uw naam daarbij vermelden of wenst u liever anoniem te blijven?

Graag hoor ik van u,

Vriendelijke groet,

Eppie Silvius

Bijlage 3: vragenlijst J.R.K. Leidekker

Geachte ing. J.R.K. Leidekker

Onderstaand enkele vragen waarop u mij wellicht van nieuwe inzichten kan voorzien voor het verder ontwikkelen van mijn resultatensectie. Bij voorbaat dank voor uw tijd.

Omdat u als hoofd bedrijfsvoering van SNPDRV unieke informatie en kennis heeft over mijn casestudie probeer ik zo specifiek mogelijk mijn vragen te formuleren. Mochten er vragen zijn waar u geen antwoord op kunt geven, schroom dan niet deze over te slaan. De vragenlijst bevat 4 onderdelen met subvragen. De eerste 2 zijn gericht op de wet- en regelgeving waar het park mee van doen heeft, de andere meer op de fysieke aspecten in het park.

Ik weet niet wat voor u het handigst is voor het beantwoorden van de vragen, maar wat mij betreft typt u uw antwoorden gewoon onder mijn vragen. Dan red ik mij daar wel mee. Alvast hartelijk dank voor uw medewerking!

Nogmaals ter verduidelijking: Verwildering ('Rewilding Europe') zet zich in om achtergelaten (landbouw)gebieden om te vormen in robuuste natuur. Om dit beeldende kracht bij te zetten maken ze gebruik van grote, iconische zoogdieren. Omdat in Nederland nauwelijks sprake is van achtergelaten gebieden, maar er wel een enorme vooruitgang van natuurontwikkeling plaatsvindt sinds de jaren '70 van de vorige eeuw, is er wellicht weer ruimte voor deze unieke dieren. Mijn onderzoek is gefocust op het terugbrengen van de Europese grijze wolf en de Euraziatische eland in Nederland in het wild. Nationaal Park De Hoge Veluwe lijkt daarbij te voldoen aan de fysieke voorwaarden (o.a. voedsel, territorium, etc.), maar de institutionele voorwaarden zijn daarbij minstens net zo belangrijk. De volgende vragen zullen zowel fysieke als institutionele aspecten benadrukken.

1. Stelt u zich voor, er is een concreet plan om de wolf en/of de eland terug te brengen in uw park. De fysieke voorwaarden in uw park zijn daarbij geschikt om (een van) beide dieren te huisvesten.

- Met welke wet- en regelgeving moet specifiek rekening worden gehouden wanneer een voormalig inheemse diersoort kunstmatig terug wordt gebracht in het Park? (Zoals ook bij de korhoen het geval was)
- Is er een verschil qua wet- en regelgeving bij een herintroductie van een voor Nederland inheemse (korhoen), voormalig inheemse (wolf/eland) of uitheemse (moeflon) diersoort?
- Welke partijen zijn er gemoeid bij een dergelijke herintroductie?
- Heeft het Park vanwege haar eigendomsrecht daarin meer zeggenschap (t.o.v. andere Nationale Parken)?
- In hoeverre heeft het lokale niveau (de omgeving) invloed op een dergelijke herintroductie?

2. De regelgeving van de EU (Natura 2000) lijkt in veel gevallen soepeler te werken dan de Wet Natuurbescherming op nationaal niveau.

- Leveren de verschillende inpassingen van de wetgeving (EU vs. nationaal en provinciaal niveau) belemmeringen op bij een herintroductie?

3. Met name de wolf is de laatste tijd, vooral sinds een enkeling in maart de grens over stak, een hot item in Nederland.

- Is er in het park nagedacht over een terugkeer van de wolf en/of de eland?
- Staat het park open voor een natuurlijke terugkomst (op eigen kracht) van de wolf en/of de eland?
- Wat zijn de voor- en nadelen van een herintroductie van dergelijke zoogdieren voor het park (hogere entreegelden/meer bezoekers/confrontaties met dieren)?

4. De wolf heeft bewezen de robuustheid van de natuur te versterken (in bijvoorbeeld Yellowstone Park) en de eland heeft met zijn unieke reikwijdte een rol als 'hoogsnoeier'. In het park wordt een vorm van actief beheer toegepast om de unieke landschappen die De Hoge Veluwe rijk is te behouden.

- Zouden beide dieren binnen het kader van actief beheer geschikt zijn voor herintroductie of worden ze dan juist als belemmerende diersoorten gezien?
- Wordt de wolf gezien als vijand van de traditionele jacht in het park (als alternatief voor handhaving van de wildstand)?

Tot slot ben ik erg benieuwd naar uw mening wat betreft het terugbrengen van de wolf en de eland in de natuur in Nederland. Vindt u dit verstandig? Zou u dit graag in het NPDHV willen? Zouden beide dieren vrij baan moeten hebben in Nederland of is juist de rasterconstructie dé oplossing om confrontaties tegen te gaan? Ziet u dan het NPDHV als onderdeel van de Ecologische HoofdStructuur, of juist meer als een soort superdierentuin met één grote kooi?

Hartelijk dank voor het beantwoorden van mijn vragen. Mocht u interesse hebben kan ik u t.z.t. het eindresultaat toesturen. Mocht u verder nog op- of aanmerkingen hebben dan hoor ik dat uiteraard graag. Dit geldt ook met betrekking tot de anonimiteit van de vragenlijst. Mag ik uw antwoorden als citaten gebruiken in mijn onderzoek en mag ik uw naam daarbij vermelden of wenst u liever anoniem te blijven? Uw gegeven antwoorden worden sowieso vertrouwelijk verwerkt in het verdere verloop van mijn onderzoek.

Vriendelijke groet,

Eppie Silvius

N.B. Na het lezen van de vragenlijst leek het ing. J.R.K. Leidekker een beter idee om het interview op locatie af te nemen. De basis voor dit interview bestaat uit bovenstaande vragen, echter is de schriftelijke insteek van de vragenlijst enigszins afwijkend in het uiteindelijke transcript (bijlage 6).

Bijlage 4: schriftelijk interview mr. dr. A. Trouwborst

Blauwgedrukt, de respondent: mr. dr. Arie Trouwborst, hoofddocent milieurecht UvA
Zwartgedrukt, de interviewer: Eppie Silvius, student RUG
Datum: 23 november, 2015
Wijze: Schriftelijk

1. Met verwildering in Europa wordt via de organisatie *Rewilding Europe* ingezet op voormalige (kleinschalige) landbouwgebieden. Zonder menselijk ingrijpen blijven deze achtergelaten gebieden achter in ontwikkeling van robuuste natuur.

- Wordt er in het EU-beleid concreet ingezet op de ontwikkeling van dergelijke gebieden? 'Rewilding' en de bescherming of het bevorderen van 'wildernis' zijn geen expliciete doelen van de belangrijkste EU-natuurbeschermingsinstrumenten, de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR). De VHR zijn gericht op het beschermen van bepaalde soorten en van bepaalde habitattypen. Het beschermen daarvan kan positief uitpakken voor 'rewilding', maar het kan ook andersom zijn (namelijk dat bepaalde gebieden volgens de VHR juist op een bepaalde manier beheerd moeten worden vanwege een bepaalde semi-natuurlijk habitattypen). Om ervoor te zorgen dat er bij de toepassing van dit juridische kader toch ruimte en aandacht kan zijn voor wilderniswaarden zoals ongereptheid, is er in opdracht van de Europese Commissie een 'guidance document' over dit onderwerp ontwikkeld. Dit is een niet-bindend document, dat echter wel een rol kan spelen bij de toepassing van de bindende VHR. Voor het document en voor meer informatie over de wisselwerking tussen de VHR en wildernis/'rewilding', zie de betreffende pagina's van de Europese Commissie: http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/wilderness/index_en.htm

3. Landen worden door middel van de maatstaven van Natura 2000 getoetst aan de voorwaarden waaraan zij moeten voldoen wat betreft natuurbescherming en ontwikkeling.

- Heeft Natura 2000 aantoonbaar effect gehad voor natuurontwikkeling binnen de EU? (of zijn er andere factoren, zoals veranderende industrie en de maatschappelijke focus op duurzaamheid, die zwaarder wegen in deze ontwikkeling)
Jazeker. Zie bijvoorbeeld paragraaf 4 van het rapport 'Zijn de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn Fit?', dat ik bij mijn begeleidende email zal voegen.
- Wat zijn de consequenties wanneer landen zich niet houden aan de regels van Natura 2000 (door bijvoorbeeld jacht/stroperij)?
Dat kan leiden tot uiteenlopende gevolgen. Eén van de mogelijke gevolgen in laatste instantie is veroordeling van de betreffende lidstaat door het EU-Hof van Justitie tot het betalen van een hoge boete. Deze stok achter de deur is één van de redenen waarom de VHR relatief effectief zijn.

5. In veel gebieden in Europa keren de wolf en de eland (naast ander 'groot wild') terug in gebieden waar ze voorheen ook voorkwamen. Enerzijds door uitbreiding van het natuurlijk leefgebied, anderzijds door (her)introductie.

- Is er in het EU-beleid regelgeving voor het initiëren van herintroductie?

Zie hiervoor met name de specifieke bepaling over herintroductie in artikel 22 van de Habitatrichtlijn. Die luidt als volgt:

“Bij de uitvoering van deze richtlijn dienen de Lid-Staten [...] na te gaan of herintroductie van de inheemse soorten van bijlage IV wenselijk is, wanneer die kan bijdragen tot de instandhouding van die soorten, op voorwaarde dat een onderzoek, waarbij ook rekening wordt gehouden met de ter zake in andere Lid-Staten of elders opgedane ervaring, heeft uitgewezen dat die herintroductie een doeltreffende bijdrage is tot het herstel van een gunstige staat van instandhouding voor die soorten en eerst na passende raadpleging van de belanghebbenden plaatsvindt.”

De wolf staat in bijlage IV, de eland niet.

6. Zoals u weet is mijn onderzoek gebaseerd op de casestudy Nationaal Park De Hoge Veluwe. De Nederlandse context is in grote lijnen afhankelijk van de overkoepelende Natura 2000-wetgeving.

- Zijn er specifieke aspecten waar De Hoge Veluwe op zou moeten letten bij een herintroductie van de wolf en/of eland met betrekking tot EU-wet en regelgeving? Herintroductie van de wolf is sowieso niet aan de orde, nu de soort op eigen kracht bezig is aan een terugkeer. De eland is niet specifiek onderwerp van EU-recht.

Tot slot ben ik erg benieuwd naar uw mening als het specifiek gaat om het herintroduceren van de wolf en de eland in Nederland.

- Denkt u dat één van beide dieren zich binnenkort weer permanent vestigt in Nederland? Ik ben bioloog, maar van de wolf lijkt het mij op basis van de literatuur hierover zeer waarschijnlijk dat hij zich op termijn weer permanent vestigt in Nederland. Voor de eland zal het langer duren voor hij op eigen kracht in de buurt is, maar Nederland bevat waarschijnlijk best wat geschikte habitat voor de eland.
- Zou dit een goede zaak zijn voor de Nederlandse natuur of zijn we bezig met het creëren van een dierentuin met één grote kooi? Dat is, denk ik, een kwestie van ieders eigen kijk op de situatie, en ieders eigen voorkeur.

N.B.: mr. dr. A. Trouwborst heeft op een gedeelte van de vragen antwoord gegeven en het onderzoeksrapport 'zijn de Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn fit?' bijgevoegd. De vragen die na het lezen van het onderzoek nog niet beantwoord waren, vormden de basis voor het telefonisch interview met prof. C.J. Bastmeijer. Het transcript van dit interview is te vinden in bijlage 5.

Bijlage 5: Transcript telefonisch interview Kees Bastmeijer

R – Respondent: prof. dr. Kees Bastmeijer, hoogleraar natuurbeschermingsrecht UvA
I – Interviewer: Eppie Silvijs, student RUG
Datum: 30 november 2015
Wijze: Telefonisch

I: Is er een verschil in wetgeving tussen het herintroduceren van de wolf en de natuurlijke gang van zaken waarin de wolf en/of eland zelf naar Nederland komt?

R: Voor natuurlijke rekolonisatie van natuurgebieden is het een vrij heldere zaak. Dat betekent dat als die wolf uit zichzelf komt zegt de Europese Commissie ook dat een dier die als het ware zelf zijn leefgebied uitbreidt, dat het nieuwe leefgebied ook moet worden beschouwd als zijn leefgebied in de zin van de habitatrichtlijnen. Want dan heb je het woord verspreidingsgebied en die discussie zou relevant kunnen zijn, die hebben we ook gehad met het ministerie (van Economische Zaken): wat is nou een natuurlijk verspreidingsgebied? Als je hem zeg maar niet introduceert maar hij loopt zelf, kiest zelf voor een groter gebied, dan zegt de commissie dat dat zijn natuurlijke verspreidingsgebied is. Dat vind ik een hele logische want als je dat zou ontkennen, wat wel geprobeerd is bij het ministerie, dan zou je geen recht doen aan het concept van het herstel van de habitatrichtlijn, wat ook echt uitgaat van het herstel van populaties. Die populaties van wolven hebben ook altijd hier geleefd en door het tegengaan van jacht en andere aspecten vindt hij nu weer zijn weg terug naar oude gebieden en ook al is dat heel lang geleden, eerder hebben we dat nou eenmaal niet mogelijk gemaakt door de grote jacht enzovoorts. Als je dan de nieuwe gebieden die hij weer opzoekt, of de oude gebieden die hij weer opnieuw opzoekt niet zou aanmerken als een verspreidingsgebied, dan zou hij daarmee dus niet beschermd zijn en daarmee kan hij nooit tot herstel komen. Ik vind dat de uitleg van de Europese Commissie zeer terecht is, maar dat is iets anders dan de vraag: komt hij er voor in de zin van Natura 2000 gebieden, die je dan moet gaan aanwijzen. Als hij bijvoorbeeld zou kunnen leven op die Veluwe en hij komt daar op een gegeven moment terecht, moet je dan ook die Veluwe direct aanwijzen? Als hij een poot over de grens zet is hij in ieder geval beschermd, maar of hij dan meteen recht heeft op aanwijzing van Natura 2000-gebieden, daar is ook een discussie over. Ik vind vanuit het hersteloogpunt dat je een niet al te hoge lat moet leggen. Dus op de vraag in de zin of hij nou meteen voorkomt in bijlage drie van de habitatrichtlijnen en dat je dus meteen gebieden moet gaan aanwijzen...maar daar is wel wat voor te zeggen. Als je, zeg maar, door dat gebiedsbescherming, naast soortbescherming, wat meer op het individu ziet, maar ook gebiedsbescherming nodig vindt om dat herstel te stimuleren, ja, dan kun je wel degelijk aanknopingspunten in de richtlijn vinden om dat te doen. De Nederlandse overheid ziet dat anders. Die zegt: een soort komt pas voor in de zin van gebiedenbeschermingsrecht als deze tien jaar, vanaf de eerste natuurlijke voortplanting, ergens voorkomt. Nou, dat is een hele hoge lat en dat gebruiken ze eigenlijk voor zowel geïntroduceerde als voor soorten die opnieuw Nederland bezoeken. En dat is de vraag of dat wel een geschikte maatstaf is voor al die categorieën omdat je ook wel vanuit een hersteloogpunt zou kunnen zeggen dat je eerder die gebieden moet gaan aanwijzen. Dit is even voor de wolf die zelf komt. Als we dan kijken naar: maakt het uit als hij geïntroduceerd wordt? Nou, voor dat criterium gebieden aanwijzen, daar maakt het ministerie geen onderscheid. De otter is bijvoorbeeld geïntroduceerd in de Wieden-Weerribben en daar zegt het ministerie nu nog steeds: we gaan pas aan gebiedenbeschermingsrecht doen, dus we gaan de Wieden-Weerribben pas opnemen als doelstelling voor de otter, als er minimaal 10 jaar na de eerste natuurlijke voortplanting de otter

voorkomt en dat is niet de eerste voortplanting van de uitgezette dieren want die zijn niet-natuurlijk. En daarmee kom je ongeveer op nu uit, 2014/15. Nu is die 10 jaar zo'n beetje voorbij en ze moeten eigenlijk nu dat gebied gaan aanwijzen. Ik ben zeer benieuwd of ze daar mee bezig zijn. Voor soorten die zelf terugkomen of geïntroduceerd worden gebruikt het ministerie eenzelfde criterium: 10 jaar in Nederland voortplantend. En dan mag er best een jaar tussen zijn waarin ze niet voortplanten maar ik vind dat nogmaals een veel te hoge grens. Ik kan me wel voorstellen dat je 'm voor herintroductie wel stelt, maar voor met name dieren die vanuit zichzelf naar Nederland komen vind ik dat die lat voor gebiedenbescherming te hoog ligt. Nou, soortenbescherming, dat is dus een ander spoor. Want als hij uit zichzelf komt, is hij meteen beschermd. Is hij ook beschermd als hij uitgezet wordt: ik denk dat als je voldoet aan de criteria zoals genoemd bij het artikel van herintroductie, dan is je inzet om hem terug in de natuur te krijgen, als hij dan een beschermde status heeft Europees/internationaal, zou ik denken dat het gewoon een beschermde soort is omdat als je dat ontkent, dan maak je eigenlijk die herintroductie niet goed mogelijk. Dus ik zou zeggen dat dat niet veel uitmaakt op de vraag of het een beschermde soort betreft.

I: Zit er dan nog een verschil in de otter en de wolf? Omdat de wolf wellicht een bedreiging voor de mens kan vormen?

R: Dat mag voor de juridische discussie niet uitmaken. Dat is de vraag: is het een beschermde soort. Dat maakt voor het soortenbeschermingspoor of het gebiedsbeschermingspoor niet uit. Het is wel zo dat mensen daar misschien meer verzet tegen plegen en meer moeite mee hebben vanuit de agrarische sector bijvoorbeeld maar dat moet je dan met elkaar bespreken en dan zul je zien dat als je die discussie ingaat dat er een heel rijk debat is over preventiemaatregelen, compensatiemaatregelen, richtlijnen voor problemen om tegen op te treden. Er is veel ruimte om in het belang van bescherming van flora en fauna, of ter voorkoming van belangrijke landbouwschade op te treden tegen schadelijke soorten, maar er gelden Europees wel een aantal voorwaarden en die voorwaarden maken het moeilijk om zo'n nieuwe soort, die echt aan herstel bezig is zomaar te schieten. Want dan kun je heel makkelijk in de knoop komen met de eis dat je de gunstige staat van die standhouding niet mag aantasten. Maar goed, dat zijn hele moeilijke juridische details, maar ik denk dat het voor de juridische discussie helemaal niks uitmaakt of het een libellesoort is of een wolf. Maar het maakt wel uit of hij Europees of internationaal een status heeft. Dus ja, een wolf of een eland: ik weet dat de wolf in bijlage 2 en 4 staat van de habitatrichtlijn. Dus je moet zowel soort- als gebiedsbescherming toepassen. Maar wat de eland betreft: ik weet niet of hij ooit hier is voorgekomen?

I: Ja, dat wel. Maar bijna 1000 jaar terug.

R: Oke, dat is interessant. Dan wordt het een leuke discussie. Kijk, als je hem hier zou loslaten, bij de wolf is dat helder want dat is zo'n 150 jaar terug, die heeft hier voorgekomen en heeft een beschermde status in heel Europa, als die eland nergens op staat, dan zou je internationaal-Europees geen directe verplichting hebben om te beschermen, tenzij je een verhaal hebt dat je onder het biodiversiteitsverdrag populaties moet laten herstellen, maar een echte Rode Lijst-soort is het denk ik niet. Dus ik denk dat hij het goed doet. Ik denk ook niet dat je kunt zeggen dat een extra populatie zuidelijker dan de Scandinavische landen nodig is vanuit het metapopulatiebeheer, dus dat wordt een beetje moeilijk. Dan krijg je meer de nationaal rechterlijke discussie, want die discussie over de wolf wordt echt gevoerd in conventies en Europese richtlijnen. Als de eland nergens opstaat, dan

krijg je een beetje hetzelfde verhaal als bij ons het wild zwijn. Het wild zwijn is duidelijk een in het wild voortkomend Nederlands zoogdier, onder artikel 4 van de flora- en faunawet wordt hij beschermd, maar bij de eland, als hij hier helemaal niet voorkomt en ooit wel voorgekomen heeft, dan is het een beetje de vraag. Kijk, als hij hier uit zichzelf komt, dan denk ik ook weer dat je zou moeten zeggen, hoewel het Europese recht dan niet van toepassing is, ligt het ecologisch wel voor de hand zijn verspreidingsgebied als het ware door hemzelf te laten bepalen. Dus dan zou je kunnen zeggen: hij komt hier voor dus in het huidige artikel 4 van de flora- en faunawet is het dan een beschermd dier. Want daarin staat: alle van nature in het wild voorkomende zoogdieren. Als hij zelf hier komt, dan valt hij hieronder. Als je hem uitzet, dan is dat wel een ander verhaal. Ik denk dat je dan ook daar, anders dan die Europese verdragssoorten, zou je dan de discussie kunnen voeren of dat dan nou wel een in het wild voortkomende soort is. Dat is ruis. Dan zou je kunnen zeggen: als het met de intentie gebeurt om het een wilde soort te laten zijn, dan is het zo, maar je kunt ook zeggen: hij heeft geen Europees-internationaal beschermingsrecht dus het hoeft niet en dan heb je misschien wel ruimte om te zeggen dat je eerst moet wachten tot hij aanslaat. Zoals hij dat in het gebiedenbeschermingsrecht ook doet. Daar zit denk ik wat ruis.

I: Hebben lokale belanghebbenden dan vrij spel om elanden in hun park te importeren?

R: Nee, niet zomaar. Want ze zullen dan, uit mijn hoofd gezegd, artikel 14 van de flora- en faunawet aan moeten houden: het uitzetten van dieren in het wild is vergunningsplichtig. Dus ze zullen dan een goedkeuring van het ministerie van Economische Zaken, die over natuur in Nederland gaat, afwachten om akkoord te geven. Dat is afhankelijk van het beleid van het ministerie of ze dat zullen doen. Volgens mij is de laatste jaren het beleid dat ze heel terughoudend zijn in herintroductie, omdat we er meer in geloven dat dieren zelf hun weg vinden. Die discussie is destijds geweest met de zeearend. Deze werd niet geïntroduceerd maar kwam uiteindelijk vanzelf op eigen kracht. Dat is de voornaamste reden om niet te introduceren: je moet toch eerst de omstandigheden goedmaken en als die goed zijn, dan komt hij vanzelf. Het argument voor herintroductie is dat dat niet altijd zomaar gezegd is en dat je soms dieren een handje moet helpen om over barrières heen te komen en dat kun je doen door toch actieve herintroductie, zoals we dat met de otter en de bever ook gedaan hebben. En nog iets: mag je dat dan zomaar doen? Het is vergunningsplichtig maar interessant is dat je ook moet kijken: zo'n introductie van zo'n soort, kan dat kwalijke gevolgen hebben voor andere soorten. Stel dat je dat doet op de Veluwe, wat natura 2000-gebied is, dan zul je eigenlijk, omdat het dan toch een soort plan of project is, toch moeten kijken of die activiteit dan mogelijk significante negatieve effecten gaat hebben voor de Natura 2000-Doelen van dat gebied. Stel dat die eland bekend staat om het wegdrücken van een bepaalde soort of zoveel vegetatie-effecten zal hebben dat een bepaald habitatype onder druk komt te staan, dan moet je daar ook naar kijken. Dat zal moeten blijken uit onderzoek en dat is wel een verschil tussen 'komt hij vanzelf' en herintroduceer je hem: ik denk dat als hij vanzelf komt, dan is dat duidelijk geen plan of project in de zin van de habitatrichtlijn en dan heb je denk ik wel wat ruimte als lidstaat om te zeggen: ja, dat beestje gaan wij niet actief wegschieten. Het is geen exoot. Hij verlegt zijn verspreidingsgebied en daar gaat op een gegeven moment een nieuwe balans ontstaan. Maar als hij ten koste gaat van een soort, ik denk dat daar wel degelijk ruimte voor is en dat de commissie daar wel naar wil kijken maar daar is toch wel een verschil in als je een soort introduceert in Natura 2000, dan zul je wel actief moeten kijken naar: gaat dit iets betekenen voor de instandhoudingsdoelen. Want dan zou je denk ik wel een goed ecologisch verhaal moeten hebben waarom dat toch verstandig is.

I: De wolf zou dan de kunstmatige jacht kunnen oplossen op de Hoge Veluwe. Maar wanneer ze dit zelf kunnen bepalen roept dit veel weerstand op bij de populaire jacht in het park.

R: Ja, maar daar heeft die wolf lekker niks mee van doen. Als die wolf zou komen, en die gaat daar zelf wat huishouden om het zo maar te zeggen en die zorgt dat er minder afgeschoten hoeft te worden, ja, dan gaat die wolf gewoon voor. Eigenlijk is die discussie niet relevant. De richtlijn biedt wel mogelijkheden voor beheer en schadebestrijding, op bijvoorbeeld hert en ander wild, en ook wel voor niet Europees beschermde soorten zijn er ook jachtmogelijkheden en zelfs voor Europees beschermde soorten. Maar het mag geen argument zijn dat die activiteit nu door de mens wordt bedreven, dat zal geen juridisch argument mogen zijn om de wolf weg te houden. Dat is absoluut niet aan de orde.

I: Dat zou herintroductie wel kunnen bemoeilijken.

R: Ja, nou, het zou herintroductie kunnen bemoeilijken omdat er verzet is, maar juridisch hebben zij dan geen argumenten. Juridische argumenten van: wij doen nu aan beheer en schadebestrijding en de komst van de wolf zou onze activiteiten verminderen, dat is in het debat ongetwijfeld relevant, maar juridisch zie ik geen enkel argument wat zij dan zouden kunnen hanteren uit de richtlijnen.

I: Omdat NPDPV privaat bezit is, zou het dan extern bepaald kunnen worden dat de wolf daar alsnog geïntroduceerd wordt? Omdat het Natura 2000 gebied betreft?

R: Ja. Zelfs dat zou kunnen. Ondanks dat het privé-eigendom is. Want het privé-eigendom gaat niet zover dat je er alles over te zeggen hebt en dat kun je terugvoeren op artikel 1 van het 1e protocol bij het Europees Verdrag voor de rechten van de mens. Daar staat het recht op eigendom in, dus het is ook een mensenrecht. Maar daar staat ook bij dat het recht kan worden beperkt ten behoeve van de 'public interest', als er maar een 'fair balance' wordt gerealiseerd. Dus stel dat je zegt: hij komt niet vanzelf maar ik ga hem daar introduceren want ik vind dat nodig voor de 'public interest', de biodiversiteit, de rol van de wolf in het hele ecosysteem, het streven naar een gunstige staat van instandhouding, dat is allemaal onder 'public interest' te vatten want je vult daar mee taken in onder het biodiversiteitsverdrag maar ook concreet onder de Europese richtlijnen. Dat zou een Hoge Veluwe in dit geval gewoon moeten accepteren naar mijn overtuiging, als er dan maar wel een 'fair balance' is met eigen belangen. Stel nou dat die herintroductie zou betekenen dat er heel veel inkomstenderving zou zijn omdat er veel minder jacht mogelijk is en dat wordt verkocht, dan zou je het kunnen hebben over bijvoorbeeld compensatie. Maar ik zou in dit geval eigenlijk denken dat dit een 'public interest' is die niet vereist dat je ook nog gaat compenseren. Maar dat is meer een persoonlijke inschatting. Maar ze zouden dat niet enkel op grond van eigendomsrecht kunnen tegenhouden.

I: Zou de Veluwe minder actief beheer moeten toepassen of juist niet om onderdeel te blijven van Natura 2000 gebied?

R: Die aanwijzing van gebieden vindt plaats op basis van aanwezige ecologische waarden en als die voorkomen op die relevante lijst van de richtlijnen, of dat nou de vogel- of habitatrichtlijn is, als ze daar voorkomen, dan heb je bepaalde meetmethodes om te bepalen of het gebied geschikt is om aan te wijzen. De Veluwe, dat is duidelijk dat het geschikt is om dat aan te wijzen en dat is dus aangewezen voor bepaalde soorten en habitattypes en het kan zijn, en dat is juist de discussie die

gaat over actief beheer of wildernis, laat maar gaan. Het is wel zo dat die gebieden in principe de bedoeling hebben om een bijdrage te leveren aan het realiseren van de gunstige staat van die soorten. Dus het uitgangspunt is dat je die gebieden zo beheert dat je die doelstellingen die je gesteld hebt bij de aanwijzing van de gebieden gaat halen. En die doelstellingen zullen gekoppeld zijn aan die waarden waarvoor het gebied kwalificeert. Dus wijs je gebied aan voor bepaalde soorten heide, dan zul je ook je inzet moeten plegen om de doelstelling op die heide te behalen. Dus het is in beginsel zo dat juist dat actief beheer noodzakelijk kan zijn, ook juridisch noodzakelijk kan zijn, voor het realiseren van die doelen. Maar, en daar hebben wij het vooral ook over gehad in dat stuk, is het nou zo dat je nooit iets anders mag doen dan dat keiharde actieve dure beheer voeren omdat je anders iets verliest wat er misschien zit. Daarvan zeggen wij: nou ja, er bestaat wel degelijk ruimte om iets los te laten, iets minder actief beheer te voeren, maar dan zul je ecologisch wel een goed verhaal moeten hebben waarom je die waarden dan toch op een landelijk niveau in een gunstige staat gaat krijgen. Het kan best zo zijn dat je op de Veluwe bijvoorbeeld dat actief beheer los wilt laten, omdat je processen ziet, je laat meer ruimte voor vuur bijvoorbeeld, zodat dat plaggen minder nodig is, of je laat meer ruimte voor stormen en je ruimt spullen niet op in het bos...je kunt dus wel bepaalde, meer natuurlijke processen ruimte bieden, maar dan zul je wel moeten nadenken wat dat voor die doelen zal doen. Stel dat er bepaalde soorten echt op achteruit gaan, dan zal je wel een verhaal moeten hebben waar dat elders in Nederland wordt opgevangen. Omdat je het wellicht hebt over een ecologische dynamiek die iets laat verdwijnen waarbij je op ecologische gronden ook verwacht dat dat weer terugkomt, door successie, dat soort verhalen zul je dan moeten hebben. Het is dus niet zo dat ze juridisch verplicht zijn om die processen hun ruimte te geven, in het beginsel zullen ze dat moeten doen waar de instandhoudingsdoelen voor staan en dat kan dus betekenen plaggen, maar er kan ruimte zijn om de natuur meer ruimte te geven. Meer dan men vaak aanneemt, dat is een beetje ons verhaal.

I: Is het niet zo dat als we de wolf herintroduceren op de Hoge Veluwe we een park creëren met één grote kooi?

R: Dat is een goede vraag. De Hoge Veluwe is wat dat betreft een beetje raar, omdat het een privépark is wat ook beheerd wordt door mensen die dat nogal hun ding vinden. Want ze stellen zich vaak heel sterk op als eigenaren van dat gebied die wel weten wat er goed is voor dat gebied en zo min mogelijk inmenging willen hebben van de overheid. Dat is zo'n beetje waar het heel regelmatig op lijkt. En daarmee doen ze heel veel, vind ik, tekort aan natuurbeheerders elders in het land, want ze doen net alsof ze de enige natuurbeheerder zijn en schreeuwen het van de daken dat ze het wel allemaal zonder de overheid kunnen maar op heel veel andere plekken kan dat helemaal niet. Zij nemen wel een hele bijzonder positie in. Je zou zelfs kunnen zeggen dat als dat park nou heel erg geschikt is, waarom is dat dan geschikt? Het kan juist zo geschikt zijn omdat die hekken er staan. Stel dat je zegt dat het geschikt is, en dat heeft ongetwijfeld te maken met dat het in het verleden heel goed beschermd is, maar nu moet je ze meer ruimte gaan geven...ook al is het eigendom, dan nog is het zo dat het eigendomsrecht ook hier weer geldt. Als duidelijk is dat daar soorten leven, als je een ecologisch goed verhaal hebt waarom het heel belangrijk zou zijn voor het bereiken van een gunstige staat van instandhouding dat die hekken weggaan of dat er meer plekken komen waar migratie kan plaats vinden en genetische uitwisseling, dan kunnen die mensen zich nog zo belangrijk voelen binnen de Hoge Veluwe, maar dan kan de overheid dat gewoon verplichten.

Ze zijn niet gediend van overheden of Europese beslissingen die bepalen hoe het in hun park wel niet zou moeten. Toch maken ze ook graag gebruik van die regelgeving. Over een stuk land buiten de hekken, die ze graag binnen de hekken wilden hebben, als ze dan Europees rechterlijke argumenten kunnen gebruiken waarom dat voor de staat van instandhouding van soorten binnen de hekken goed is, dan zullen ze dat ook gebruiken.

I: Is verwildering in Nederland mogelijk?

R: Het is maar de vraag of verwildering in Nederland zou werken. Als je met zijn allen zou afspreken dat het wegnemen van obstakels en het aaneensluiten van gebieden inclusief de Oostvaardersplassen met de Veluwe en alles wat daarbij zou zitten echt goed is voor een meer robuuste ecologie, inclusief grote carnivoren, want ecologisch is wel degelijk onderzocht dat carnivoren een hele grote rol in de ecosystemen, dan maakt het niet zo heel veel uit of zij privaat eigendom zijn. Het maakt uit in de zin van dat je daar goed mee moet praten, de 'fair balance' moet realiseren, maar zij zullen dat soort dingen niet tegen kunnen houden.

I: Ziet u dergelijke processen op korte termijn gebeuren in Nederland?

R: Nee. Nee, want wij hebben een vreselijk slappe Rijksoverheid. Als je dit zou willen, dan zou je dus een overheid moeten hebben die visie heeft en dat is bij de overheid al een beetje moeilijk. Als ze al echt visie hebben op natuur, hun visie is nu vooral dat de maatschappij er meer aan moet doen, ze trekken als Rijksoverheid steeds meer de handen er vanaf, hebben alles gedecentraliseerd naar provincies en vinden dus nu ook dat de maatschappij meer moet doen. Dat kun je in de Rijksvisie natuur lezen. Maar ze hebben zelf een regiefunctie, ook al zouden ze die niet al teveel willen invullen, maar ze hebben een regiefunctie om te voldoen aan die Europese en internationale normen. Dus die gunstige staat moeten ze gewoon gaan bereiken. Maar ze hebben dat eigenlijk allemaal gedecentraliseerd en het liefst ook die verantwoordelijkheid maar dat hebben de provincies niet helemaal gepikt dus ze hebben wel wat moeten houden. Maar op jou vraag of ik dit snel zie gebeuren? Nee. Als dit op de Hoge Veluwe niet gewaardeerd wordt dan vereist dat dus een daadkrachtige overheid, ofwel een Provincie of een Rijk, en ik denk dat er op beide niveaus onvoldoende kracht is om de Hoge Veluwe daartoe te dwingen. Maar dit zijn gevoelige kwesties. Het verplichten van het wegnemen van de hekken, volgens mij speelt dit al heel lang, het zou kunnen zijn dat ze hierop wel behoorlijk druk uitoefenen op de Hoge Veluwe en om een antwoord te geven in bredere zin, zie je die 'rewilding' in Nederland gebeuren: wat je denk ik terecht zegt is dat je die rewilding nu vooral ziet in grote gebieden die potentieel bieden voor rewilding en voor een belangrijk deel zijn dat ook al behoorlijk wilde natuurgebieden. De vraag is of daar in Nederland ruimte voor gegund wordt. Ik vind dat kenmerkend is aan wildernis, het wordt in het algemeen beschreven als: grote gebieden met nagenoeg intacte ecosystemen waar de permanente bewijzen van de aanwezigheid van de moderne mens ontbreken. Als je die definitie zou hanteren in de Nederlandse context dan zou je 'groot' een beetje kleiner kunnen uitleggen en dan zou je nog best wel iets aan wildernis kunnen doen, vooral als je daar het subjectieve element aan toevoegt: het ervaren van wildernis door de mens. Dan zou ik me best kunnen voorstellen dat je daar een beetje naartoe gaat. De vraag is of we dan wel genoeg ruimte gunnen voor ecologische processen en met name ook het terugvallen in successie. Zijn wij een land wat het zou gunnen om bosbranden te hebben en om stormen te hebben waar je mensen ook risico's laat lopen in het bos. Natuurbeheerder moeten nu zelfs bordjes gaan ophangen dat er ergens een greppel komt omdat als iemand een been verstuikt ze

te maken krijgen met aansprakelijkheidskwesties. Dat is gewoon volstrekt belachelijk vind ik. Dus ja, zijn wij wel klaar voor die rewilding? Volgens mij moeten we dan nog hele slagen maken in het ruimte gunnen, in het gunnen van natuurlijke processen, in het aanvaarden van risico's van de natuur voor de mens, en we zullen ook ecologisch een heel goed verhaal moeten houden waarom dat voor die gunstige staat van soorten in Nederland goed uit zou kunnen pakken. En hebben we daar dan nog wel de ecologische kennis voor? Dus dat zijn allemaal uitdagingen waar je daar dan tegenaan loopt denk ik, maar ik vind het zeker het debat waard.

Bijlage 6: Transcript interview Jakob Leidekker

R – Respondent: ing. Jakob Leidekker
I – Interviewer: Eppie Silvijs, student RUG
Datum: 8 december 2015
Wijze: Op locatie, dienstgebouw Nationaal Park de Hoge Veluwe

R: Waarom hebben wij als park zwaar geageerd tegen het feit dat er overal maar edelherten en wilde zwijnen moeten lopen? Het is een utopische gedachte, die hartstikke leuk is hoor, heel leuk om te zien, totdat ie bij jou de geraniums opeet. En dan wordt het een last. Maar dat weet niemand, want we hebben het nog nooit ervaren. Totdat er een aanrijding is tussen een Amersfoort en Amsterdam op de A1, waarbij aanwijsbaar een dodelijk slachtoffer is gevallen waar een edelhert bij betrokken is. Dan is het fundament onder natuurbescherming vandaan. Waarom? We kennen dat niet. We zijn het niet gewend. Op de Veluwe kunnen we al niet met wildaanrijdingen omgaan, laat staan in het westen. In die context is de uitleg van Bastmeijer terecht: Europa is daar veel realistischer in, die heeft ook veel meer met het platteland dan Nederland heeft. Nederland roept alleen maar dat ze wat met het platteland hebben maar doet er verder niks mee want wij worden geregeerd door 3hoog 5achter. Weet je wat we gaan doen? Op het moment dat wij een onderwerp hebben maken we er een publieksconsultatie van. Het onwetende publiek, die weet niet waar ze het over hebben, dat brengen we als zijnde: dit wil Nederland, en dat gaan we dan doen. En daar laten ze de vakmensen mee weg. Dat is Nederland. En vandaag is er waarschijnlijk een wet doorheen gejaast in de Eerste Kamer waarbij het nog verder gaat dan het al was. De Wet Natuurbeheer.

I: Dit zijn meer de externe factoren. Hoe zit dat intern? Is er vanuit het park initiatief om grote zoogdieren te huisvesten.

R: Nee, je moet het zo zien. De Hoge Veluwe is een private organisatie, wij hebben ons eigen belang, wij formuleren ons eigen belang en we redeneren van onszelf uit. Dat kunnen we temeer ook omdat we financieel vrijwel onafhankelijk van subsidies zijn. Minder dan 10% van de exploitatie komt uit vergeven subsidies, dus wij kunnen volledig zelfstandig opereren. En daarbij hebben wij ons een hele rare positie in die discussie gegeven. In het Nederlandse natuurbeheer is het zo, een paar grote partijen maken de dienst uit en de rest moet volgen. En dan heb je zo'n Gallisch dorpje die dingen anders doet, zelfstandig. Die zelf ook wat vindt. En het mooie daarvan is dat ze ook nog een beetje verstand hebben van inhoud. Ik zeg steeds dat ik trots ben op het feit dat ik een afdeling van 18 mensen heb, waarvan er van die 18 mensen maar 2,5 binnen werken. De kennis halen wij van buiten. Nederland is inmiddels zo diep gezonken dat als jij een onderzoek doet, de literatuurlijst wordt steeds langer. Niemand die meer fundamenteel onderzoek buiten doet. Wie zie je nog met een notitieboekje rondlopen en turven wat er gebeurt. Dat gebeurt bijna niet meer.

I: Alle expertise is op theoretische basis. Meer is het niet?

R: Volledig op theoretische basis. Dus als jij vraagt, hoe werkt dat hier? Wij zijn natuurlijk gehouden aan de wet. Omdat we relatief klein zijn en niet de macht hebben, misschien ook niet de arrogantie hebben van sommige andere clubs, worden wij geconfronteerd met de wet. Wij zeggen steeds: wij hebben vakkennis. Om een mooi voorbeeld te noemen: als je een fietspad wil verbreden en hij gaat door Natura 2000-habitats heen...als vakman denk ik dat ik dat zo gerealiseerd heb, het mag alleen niet. Als vakman zeg ik: natuurwaardes lijden er niet onder, maar het mag alleen niet omdat de wet

het zegt. Daar zit een tweedeling want er zijn organisaties die ook dingen doen waarbij klakkeloos wordt aangenomen dat het wel goed zal zijn. Zo zit Nederland in elkaar. En dan ga jij me vragen en dat vindt ik wel leuk, het is een hele interessante casus: hoe sta ik tegenover de wolf? Ik zeg als organisatie: utopische gedachte die in een geürbaniseerde wereld zoals Nederland, waarbij we afstand genomen hebben van natuur, ondenkbaar is. Het is een romantisch sprookje die neergezet wordt door organisaties, die, op het moment dat ie hier is, als een zeepbel wordt leeg geprikt.

I: Vindt u dat voor de wolf en de eland exact hetzelfde geldt?

R: Ja, dat maakt niks uit. Een eland vind ik nog wel een sympathiek beest. Maar hoe ga je dan om met omliggende dorpen? Snelwegen? En de spoorwegen?

I: Daarom is wellicht uw park juist geschikt. Vanwege de rastering rondom het park.

...irrelevant voor thesis (gesprek over studie)

R: Voor mij is een vlindertje natuur. Een reptiel natuur. Een klokgentiaan. En de context ertussen, dat is voor mij natuur. Het proces. Moeten wij in Nederland misschien wel stoppen met iets natuur noemen wat geen natuur is? Want wat gebeurt er nou? Al die dingen worden in elkaar geduwd en dat gaat op een gegeven moment ook botsen. Ik denk dat zo'n oefening wat Rewilding Europe doet, gaat botsen met de definitiekwesties van natuur. Omdat wij geen natuur hebben hier. Daar moeten we mee ophouden. Het is één grote tuin. Ik heb wel eens gezegd: alles wat groen is in Nederland, dat is een stadspark tussen de Randstad en het Ruhrgebied. Het is een stadspark, waar praten we over? En wat we moeten doen, binnen het stadspark, zo goed als mogelijk de kleine waarden die er nog zijn behouden. Dat is het doel. En nu gaan we over het middel praten. Hoe doe je dat? Het middel kan zijn, dat je het een beetje laat verwilderen. Maar het middel moet je niet als doel op zich gaan beschouwen. En dat lijkt bij dit soort initiatieven te gaan gebeuren. Het middel kan een doel op zich worden op het moment dat je de oppervlakte mee hebt. Dat hebben we niet. Het gaat erom wat jij als natuur beschouwd. En waarom zet ik dat in perspectief? Dit soort processen, zoals Rewilding, en natuurlijke processen, moet je dan in een geürbaniseerde wereld inbrengen. Eén van de drukste stukjes aarde ter wereld, één van de drukste delta's in de wereld, die gewoon niet weet wat hen te wachten staat. En dan moet je dit soort dingen gaan inbrengen vanuit een verwilderinggedachte. Dat is toch onmogelijk. Een utopische gedachte.

I: Maar moeten we dan niet in Nederland helemaal stoppen met natuur. Is de gehele EHS dan ook geen onzin?

R: Absoluut.

I: Maar daar staat u toch niet voor?

R: Het leuke is. Ik sta voor een aaneengesloten gebied, die een sterke traditie heeft vanuit het verleden, maar die naast 500.000 bezoekers minimaal, ook nog een hele hoge natuurwaarde creëert. Wij zitten in de top 3 qua biodiversiteit op de Nederlandse zandgronden en dan druk ik me bescheiden uit.

I: Maar dan is het dus wel belangrijk.

R: Maar dat doen we niet door verwildering en al dat soort dingen. Dat doen we door maximaal ingrijpen. En dan stel je die vraag: de wolf, wat voor rol zou die hier hebben? En dan denk ik door. Oké, als die wolf hier komt, dan vreet ie alle reeën op. Dan begint ie aan de moeflons, pakt ie de hertenkalveren en wat hou ik dan over? Ik heb begrazing nodig. Ik heb begrazing nodig om structuur aan de bossen te behouden. Ik heb begrazing nodig om structuur aan de heide te behouden.

I: Maar stelt u zich voor dat de wolf en wellicht de eland hier nu een marginale impact zouden hebben? Wat zou er dan nog moeten gebeuren eer ze in het park terecht komen?

R: Ik denk dat jij een irreële stelling neerlegt. Want in hoeverre kan een wolf een reeënstand in natuurlijke stand houden? En wat is voor jou een natuurlijke stand? De wolf heeft in en om Berlijn de hele hertenstand al aangetast. Daar schoten we geen kalveren meer.

I: Zou dat ook een reden zijn om de wolf uit te sluiten van herintroductie? Omdat het de jacht bedreigt?

R: Nee, pas op. Ik begon net even over doel en middel. Het doel van de Veluwe is het in standhouden van een cultuurerfgoed met een zo hoog mogelijke biodiversiteit. Daar draait feitelijk alles om. En wij zijn continu die twee dingen aan het wegen. Ik denk dat we op basis van ervaring een redelijke balans hebben gevonden in hetgeen wat we nu doen. Dat betekent dat ik eigenlijk een heel makkelijk baantje heb. Ik hoef alleen maar te doen wat mijn voorgangers ook hebben gedaan, alleen met de huidige techniek. Maar de uitgangspunten blijven hetzelfde. We zijn bijvoorbeeld in de hei aan het rommelen, we doen niet niks. Maar juist omdat we in die hei aan het rommelen zijn, hebben we die hoge biodiversiteit. En zo kan ik heel wat voorbeeldjes noemen. Wij blijven houtkappen, we maken kaalslagen...zo behouden wij pioniersplanten die alleen hier nog voorkomen. Als we dat niet meer doen, dan is dat allemaal verdwenen. Het doel is dus biodiversiteit en dan moet je terug redeneren naar het middel. Wat zou nou het middel kunnen zijn? Maak de wolf daar onderdeel van uit? Ik denk het niet.

I: Omdat de wolf hier alles zou afslachten?

R: Ik denk dat een groot deel van de grazers opgegeten wordt. In Noord-Duitsland is bekend dat daar geen moeflon meer leeft. En juist die moeflon is nodig om die heide open te houden.

I: Voor de wolf zijn de consequenties wellicht te groot. Als de eland hier nu zonder ernstige consequenties geïntroduceerd zou kunnen worden. Een niche zou kunnen opvullen bijvoorbeeld. Zijn er dan nog bezwaren?

R: Nee. Net zoals hier zwarte beren en kangoeroes kunnen komen. Geen enkel probleem. Als je het zo sec vraagt, geen enkel probleem. Maar het is een irreële gedachte. Even los van de maatschappelijke vraagstukken die ik net probeerde te schetsen. Die nemen we dan niet eens mee. De eerste vraag die ik zou stellen is: welke niche dan? Ik zie geen niche die opgevuld moet worden.

I: Dat hebben de moeflons wel gedaan. Terwijl dat een uitheemse soort was. De eerste basis is dus dat het dier een fysieke meerwaarde moet hebben.

R: Ja.

I: Toch is hier vrij recent de korhoen teruggekomen. Wat is daar de achterliggende gedachte van?

R: De korhoen was voor ons meer de slagroom op de taart. Wij probeerden daarmee aan te tonen dat het beheer dat wij de afgelopen 20 a 30 jaar hebben gevoerd zich ook daadwerkelijk liet zien in de korhoen zelf. Want het is een hele kwetsbare soort. Dat is een wolf niet en een eland ook niet. De korhoen bungelt echt aan een draadje van dat alle omstandigheden perfect moeten zijn. Pas dan kan ie overleven. Dat is de reden dat wij gekeken hebben naar: is het mogelijk de korhoen te herintroduceren?

I: Maar dat is geen niche toch?

R: Nee, dat is ook geen niche. Maar het doet ook geen kwaad. En het lost niks op. Je hebt alleen het bewijs dat de ecologische omstandigheden prima zijn.

I: En als de elanden hier nou ook geen kwaad doen behoudens wat hoge takken opeten. Is het dan een overweging waard?

R: Dat kan. Maar ik zie geen reden waarom we dat zouden moeten doen. Maar het zou een optie kunnen zijn. Dan zou je kunnen zeggen, ik hoef geen medewerkers meer het bos in te sturen om die loofbomen op te snoeien. Ik denk alleen dat die eland zich niet zal beperken tot alleen de takken, maar dat is een detail. Maar het wordt zo al een hele theoretische discussie.

I: Het is duidelijk dat de fysieke consequenties hoogstwaarschijnlijk te groot zijn voor in Nederland. Toch hebben ze verderop ook ergens de Europese bizon, de wisent uitgezet. Wat zou daar de achterliggende reden van zijn?

R: Kijk, in Nederland is het tuinieren. We doen gewoon waar we zin in hebben. En de overheid die nergens op let. Ja, sommige eigenaren mogen niks, anderen mogen alles. Dan douw je er toch een bizon in? Dat maakt geen zak uit. Als je maar een goede motivatie hebt. Iedereen klapt in de handen. Begrazing was het op een gegeven moment. We begonnen met de Schotse hooglanders, ondertussen zijn het wisenten geworden, we hebben heckrunderen ergens lopen, ik geloof dat we inmiddels 30 rassen in de Nederlandse natuur hebben rondlopen. Waar gaat het nog over?

I: Dat is wat in de Oostvaardersplassen gebeurd. De vraag is of dat nog natuur is. Maar als het doel het handhaven en versterken van biodiversiteit is, waarom zou er dan geen ruimte voor verwildering zijn?

R: Ik breng hem even terug. Hoe definieer jij natuur? Als het puur belevingsnatuur is dan kun je er van alles van vinden. Als het daar om gaat. Dan praten we dus niet over het vak natuur. Praten we niet over biodiversiteit, we praten puur over de beleving van de mens. We kunnen een hekje om tien hectare zetten, zetten we er een paar everzwijnen, een paar herten, een paar wolven in...maakt allemaal geen zak uit. Mooie kinderboerderij. Dat kan je ook hier 15 kilometer verderop doen. Misschien iets praktischer: Burgers zoo. Maar het kan, het is geen enkel probleem.

I: Dus de prioriteit is biodiversiteit?

R: Ja, het in stand houden van een zo hoog mogelijke biodiversiteit waar mensen van kunnen genieten.

I: Dus de mens is wel een belangrijke factor.

R: Ja, dat is onze inkomstenbron. Maar dat heeft niks met natuur te maken.

I: Zou het daarom een reden zijn om een eland te herintroduceren om de bezoekersaantallen omhoog te schroeven?

R: Marketing en communicatie staat gelijk te springen. Ik als vakman zou vragen: met welk doel zou ik het doen? Alleen om bezoekersaantallen? Oké. Maar met welk doel zou ik het ecologisch gezien doen? En dan zeg ik: het is prima om die eland hier neer te zetten, dan gaan we 10 bij 10 hectare afrasteren en zetten we daar een paar elanden in. Maar dat is niet de bedoeling. Hij moet natuurlijk rondlopen. Maar wacht even: dan ga je hem in een natuurlijk proces inbrengen. Maar welk doel wil ik bereiken door een dergelijk natuurlijk proces op gang te brengen? Welk gat vult ie op? Volgens mij is er geen gat. Dan kom je dus in zo'n redenering terecht.

I: Zou u met de marketing dan botsen?

R: Nou, we komen er altijd uit. Maar het kan.

I: Wat geeft dan de doorslag?

R: Ik. Dan gaan we het gewoon niet doen. Kijk, die wisentendiscussie, dat gaat vanuit Staatsbosbeheer, dat gaat als volgt: ze hebben een presentatie dat die wisenten over de gehele Zuid-Veluwe moeten gaan lopen. Dat was hun doel. Ze beginnen nu met 400 hectare. Ik heb de vraag gesteld: waarom zou ik er aan meewerken? Ja, dat is goed. Waar is het dan goed voor? Ja, voor de recreant. Maar ik heb niks met recreatie te maken. Helemaal niks. Welk ecologisch doel? Waarom verkoop je eigenlijk de wisent? Maar dat kunnen we in Burgers zoo toch ook doen, veel gemakkelijker. Weet je wat mijn vorige baas altijd zei: als je mensen wil hebben moet je een patatkraam neerzetten, een koffiebar en een speeltuin. En het liefst nog een veldje waar de honden los mogen lopen. Dan haal je mensen binnen. Hij overdrijft het een beetje, maar hij heeft wel gelijk. En de rest moet je voor ecologie doen.

I: Hoe zouden we ooit de kennis kunnen vergaren dat we dergelijke dieren wel succesvol kunnen herintroduceren? Nederland is immers een uniek gebied. Hoe zijn ze erop gekomen om die wisent dan toch terug te brengen in de natuur?

R: Dat zou je Staatsbosbeheer moeten vragen. Maar het is de utopische gedachte dat je met begrazing alles oplost. En het is de utopische gedachte dat men vindt dat Nederland zonder beheer kan. Het is de utopische gedachte dat de Oostvaardersplassen een groot succes is geworden. Wat is daar gebeurd? Ze hebben het middel als doel verheven. Dat is de Nederlandse manier om alles wat fout gaat goed te praten. Waarom is de Oostvaardersplassen in mijn ogen een mislukking geworden? Omdat de biodiversiteit daar gigantisch achteruit geknald is. Waarom grijpen ze nu in, in de waterstanden? Omdat al die rietvogels verdwenen zijn. We hebben er maar een paar soorten van over hè, voor alle helderheid. Waarom gaan ze nu in de Amsterdamse duinen ingrijpen en 3000 herten afschieten? Omdat de ecologie achteruit holt. En dat is alleen maar omdat niemand nagedacht heeft over: wat is nou het gevolg van mijn handelen. Want komt er achterweg. Het is zo simpel als de pest hoor, die principes zijn niet zo moeilijk. Het is allemaal voedsel gelimiteerd. Als het voedsel op is gaan we dood. Zo'n damhert, dat fokt maar aan. Aan de achterkant is het dus niet zo moeilijk. Op het moment dat het jouw doel is vegetatietypes te handhaven moet je zeker niet gaan zeggen: ik ga damherten introduceren. Dat is het probleem met dit soort initiatieven. En dan kun je

zeggen: begrazing, zo'n Europese bizon, dat is prima. Maar waarom wil je dat doen? Met welk doel? Een ecologisch doel? Een recreatief doel? Ik krijg er nooit een antwoord op. Ja, het is voor recreanten. Maar wacht even: dan kunnen we alles wel doen.

I: Dus we hebben twee uitersten. Aan de ene kant een natuurlijk equilibrium, aan de andere kant een natuurlijk evenwicht op basis van menselijk ingrijpen. En alles wat daar tussenin zit: dan holt de biodiversiteit dus achteruit.

R: Op het moment dat je niet oplet, niet goed de vingers aan de knoppen houdt, misschien moet je het experimenteren, misschien niet, maar je moet de handen aan de knoppen houden.

I: Dat is de enige optie die we in Nederland hebben.

R: De schaal waarover we praten is minuscuul. We zijn een speldenknopje. Een speldenknopje waar de meeste mensen wonen.

I: Dus de Ecologische Hoofdstructuur is eigenlijk een dierentuin met één grote kooi.

R: Ach, weet je: we hebben het leeuwenverblijf verbonden met die van de antilopen. En dan zeggen we: nou hoeven we de leeuwen niet te voeren en komen ze gemakkelijk van A naar B. Nou, prima, gefeliciteerd ermee. Dat is een rijkeluisgedachte. We hebben voor weet ik veel hoeveel miljoen hier een ecoduct aangelegd en hoeveel beesten zijn er gepasseerd? Minimaal. Er loopt hier geloof ik één varken regelmatig heen en weer. Nou, dat is een verrekte duur varken geworden. Het is een utopische gedachte.

I: Maar kan dan niet iedereen zijn eigen stuk blijven beheren. Is de EHS dan helemaal geen oplossing?

R: Het is een oplossing voor hoe ie oorspronkelijk bedoeld is, in de Nota Ruimte. Waar hebben we toen over gesproken en daar ben ik absoluut voorstander van: voor de vlinders, de insecten, amfibieën, geleedpotigen, al dat soort dingen. Vissen misschien. Daarvoor is het simpel. Voor een vlinder is een snelweg een barrière. Maar Nederland slaat dan door. We gaan het inrichten voor edelherten, wilde zwijnen, enzovoort. Want dan is het in ieder geval robuust. Want een edelhert moet dan ook komen. En dan denken we vervolgens niet na dat 3hoog 5achter de geraniums opgevreten krijgt.

I: Waar ligt de grens dan? Een das wel, een ree niet? Of de maatschappelijke consequenties die het dier meebrengt?

R: Weet ik niet. Dat vind ik een lastige. Kijk, een das doet schade. Maar dat vind ik lastig. Kijk, ik heb net verteld dat we een stadspark zijn tussen de Randstad en het Ruhrgebied. Wij moeten die ecologische waarden zo goed als mogelijk bewaren en daar zijn verschillende methodieken voor. Dat is techniek. Dat is mijn natuur. Daar moeten we vooral naar kijken. Waar wij doorgeslagen in zijn is dat wij alles willen inrichten voor al die grote zoogdieren, zelfs de wolven. In Nederland hebben ze na de komst van de wolf een wolvenmanagement-programma geschreven. Ik ben uitgenodigd om daarin mee te denken. Het duurde een hele dag. In het eerste gedeelte heb ik de vraag gesteld: wie heeft ooit een wolf gezien in deze zaal? Niemand. Alleen in de dierentuin. Wie is ooit in een gebied geweest waar wolven leven? Vijf handen omhoog. Dan weet ik genoeg, ik ben in de pauze weg.

I: Want de expertise is er niet.

R: De expertise is er helemaal niet. Waar praten we over? En dit is zo typerend voor het Nederlands natuurbeleid. Met Rewilding en begrazing. Het flitst alle kanten op. Het heeft niks met duurzaam beheer van waarden te maken. Helemaal niks. We lopen achter de gekte aan en we kijken hoe we geld kunnen vangen. Dat is het enige wat er gebeurt. En ik denk dat dat dus een reden is waarom wij zo'n hoge biodiversiteit hebben. Omdat wij een hele consistente manier hebben van beheren waarin we vanuit dezelfde principes continu handelen.

I: Hebben we in Nederland dan nu een grens bereikt? Is dit het? Moeten we niet meer aan andere dieren denken zoals wolven, beren, elanden...

R: We moeten gewoon eens de plannen die we gemaakt hebben en de afspraken die we gemaakt hebben gewoon eens nakomen. Laten we gewoon eens uitvoeren wat er staat. Want niemand begrijpt nu meer waar het over gaat. Maar laten we nu eens dat wat me met zijn allen hebben afgesproken gewoon eens doen. Tien jaar.

I: De lange termijnvisie is dus heel belangrijk.

R: Absoluut. Dat is natuurbeheer. Dan praat je over natuurbeheer. Het is niet over nu en vandaag, het is over 50 jaar.

...irrelevant voor thesis (over bomenkap in een raster)

R: Ik heb geleerd te denken in 50 en 60 jaar. Het gaat niet over vandaag of morgen. Actief beheer zorgt ervoor dat wij veel type bomen in de verjonging hebben staan. Dat was niet gebeurd als wij behoudend hadden gehandeld. Laat gaan. Laat gaan die ontwikkeling. Dat is nou een lange termijnvisie. Daarom zeg ik ook: ik heb een makkelijke baan. Ik doe precies wat mijn voorgangers ook hebben gedaan. Als ik daar vanaf ga wijken, dan is het einde zoek.

I: Het doel is duidelijk. Is er binnen het kader van dit doel bereiken qua middelen nog verbreding mogelijk?

R: Natuurlijk. Kijk, als die moeflon hier niet was geweest, dan had ik met bosmaaiers die grove dennetjes omgezaagd. Dat hoeft nu niet. Maar die grove dennetjes gaan eraf, dat is het doel. Het middel is de moeflon. Het doel is dat die open terreinen open blijven.

I: Dus als er nu een diersoort is die hier in de natuur past die een vorm van actief beheer zou kunnen verlichten, dat zou dan dus de enige voorwaarde zijn. Toch? We kunnen dus alleen dieren implementeren wanneer deze in de lijn van actief beheer liggen.

R: Kan. Dat kan. Het in standhouden van het landgoed. Op het moment dat het een meerwaarde heeft voor het in standhouden van het landgoed waar de biodiversiteit zo hoog als mogelijk blijft en misschien wel meer wordt en de bezoeker er ook nog wat aan heeft, gelijk doen. Maar dan redeneer je wel vanuit het doel. Wat bijvoorbeeld nu teveel gebeurt: dat van die wolf, dat is nu hot. We moeten die wolf hebben! Ja, prima. Maar waarom dan? Welk doel wil je ermee bereiken? Wat voor effect heeft het? Begrazen en niet jagen, dat is op dit moment hot. Maar wat voor effect heeft overbegrazing voor die gebieden? Dan ga je tegen heilige huisjes aanschoppen.

...irrelevant voor thesis (voorbeeld tussen vlinder, kruiden en edelherten)

Mijn werk is om de totale balans in het park te bewaren voor een zo hoog mogelijke biodiversiteit. Geef mij mijn vrijheid. Het is een proces van continu aan de knoppen draaien. De situatie is nu weer anders dan 100 jaar geleden en daar moet je naar handelen. Maar zolang je die lange termijnperspectieven maar in ogen houdt. En dat moet je als natuurbeheerder durven doen. Niet in vandaag of morgen denken. Dertig, veertig jaar vooruit kijken. Waar wij nu het meest tegenaan lopen is: het Nederlandse natuurbeleid wordt zo beheerst door sfeer. Of iemand die een promotiestudie heeft gedaan. Niemand die meer met de voeten in het bos staat. Daarom roep ik ook: ik heb een baan voor een stropdas maar ik loop in het groen. Dat doe ik heel bewust. Buiten moet het gebeuren. Niet binnen. Je moet buiten kijken wat goed is. En dan merk je dat je die utopische gedachte heel snel verlaat.

Er zijn drie werelden in Nederland; de politieke, de beleidsmatige en de praktische. Die werelden komen totaal niet overeen. En zolang dat zo blijft, het niet in evenwicht komt, kunnen we over dit soort utopische gedachte heel lang discussiëren maar heeft het geen enkele zin. Omdat wij het gevoel met buiten totaal verloren zijn. Wij hebben gelukkig een paar hete ijzers in het vuur: een goede, hoge biodiversiteit, cultureel erfgoed en een hoog bezoekersaantal. Die balans, die houden wij zelf wel.